

Underordnet og likeverdig?

En undersøkelse av kvinners rettslige og sosiale handlevne i Høvåg og Vestre Moland i Nedenes amt, på 1700-tallet.

SILJE RAMFJORD LYKKEDRANG

VEILEDER

Knut Dørum (hovedveileder)
Terje Sødal (biveileder)

Universitetet i Agder, 2020

Fakultet for humaniora og pedagogikk
Institutt for religion, filosofi og historie

Forord

«En god masteroppgave, er en fullført masteroppgave!» sa Øyvind Tønnesson, som har ledet oss gjennom skriveprosessen dette året. Å være i mål med et stort skriftlig arbeid, er det i seg selv grunn til å være stolt av. Det har vært et krevende år med opp- og nedturer, frustrasjon og glede, men mest av alt har det vært utrolig lærerikt og meningsfylt.

Det er mange som skal takkes for å ha bidratt til læring og utvikling gjennom skriveprosessen. Først og fremst vil jeg takke mine to dyktige og kunnskapsrike veiledere, Knut Dørum og Terje Sødal. Terje for å ha kommet med idéen til prosjektet og for å ha gitt meg tilgang til kildematerialet. Hans rike kunnskap om lokalhistorie og kildene har vært uvurderlig. Knut for å ha veiledet meg i prosjektutviklingen og gjennomføringen av prosjektet. Hans enorme innsikt i fagfeltet, og hans evne til å rettlede på hvordan skape en god struktur og på å førfølge den store tanken, har vært helt avgjørende for å komme i mål.

Studieleder, Øyvind Tønnesson, må takkes for å ha holdt i alle tråder og gitt oss interessante og lærerike seminarer. Takk til alle undervisere som har bidratt. Ingen nevnt, ingen glemt. I seminargruppene har det vært rom for både humor og frustrasjon. Takk til alle medstudenter for gode, faglige diskusjoner og gode samtaler.

Til slutt må jeg takke min mann, Ottar, og min arbeidsgiver ved UiA, som har stilt seg positive til mitt valg om å bruke et år på å fordype meg faglig. Jeg mener det har vært en god investering både for min personlige utvikling og for mitt framtidige arbeid.

Silje Ramfjord Lykkedrang

Kristiansand, 20. mai 2020

Innhold

Forord	2
Figurer og tabeller.....	6
Figurer	6
Tabeller.....	6
1 Innledning.....	8
1.1 Innledning	9
1.2 Problemstilling.....	10
1.2.1 Begrepene rettslig og sosial handleevne	12
1.3 Tidligere forskning	13
1.3 Kilder	17
1.3.2 Sorenskriverens rolle og tingbøkene som tekst.....	17
1.3.4 Tingbøkernes representativitet.....	20
1.4 Metode.....	22
1.4.1 Avgrensing	22
1.4.2 Undersøkellesområdet.....	23
1.4.3 Gjennomføring	24
1.4.4 Oppbygging av oppgaven.....	26
2 Underordningens funksjon i tidlig nytid	27
2.1 Tidligere forskning	27
2.2 Kvinners underordning i lovverkene	28
2.2.1 Det formuerettslige vergemålet.....	29
2.2.2 Det prosessrettslige vergemålet	33
2.3 Kvinners underordning i ideologien	35
2.3.1 Kvinners stilling i ekteskapet.....	37
2.3.2 Et nytt kvinnesyn?.....	38
2.4 Underordningens funksjon.....	39
3 Rettspraksis på tinget i Sand på 1700-tallet.....	40
3.1 Tidligere forskning	41
3.2 Den generelle utviklingen	42
3.2.1 Hvor stor rettslig handleevne hadde kvinner?	45
3.3 Kvinners rettshandleevne som ugift, gift og enke	45
3.3.1 De økonomiske sakene	46
3.3.2 De sosiale sakene.....	48
3.4 Hvor stor rettslig handleevne hadde kvinner med ulik sivilstand?.....	51

4 Endring i rettspraksis på tinget i Sand på 1700-tallet	53
4.1 Tidligere forskning	53
4.2 Ugifte kvinner og økonomi.....	54
4.3 Gifte kvinner og økonomi	55
4.3.1 Næringsvirksomhet og skatt.....	56
4.3.2 Gjeld	56
4.3.3 Arv og eiendom.....	57
4.4 Enker og økonomi	61
4.4.1 Næringsvirksomhet og skatt.....	61
4.4.2 Gjeld	62
4.4.3 Arv og eiendom.....	65
4.5 Hvordan endret kvinners rettslige handleevne seg?.....	68
5 Sosial praksis i bygdesamfunn på 1700-tallet	70
5.1 Tidligere forskning	71
5.1.1 Kvinnebonden.....	71
5.1.2 Ærens betydning	72
5.2 De sosiale konfliktene	74
5.3 Ære, hushold og lokalsamfunn	76
5.3.1 Kvinner og ære	76
5.3.2 Ære i ekteskap og førekskapelige forpliktelser	79
5.3.3 Kvinners sosiale status.....	84
5.4 Kvinners sosiale handleevne – et uttrykk for likeverdighet?	86
6 Kvinnerollen i jordbrukssamfunnets struktur og utvikling	88
6.1 Tidligere forskning	88
6.2 Nye eierforhold, nye næringer og en endret økonomi.....	89
6.2.1 Oppløsning av skyldesystemet og markedsretting i økonomien.....	91
6.2.2 Giftermål og arv.....	93
6.2.3 Mer arbeid – flere levebrød.....	94
6.3 Ulike perspektiver på det tidlig moderne bondesamfunnet	95
6.3.1 Forestillinger om offentlighet.....	96
6.3.2 Forestillinger om makt.....	98
6.3.3 Forestillinger om arbeid	99
7 Underordnet og likeverdig?.....	101
Kilder	105
Trykte kilder	105
Litteratur	105
Oppslagsverk.....	108

Vedlegg 1..... 109

Figurer og tabeller

Figurer

Figur 1.1 Kartutsnitt Høvåg og Vestre Moland 1781. Hentet fra Nedenes amt nr 4: Cart over Nedenæs Lehn: Aust-Agder 1781. https://kartverket.no/Kart/Historiske-kart/Historiske-kart-galleri/historiske-kart---detaljer/?kartid=amt2_nedenes-amt-4_1781.....s. 23

Tabeller

Tabell 3.1 Antall saker kvinner fra Høvåg og Vestre Moland var involvert i på tinget i Sand, fordelt på periode.....s. 42

Tabell 3.2 Antall saker kvinner fra Høvåg og Vestre Moland var involvert i på tinget i Sand, fordelt mellom økonomisk og sosial kategori og periode.....s. 43

Tabell 3.3 Antall kvinner fra Høvåg og Vestre Moland som var involvert i sosiale og økonomiske saker på tinget i Sand, fordelt på fremmøte og periode.....s. 44

Tabell 3.4 Antall kvinner fra Høvåg og Vestre Moland som var involvert i økonomiske saker på tinget i Sand i tre perioder på 1700-tallet, fordelt på sakstype, fremmøte og sivilstand s. 46

Tabell 3.5 Antall kvinner fra Høvåg og Vestre Moland som var involvert i sosiale saker på tinget i Sand i tre perioder på 1700-tallet, fordelt på fremmøte og sivilstand.....s. 48

Tabell 3.6 Antall kvinner fra Høvåg og Vestre Moland som ble representert eller møtte med verge/ andre i sosiale saker på tinget i Sand i tre perioder på 1700-tallet, fordelt på sivilstand og sakstype.....s. 49

Tabell 3.7 Antall kvinner fra Høvåg og Vestre Moland som var involvert i sosiale saker på tinget i Sand i tre perioder på 1700-tallet, fordelt på rolle og sivilstand.....s. 50

Tabell 4.1 Antall gifte kvinner fra Høvåg og Vestre Moland som var involvert i økonomiske saker på tinget i Sand, fordelt på sakstype og periode.....s. 56

Tabell 4.2 Antall gifte kvinner fra Høvåg og Vestre Moland som var involvert i eiendoms- og arvesaker på tinget i Sand, fordelt på fremmøte og periode.....s. 58

Tabell 4.3 Antall enker fra Høvåg og Vestre Moland som var involvert i økonomiske saker på tinget i Sand, fordelt på sakstype og periode.....s. 61

Tabell 4.4 Antall enker fra Høvåg og Vestre Moland som var involvert i gjeldssaker på tinget i Sand, fordelt på fremmøte og periode.....s. 62

Tabell 4.5 Antall enker fra Høvåg og Vestre Moland som var involvert i eiendoms- og arvesaker på tinget i Sand, fordelt på fremmøte og periode.....s. 65

Tabell 5.1 Antall kvinner fra Høvåg og Vestre Moland som var involvert i sosiale saker på tinget i Sand, fordelt på sakstype og periode.....s. 74

1 Innledning

Denne oppgaven er et bidrag til historieforskningen på kvinners stilling i tidlig nytid. Gjennom undersøkelser av tingbøker fra tre perioder på 1700-tallet, har jeg søkt å klarlegge hvor stor rettslig og sosial handleevne kvinner hadde i praksis i et lokalsamfunn.

Undersøkelsen har vist at kvinnerollen var mangfoldig og kontrastfull. På noen områder fremsto kvinner og menn som likeverdige aktører, mens på andre områder hadde kvinner lite innflytelse. Kvinner hadde kontinuerlig stor sosial handleevne. De deltok i et vidt spenn av oppgaver i jordbruket og ved kysten, og ble ofte involvert i sosiale konflikter som måtte løses på bygdetinget. Kvinners handlingsmønster i lokalsamfunnet kunne i visse situasjoner og konflikter være mer styrt av sosiale normer som kunne stille kvinner og menn og gifte og ugifte likt, eller i alle fall dempe kjønn og sivilstand som betingelser for sosial over- og underordning. Til tross for at statens lovverk og ideologi som målbar samfunnsorganisering som sentrerte makt og kontroll hos husbonden i ulike sosiale systemer (mannen i husstanden, presten i menigheten, fogd og sorenskriver i tinglaget/embetsdistriktet og kongen i staten), kunne kvinner i visse sammenhenger oppleve mer eller mindre likeverd med menn.

Lovverket hadde flere bestemmelser som begrenset kvinners rettslige handleevne. I rettspraksis var kvinners rettslige handleevne begrenset i saker som omhandlet økonomiske forhold, og den ble mer begrenset utover på 1700-tallet. I stadig færre saker opptrådte kvinner uten verger, og stadig sjeldnere gjorde kvinner økonomiske transaksjoner på egen hånd. Endringene kan forklares med flere faktorer. En faktor er utviklingen mot en mer markedsrettet økonomi som gjorde det viktigere for mannlige odels- og åsetesarvinger å få enerett til hovedbølet i en tid da jord steg i verdi under trykket av sterk etterspørsel, og derfor var det viktig å forhindre bruksdeling med søsken. Dette løp sammen med oppløsningen av skyldesystemet og tendensen mot heleie, og avviklingen av systemet med at medarvinger hadde varige eiendomsparter i gården som odels- og åsetesmannen overtok. I tillegg førte profesjonalisering av rettsvesenet med sterkere vektlegging av formelle krav, slik som at kvinner måtte ha verger med seg på tinget. Alt dette førte til at kvinner mistet innflytelse og kompetanse på det økonomiske området, der de manglet viktige formelle juridiske rettigheter.

1.1 Innledning

I 1709 møtte Johanne i Bergshaven, på tinget i Sand. Hun var enke med tre umyndige barn, og for å kunne livnære seg selv og barna krevde hun rett til å leie et bruk som grenset til hennes eget gårdsbruk. Johanne mente at hun gjennom sin odelsrett hadde fortrinnsrett til å få leie bruket.¹ Noen tiår seinere møtte Elen på Kaldvell på tinget. Anne som var tjenestejente, og hadde anmeldt Elen for å ha gitt henne ørefik og skvettet vann på henne, under arbeidet i brygghuset.² Også enka Kirsten i Klingsund, hadde en sak hun måtte løse på tinget. I 1787 lot Kirsten svigersønnen sin møte for seg, for å kreve en betaling på 98 riksdaler, som sønnen skyldte henne.³

Disse kvinnene representerer noen av de sakene som ble behandlet på tinget i Sand, på 1700-tallet. Kvinnenes forskjellige roller og sakenes ulike innhold reiser flere spørsmål om kjønnsroller på 1700-tallet. Var det vanlig eller uvanlig at kvinner førte saker på tinget? Var det forskjell på hvilke saker som ble ført av kvinner og menn? Var noen grupper av kvinner oftere aktører på tinget, enn andre? Hvilke bestemmelser hadde lovverket for kvinner som rettslige aktører? Hvorfor ble en tilsynelatende ubetydelige hendelse som en ørefik, behandlet i retten? Hvorfor møtte noen kvinner selv på tinget, mens andre ble representert av andre?

I tidlig nytid var det flere sosiale strukturer som fikk innvirkning på kvinners stilling. Reformasjonen i 1536/37, førte til en sammensmelting av verdslige og religiøse normer. Kirkelig innflytelse på det verdslige samfunnet utvidet kriminalitetsbegrepet, og fikk særlig betydning for kvinner som rettssubjekter.⁴ Som følge av at ekteskapsinstitusjonen ble styrket med krav om offentlig trolovelse og kirkelig vielse i ekteskapsordinansen i 1589, ble førektekapelig seksuelliv kriminalisert fra 1617, både for kvinner og menn.⁵ Dette styrket gifte kvinners sosiale posisjon og svekket ugifte kvinners posisjon tilsvarende. Samtidig ligger det en likestilling i at kvinner ble straffbare rettssubjekter i slike saker.

Ekteskap og overføring av jord mellom generasjoner og fra en slekt til en annen, var uløselig bundet sammen. I Christian 4s norske lov av 1604, ble kvinner underlagt formuerettslig vergemål, og om de giftet seg uten samtykke fra foreldrene eller vergen, mistet de retten til arv. Felleseie ble hovedregelen i ekteskapet, og gav gifte kvinner mindre råderett over arven

¹ Tb 8 fol 222a-223a, Sand tinglag 1709

² Tb 21 fol 263, Sand tinglag 1746

³ Tb 32 fol 247, Sand tinglag 1787

⁴ Næss 1984: 101-103

⁵ Sandvik 1999: 119-120 i Blom og Sogner (Red.) 1999

de hadde tatt med seg inn i ekteskapet. Samtidig førte dette til at om ektefellen døde, ble arven delt mellom den gjenlevende parten og barna, og derigjennom ble enkens eiendomsrett styrket.⁶

Da eneveldet ble styreform fra 1660, ble lydighet og underordning sentralt i statskirkas ideologi og forkynnelse. Ideologien gjennomsyret hele samfunnhierarkiet og var gjeldende både innenfor standen og mellom stendene. Husbonden fikk status som husstandsoverhode. Han skulle lede og beskyttet husholdet, og det var en forventning om absolutt lydighet blant andre medlemmer i husstanden.⁷ Kvinners stilling som formuerettslig umyndige, fikk i større grad en ideologisk begrunnelse.⁸

Den gjennomgående underordningen av kvinner i lov og ideologi var klart uttrykt, men normative kilder forteller lite om hvordan kvinners rettslige og sosiale stilling var i praksis. Gårdsbrukene var den viktigste enheten for samfunnets økonomiske produksjon, og det er stor enighet blant forskere om at kvinner hadde en viktig posisjon i husholdsøkonomien. Særlig i områder med lite jord, måtte kvinner ta mye av ansvaret for den daglige driften i jordbruket.⁹ Det var klare normer for hva som var kvinnearbeid og hva som var mannsarbeid, men ved kysten var det nødvendig med en mer fleksibel arbeidsdeling på grunn av mannes fravær i lange perioder.¹⁰ Den posisjonen kvinner hadde i jordbrukssamfunnet kunne gi dem et stort handlingsrom og føre til et handlingsmønster som i noen sammenhenger kunne være styrt av andre sosiale normer enn over- og underordning mellom menn og kvinner og mellom gifte og ugifte. Hvordan påvirket lovverk og ideologi, praktiske behov og lokale normer kvinners stilling på 1700-tallet?

1.2 Problemstilling

I forskningen på kvinners stilling i middelalder og tidlig nytid i den vestlige verden, har det vært uenighet om hvordan spørsmålet om kvinners posisjon skal stilles. Forskere som vektlegger et strukturperspektiv, søker å forklare kvinners kontinuerlige sosiale underordning gjennom historien.¹¹ De mener at det er dette gjentakende mønsteret som bør vektlegges og er kritisk til forskere som forsøker som nyanserer bildet av kvinner som underordnet.¹² Andre

⁶ Sogner og Sandvik 1989: 442-443

⁷ Dørum 2016: 35

⁸ Dübeck 1978: 613

⁹ Sætra 1996: 64 i Tranberg og Sprauten (Red.) 1996

¹⁰ Elstad 2004: 10-11

¹¹ Hirdman 1988, Jacobsen 1991, Sjöberg 2008

¹² Blant annet Sjöberg 2003

forskere har vektlagt et aktørperspektiv og peker på variasjon i kvinners underordning.¹³ De mener at historikere også må rette blikket mot praksis i lokalsamfunnene, for å få et mer reelt bilde av kvinners stilling. Aktørperspektivet kan gjennom studier av lokal lovtolkning, rettspraksis, lokale normer og arbeidsdeling mellom kjønnene, sette søkelys på motsetningsforhold mellom struktur og realitet.

Deler av forklaringen på polarisingen mellom de to retningene innenfor forskningen, kan være mangelen på begreper om kvinners stilling. Debatten har dreid rundt graden av underordning. Skal det at kvinner hevdet eiendomsrett eller at de møtte i retten på vegne av husholdet, tolkes som at underordningen som lovverket uttrykte, ikke var gjeldende i praksis, eller skal det snarere tolkes som at underordningen bekreftes ved at kvinner kunne gå inn i mannes rolle i hans fravær som hans nærmeste underordnede? Blant svenske forskere har Maria Sjöberg kritisert Gudrun Andersson og Maria Ågren for å komplisere begrepet underordnet ved å rette forskningen mot praksis og kvinners manglende oppfatning av seg selv som underordnet.¹⁴ Grethe Jacobsen fastholder kvinners underordning som gjennomgående i lovgivningen, men mener også at kvinners muligheter til å tilpasse seg eller ignorere den mannlige normen, er interessant for historisk analyse, uten at det rokker ved kvinnens lovmessige og ideologiske underordning.¹⁵ Hilde Sandvik og Sølvi Sogner hever at det eksisterte et praktisk likeverd mellom kjønnene i dagliglivet.¹⁶

I denne oppgaven skal jeg undersøke kvinners rettslige handleevne gjennom 1700-tallet, men ved å i tillegg innføre begrepet *sosial handleevne* skal jeg forsøke å forene de to perspektivene. I undersøkelser som vektlegger rettspraksis, kan det være en risiko for at den underordnede posisjonen kvinner hadde på flere områder, undervurderes. Samtidig kan et for ensidig fokus på de overordnede mønstrene i lovverk og ideologi, føre til at andre sentrale sider ved kvinnerollen blir utelatt. Ved å undersøke kvinners sosiale handleevne som i mindre grad var regulert av lovgivningen, kan et mer helhetlig bilde av kvinners stilling synliggjøres. Målet er å undersøke hvordan kvinner var underordnet og hvordan de var likeverdige innenfor ulike sosiale systemer. Gjennom undersøkelser av rettspraksis og sosial praksis, skal jeg svare på problemstillingene: **Hvor stor rettslig og sosial handleevne hadde kvinner i Høvåg og**

¹³ Dübeck 1978, Andersson 1998, Sandvik 2002

¹⁴ Sjöberg 2008: 166-167

¹⁵ Jacobsen 1991: 294

¹⁶ Sogner og Sandvik 1989: 460-462

Vestre Moland i Nedenes amt, på 1700-tallet? Hvordan forklare endring og kontinuitet i kvinners rettslige og sosiale handleevne?

1.2.1 Begrepene rettslig og sosial handleevne

I dag er hovedregelen at en person som har nådd myndighetsalder, har rettslig handleevne og kan binde seg rettslig og påta seg ansvar, for eksempel ved avtale, testament eller inngåelse av ekteskap.¹⁷ I Christian 5s norske lov av 1687, var myndighetsalderen for kvinner og menn 25 år, men kvinner skulle fortsatt være underlagt farens vergemål til hun ble gift, eller annen verge ble oppnevnt.¹⁸ Derfor hadde kvinner fortsatt begrenset rettslig handleevne etter oppnådd myndighetsalder.

Undersøkelser av lover og rettspraksis kan vise hvor stor myndighet kvinner hadde. Hilde Sandvik har gitt et stort bidrag til forskningen på kvinners rettslige handleevne og definerer begrepet som «kvinner mulighet til å inngå bindende rettslig kontrakter og kvinners mulighet til å «møte i rette», dvs. møte i retten som kompetente aktører.»¹⁹ I min undersøkelse definerer jeg rettslig handleevne som kvinners mulighet til å utøve rettsgyldige handlinger, inngå rettslig bindende avtaler, disponere økonomiske verdier og til å møte i retten som kompetente aktører. Det innebærer å systematisk studere i hvor stor grad kvinner var involvert i rettsvister og forhandlinger om eiendom, arv, gjeld, skatt og næringsvirksomhet, og å undersøke kvinners fremmøte på bygdetinget, både i sivile saker og i straffesaker som saksøker, saksøkt, rettsvitne eller som annen sentral aktør i retten.

Sosial handleevne er et begrep jeg har innført for å kunne undersøke andre sentrale områder og normer i lokalsamfunnet. Sosial handleevne defineres som kvinners mulighet til å delta som mer eller mindre likeverdige aktører i ulike sosiale grupper, deres ytrings- og handlingsrom i mellommenneskelige relasjoner og i andre videre sosiale relasjoner som vennskap, slektskap, naboskap, hushold, og grannelag, arbeidsfellesskap og sosiale sammenkomster slik som høytidsmarkeringer, livsritualer, som barsøl, bryllup og gravferd og gjestebud, og på offentlige møteplasser som bygdeting og kirke og kirkebakken. Det innebærer å undersøke hvordan ideologi, praktiske behov og kulturelle normer satte rammer for kvinners sosiale handlingsrom og status.

¹⁷ Rettslig handleevne: jusleksikon.no

¹⁸ CVs NL 3-19-38

¹⁹ Sandvik 2002: 2

1.3 Tidligere forskning

Kvinnehistorie ble et interessefelt blant forskere som en del av sosialhistorien på 1970-tallet. Med den økende interessen for hverdagslivets mennesker fremfor økonomi og politikk, ble også det å synliggjøre kvinnene i historien viet interesse. Med den språklige vending og teoretisering av historievitenskapen på 1980- og 90-tallet, dreide forskningen fra å synliggjøre kvinner, til å studere utviklingen av forholdet mellom kjønnene.²⁰ Kvinner eksisterte ikke i et vakuum, og de måtte derfor studeres i relasjon til menn. Kvinnehistorie inkluderte også kjønnshistorie, og det reiste nye spørsmål om hvordan kjønn skulle studeres historisk. Biologisk og sosialt kjønn ble et sentralt begrepspar som skilte mellom det biologisk uforanderlig og det sosialt skapte kjønn. Historieforskning skal i første rekke undersøke kontinuitet og endring over tid, og det sosiale foranderlige kjønn har derfor vært mest interessant for historisk analyse.

Den amerikanske historikeren, Joan Scott, var banebrytende innenfor den moderne kjønnshistorien med artikkelen *Gender: A Useful Category of Historical Analysis*, med søkelys på kjønn som en sosial kategori som endres over tid. Med kjønn som analytisk kategori kan vi studere utvikling og endring av kjønnsroller gjennom historien.²¹ Norsk forskning har også vektlagt å studere forhold mellom kvinner. Kvinner kan ikke alltid defineres som en enhetlig kategori. Klasse og sivilstand kan ha vært forhold som bidro til større forskjeller innad i, enn mellom kjønnene.²²

Kritikken av vektlegging av patriarkatteori i kjønnshistorien var sentral hos Scott, og har senere blitt støttet av andre forskere som Yvonne Hirdman og Hilde Sandvik.²³ Patriarkatet med vekt på menns dominans over kvinner ble sett på som ahistorisk fordi den hviler på maktrelasjonen mellom menn og kvinner som gitt og uforanderlig, og kvinner som objekt uten innflytelse på egen situasjon.²⁴ At samfunnet var bygd på en patriarkalsk ideologi, er ikke mulig å komme utenom i tiden denne undersøkelsen skal omhandle. Både lov og ideologi bygde på idéen om kvinners underordning. Men en undersøkelse som skal vektlegge kvinners handlingsrom i praksis, må også anvende andre teoretiske tilnærminger.

²⁰ Larsen 2013: 149 i Heiret, Ryymin og Skålevåg (Red.) 2013

²¹ Scott 1986:1064-1065

²² Blom og Sogner (Red.) 2005: 13-14

²³ Hirdman 1988 og Sandvik 2002: 15-21

²⁴ Scott 1986:1058-1059

Yvonne Hirdman har utviklet teorien om genussystem eller kjønnsystem, som et alternativ til den patriarkalske tenkningen rundt kjønn. Genussystemet legger vekt på ordning av mennesker i kjønn som forutsetning for sosiale, økonomiske og politiske ordninger i samfunnet.²⁵ Hirdmans formål var å forklare kvinners sosiale underordning som et gjentakende mønster gjennom historien. Teorien operasjonaliseres gjennom genuskontrakten eller kjønnskontrakten, som kan forstås som en kontrakt mellom kjønnene som finnes i et hvert samfunn, til enhver tid. Kontraktene er både synlige og usynlige, og omfatter alle sider ved kjønnsrollene fra påkledning og språk til arbeid og økonomi.

Teorien til Hirdman skal forklare hvordan mønsteret opprettholdes og når det oppheves. Det kunne være «gråsoner» i kontrakten som gjorde at kvinner gjorde menns oppgaver, var til stede på mannlige samfunnsarenaer eller ble sosialisert inn mannlige egenskaper, og vise versa. Om det ikke var slik, så er det mulig at tanken på at det *kunne* være slik, være en drivkraft til endring av forholdet mellom kjønnene. I samfunn der kvinner gjør det menn gjør, blir den mannlige norm mindre legitim.²⁶ Teorien om kjønnsystem og kjønnskontrakt vil være sentral gjennom hele undersøkelsen. Hvilke «kjønnskontrakter» var gjeldende i ulike sosiale systemer som i retten, i nabofelleskap, i hushold, i arbeid og i mellommenneskelige relasjoner? Var det først og fremst menn som fremsto som subjekt og kvinner som objekt, eller hadde kvinner i visse sammenhenger en hovedrolle sammen med eller på bekostning av, menn?

Den mannlige normen i samfunnet i tidlig nytid, var synlig på flere områder. Grethe Jacobsen har i sin forskning argumentert for kvinners underordning på bakgrunn av deres manglende adgang til formelle embeter. Hun skiller mellom illegitim og legitim makt, eller autoritet. Kvinner kunne ha makt innad i husholdet, men hun kunne aldri ha autoritet gjennom formelle embeter. Selv om enker kunne ha autoritet som husstandsoverhode, var dette bare midlertidig makt, og den kunne bare oppnås gjennom mannen.²⁷ Dette er også et poeng hos Hirdman. Hun anvender begrepsparet frihet og symbiose, som to fundamentale menneskelige behov, der kjønn gir både muligheter og begrensninger, men disse var ikke like for menn og kvinner. Mannen var kvinnens eneste mulighet til frihet. Frihet i form av makt kunne kvinner bare få

²⁵ Hirdman 1988: 51

²⁶ Hirdman 1988: 58

²⁷ Jacobsen 1991: 296-297

via mannen.²⁸ Kvinner hadde alene ikke mulighet til å oppnå formelle maktposisjoner i samfunnet.

Maria Sjöberg begrunner kvinners underordning med deres manglende adgang til jord som maktressurs og legger vekt på jord, arv og ekteskap som forklaring på at kvinner ikke kunne ha legitim makt. De kunne ha personlig makt og «i princip göra vad som helst, så länge det inte kullkastade de *strukturelle* maktrelationerna i samhället»²⁹. Menn som maktskapende og kvinner som maktformidlende, ble opprettholdt fra generasjon til generasjon gjennom lovens bestemmelser om eiendom, arv og ekteskap og kvinners manglende juridiske rettigheter.³⁰ Selv om kvinner arvet jord, hadde de ikke forvaltningsrett.

Inger Dübeck argumenterte i sin avhandling for at det var usikkerhet knyttet til kvinners stilling blant de rettslærde på 1600- og 1700-tallet. Kvinner ble ikke ansett som umyndige på lik linje med barn. Kvinners umyndighet var først og fremst knyttet til det formuerettslige vergemålet. Så sent som i 1735 ble det et krav om at sorenskrivere skulle ha embetseksamen, men det gikk flere tiår ut på 1700-tallet før alle sorenskriverne oppfylte dette kravet.³¹ Dübeck mener det var først på 1800-tallet at den juridiske doktrine ble klar.³² Denne usikkerheten kan ha ført til en pragmatisk tilnærming til kvinner som rettslige aktører og at den mannlige normen først og fremst var synlig på de områdene staten hadde interesse av å kontrollere.

Hilde Sandvik argumenterer på lik linje med Dübeck, for et relativt myndighetsbegrep. Gjennom studier av lovverk og av tingbøker fra bygd og by på 1600- og 1700-tallet, har hun vist at kvinners myndighet ikke var helt klart i lovverkene og at kvinner hadde større rettslig handleevne enn lovverkene åpnet for. Sandvik har også vist til flere andre undersøkelser som viser det samme. Kvinner var involvert i 10 til 30 % av sakene som ble behandlet på tinget.³³ Sandvik har kritisert strukturperspektivets definisjon av makt. Hun mener at makt og myndighet må settes inn i en historisk kontekst. Et moderne maktbegrep kan ikke anvendes på det førindustrielle samfunnet, der forutsetningene for makt var ulik en moderne stats.³⁴ Autoritet i form av offentlige embeter, gav makt, men personlige relasjoner og slektskap var

²⁸ Hirdman 1988: 55

²⁹ Sjöberg 2008: 183

³⁰ Sjöberg 2008: 178

³¹ Næss (Red.) 1991: 50

³² Dübeck 1978: 612-613

³³ Sandvik 2002: 32-33

³⁴ Sandvik 2002: 30-31

også viktige forutsetninger. Dette synet svekker menns dominans i offentligheter og deres enerett på makt.

Gudrun Anderssons undersøkelse av kvinners stilling på 1600- og 1700-tallet i Sverige, er et viktig bidrag for å rette søkelyset mot andre områder og normer i samfunnet som hadde betydning for kvinners stilling. Andersson mener at ærens betydning og husholdets funksjon kan nyansere strukturperspektivets til tider ensidige vektlegging av økonomi og formell makt. Hun finner ikke en tilsvarende underordning av kvinner innenfor sosiale relasjoner.³⁵

Rosemarie Fiebranz har en annen oppfatning av forholdet mellom menn og kvinner husholdene i Bjuråker i Sverige, mellom 1750 og 1850. Hennes studie viste at kvinner hadde en lavere status i husholdet.³⁶

I Norsk forskning har særlig Sølvi Sogners forskning satt søkelys på kvinners stilling i familien og i husholdet.³⁷ Også Anna Tranberg, Ingeborg Fløystad³⁸ og Åsa Elstad³⁹ har gitt viktige bidrag til forskningen på kvinners levekår i det gamle samfunn, mens Kari Telste har vist hvordan ære strukturerte forholdet mellom kjønn og seksualitet.⁴⁰ Denne forskningen viser andre sider ved kvinnerollen som var helt sentrale for kvinners sosiale stilling og status og som kunne stå i et motsetningsforhold til den formelle underordningen.

Å begrense undersøker til kvinners rettslige handleevne i lov og rettspraksis eller til formelle maktstrukturer, kan bli for snevert i en tidsperiode der andre strukturer som hushold, nabofellesskap og ære var like sentrale for å oppnå en betydningsfull stilling i lokalsamfunnet. Samtidig som forskning på kvinners levekår, kan stå i fare for å utelate de samfunnsorganisering som sentraliserte makt og kontroll hos husbonden i ulike sosiale systemer, og i stor grad underordnet kvinner. Riktignok har Sandvik pekt på hvordan kvinners stilling i husholdet førte til at kvinners rettslige handleevne ble større i praksis, og Andersson har vist at ærens og husholdets betydning fikk følger for kvinners strategier på tinget. Denne studien skal i enda større grad sette søkelys på kvinners formelle og reelle handlingsrom på ulike lokale arenaer for å skape et mest mulig helhetlig bilde av kvinners stilling. Målet er å vise hvordan ulike sosiale systemer åpnet og begrenset kvinners handlingsrom.

³⁵ Andersson 1998: 294

³⁶ Fiebranz 2002: Jord, linne eller träkol? Genusordning och hushållsstrategier, Bjuråker 1750-1850.

³⁷ Sogner 1990: Far sjøl i stua og familien hans.

³⁸ Blant annet i Tranberg og Winge (Red.) 1994: Kvinnekår i det gamlesamfunn ca 1500-1850

³⁹ Elstad 2006: Kystkvinner i Norge

⁴⁰ Telste 1993: Mellom liv og lov

1.3 Kilder

Oppgavens siktemål er å drøfte kvinners sosiale og rettslig handleevne på 1700-tallet, gjennom kvantitative og kvalitative undersøkelser av tingbøker. Tingbøker fra Sand tinglag i Nedenes amt, skal utgjøre hovedkilden for undersøkelsen. Christian den femtes norske lov av 1687, er sentral for å analysere forholdet mellom lov og praksis. Kirkens lære og forkynnelse, og særlig hustavlen, er sentral i analysen av sosial praksis. Undersøkelsen skal så langt kildene tillater det, synliggjøre kvinners rettslige og sosiale handleevne i området som i dag utgjør Lillesand kommune.

Tingbøker er rettsprotokoller fra underrettene i bygdene i Norge, og inneholder sorenskriverens referater fra tingsamlingene. Tingbøkene har vært en sentral kilde i forskningen på menneskers hverdagsliv og mentalitet i tidlig nytid, da disse menneskene selv sjelden har etterlatt seg noen skriftlige kilder. De eldste bevarte tingbøkene er fra begynnelsen av 1600-tallet, men den største andelen bevarte tingbøker er fra siste halvdel av 1600-tallet og fremover. Fra Sand tinglag er det kun få årganger som ikke er bevart i perioden som skal undersøkes. Tingbøkene inneholder både sivilsaker og straffesaker, kunngjøringer og informasjon om innbetaling av skatt. På 1980- og 90- tallet var det hovedsakelig kriminalitet som ble satt i fokus i tingbokforskningen, men de siste tiårene har tingbøkene i større grad blitt brukt i forskningen på kvinners stilling i tidlig moderne tid. Det er få andre kilder til kvinners reelle stilling i bygdesamfunnet, i denne perioden.

1.3.2 Sorenskriverens rolle og tingbøkene som tekst

Sorenskriverembete ble opprettet i 1591, for å bistå bøndene i lovtolkningen og føring av domsbrev og andre rettslige dokumenter. Fra 1633 skulle han også føre referat over det som foregikk på bygdetinget, i tingboka. Hans Eyvind Næss har forsket på rekruttering og karriere blant sorenskrivere i Norge. Det var stor mangel på skrivekyndige i Norge, og lærde skrivere ble derfor rekruttert fra Danmark, i stort omfang. Utover på 1600-tallet ble embetet selvrekrutterende, og på 1700-tallet var de fleste sorenskriverne norskfødte.⁴¹ Det vil si at 1700-tallets sorenskrivere var en del av den norske kulturen og behersket det norske språket. Det betyr også at sorenskriverarbeidet var godt innarbeidet og protokollene mer pålitelige.⁴²

Sorenskriveren fikk utover på 1600-tallet, en sentral rolle på tinget og med Christian 5s norske lov av 1687, ble han gjort til enedommer i alle saker, bortsett fra i saker knyttet til liv

⁴¹ Næss 1991: 33-34 i Næss (Red.) 1991

⁴² Erichsen 1997: 268

og ære, odel og eiendom. Sorenskriverne ble med eneveldet i 1660, kongelig embetsmenn, men deres inntekter som sorenskriver, var ofte ikke tilstrekkelig for å leve standsmessig som embetsmann. Sorenskrivere kunne ta seg betalt utover det lovlige for å spe på inntektene, men den lave og geografisk varierende lønnen førte også til at de ofte skiftet embete i løpet av karrieren. Det gav dem rik erfaring og økte deres profesjonalitet.⁴³ Tingbøkenes troverdighet som kilde til menneskers liv, må vurderes i lys av tingbøkenes funksjon som rettsprotokoll, sorenskriverens posisjon som både dommer og referent, og hans økonomiske interesser i samfunnet.

Sorenskriveren representerte øvrigheten og retten. Hans innførsler i tingbøkene gjengir det som var relevant saksgrunnlag for domfellelse, og som det senere kunne reises tvil om. Han stod utenfor lokalsamfunnet og kom tilreisende til tinget. Dette markerte en avstand mellom sorenskriveren og allmuen, og kanskje en enda større avstand til kvinnene. Selv om lese- og skrivekunnskapen økte i befolkningen utover på 1700-tallet, var tingbøkenes innførsler i hovedsak en skriftliggjøring av en muntlig kultur. Men tingbøkene fra Sand viser at den skriftlige kulturen gjorde seg gjeldende. De fleste stevnet skriftlig, og det var ofte skriftlige dokumenter som utgjorde bevisbyrden i økonomiske saker. I sosiale saker var det muntlige forklaringer som i hovedsak bestemte utfallet i saken. Disse forholdene utfordrer tingbøkene som kilde til menneskers liv. Bodil Erichsen påpeker at tingbøkene først og fremst avspeiler sin egen virkelighet. Hun mener koblingen til livet utenfor tinget er problematisk.⁴⁴

Når tingbøkene skal brukes til å si noe om forhold utenfor tinget, må det ligge en bevissthet både rundt tingets funksjon i bondesamfunnet og den konteksten tingbøkene har opphav i. Det er ikke full enighet om blant historikere om referat fra tinget ble ført direkte i tingboka.

Christian 5s norske lov hadde detaljerte bestemmelser for hva som skulle foregå på tinget, hvordan tingbøkene skulle føres og hvem som skulle møte. Det var krav om at alt som foregikk på tinget skulle føres direkte i tingboka i sanntid, og sorenskrivere som ikke fulgte bestemmelsene, skulle avsettes.⁴⁵ Påbudet om at referatene ble ført direkte inn i protokollene i samme stund som sakene ble behandlet, gav skriveren lite rom for å vinkle saken i den ene eller andres favør, eller omskrive utsagn. Men lovverk er en normativ kilde, og det kan ikke med sikkerhet sies at det har blitt etterlevd.

⁴³ Næss 1991: 41-43 i Næss (Red.) 1991

⁴⁴ Erichsen 1997: 266

⁴⁵ CVs NL Bok 1 kapittel 3-13

Erling Sandmo mener at referatene ble ført direkte i protokollen, og understøtter dette synet av de til tider kaotiske innførslene, med feil og rettelsers direkte i teksten. Det finnes også bevarte memorarer fra en sorenskriver som minnes hvordan de tunge protokollene måtte bæres til og fra tingstuene.⁴⁶ Hilde Sandvik støtter Sandmo i hans syn. Hun mener tingbøkene fra Rogaland og Christiania ble ført på tinget etter 1633, da forordningen som ble videreført i Christian 5s norske lov, kom. Dette begrunnes med at referatene er penere ført før 1633. Sandvik argumenter mot Hans Eyvind Næss som mener at tingbøkene ble skrevet i ettertid, basert på hans tolkning av forordningen, den vakre skriften og de gode formuleringene.⁴⁷ Også Knut Dørum og Terje Sødal stiller seg tvilende til at referatene ble ført direkte. I likhet med Næss har de stor erfaring med å lese tingbøker som primærkilde, og de legger til grunn for sin vurdering den pene føringen med få overstrykninger, at teksten ofte er nokså velformulert og virker redigert.⁴⁸

I saker som var av stor betydning for folks ære, liv og velferd skulle forklaringene lestes opp og bekreftes av vitnet.⁴⁹ Denne bestemmelsen ble fulgt i Sand. Etter vitneforklaringen i slike saker, ble det etter forklaringer skrevet «blev hendes udsigende opplæst, som hun tilstandet riktig anført.»⁵⁰ eller noe tilsvarende. Det har altså blitt ført en tekst som vitnet har samtykket i, men om denne ble redigert i ettertid vet vi ikke.

I denne oppgaven skal kilden først og fremst brukes som levning. Det gjør tingbøkernes opphavssituasjon noe mindre problematisk. Det er ikke et poeng å gjøre en detaljanalyse av sannhetsgehalten i beretningene, men snarere å fange opp forhold som ikke er en del av argumentasjonen. Møtte kvinner med eller uten verge? Hvilken sivilstand hadde hun? Hvordan opptrådte hun som aktør i retten og hvilke normer lå bak? Hvilke samfunnsområder fremsto som sentrale i kvinners liv? I de sosiale sakene er det et poeng å vurdere troverdigheten i selve handlingen det berettes om. Jeg vurderer det som sannsynlig at disse handlingene har funnet sted siden de behandles som en sak på tinget. Alle vitner måtte avlegge ed, og det var straffbart å vitne falskt. Om handlingsforløpet var akkurat slik vitnet eller partene beskrev det, er ikke relevant å drøfte. Målet er å forstå holdningene bak handlingene.

⁴⁶ Sandmo 1992: 18-19

⁴⁷ Sandvik 2002: 12-13

⁴⁸ Synspunkter fra Dørum og Sødal er kommet frem under veiledning.

⁴⁹ CVs NL 1-13-8

⁵⁰ Tb 22 fol 262, Sand tinglag 1748

1.3.4 Tingbøkernes representativitet

Hvilken funksjon og relevans tinget hadde i lokalsamfunnet, er sentralt for å vurdere tingbøkernes representativitet. Bygdetinget var en institusjon med røtter langt tilbake i historien, men det var først i 1591 at tinget ble gjort til formell domstol som førsteinstans i rettshierarkiet. Tinget skulle holdes tre til fire ganger i året. Både kvinner og menn møtte på tinget som likeverdige parter, men Christian 4s norske lov av 1604 og Christian 5s norske lov av 1687, svekket kvinners rettslige stilling.

I forskningen på tingets funksjon i tidlig nytid, har diskusjonen vært om tinget var en arena for dialog og interaksjon mellom øvrighet og allmue, eller om den viktigste funksjonen var utøvelse av kontroll og disiplinering fra myndighetens side. I hovedsak har konklusjonen vært at tinget var en sentral offentlig arena både for folket og øvrigheten for disiplinering, kommunikasjon og lokal konfliktløsning.⁵¹ Kvinner hadde adgang til denne offentligheten.

Da tinget ble en regulær domstol, skulle det etter loven oppnevnes en skriver som skulle fungere som en sekretær og føre referat over sakene på tinget. Lagrettemennene som var utvalgt blant bygdas bønder, fungerte som dommere. Lagrettemennenes posisjon og innflytelse på tinget, ble svekket med sorenskriverens økende innflytelse.⁵² I tillegg deltok fogden alltid på tinget som administrator, skatteinnkrever og påtalemyndighet. Lensmannen deltok som fogdens underordnede. Mens sorenskriveren og fogden representerte myndighetene, var lagrettemennene og lensmannen representanter fra bygda. Kvinner kunne ikke inneha noen av de formelle rollene på tinget.

Tinget som offentlighet

Flere forskere har vektlagt tinget som offentlighet. Aud Tretvik behandler bygdetingets funksjon som offisiell offentlighet. Det var en åpen arena som i prinsippet var tilgjengelig for alle. Her møttes bygdefolk og øvrighet i fellesskap for kommunikasjon og sakshåndtering.⁵³ Selv om det kan antas at grensene mellom offentlige og private rom ikke ble oppfattet på samme måte som i et moderne samfunn, er det grunnlag for å si at aktørene på tinget hadde roller med bestemte regler for oppførsel.⁵⁴

Tinget ble holdt til faste tidspunkt, og det ble ført referat. Det ordinære sake- og skattetinget fulgte som regel en fast rekkefølge. Først ble det kunngjort hvem som betjente retten og

⁵¹ Sandmo 1992, Dobbe 1996, Tretvik 2000, Sandvik 2002, Hutchinson 2015

⁵² Næss 1991: 43-50 i Næss (Red.) 1991

⁵³ Tretvik 2000: 236

⁵⁴ Sandvik 2002: 11

deretter kan saksgangen deles i fem kategorier: offentlige kunngjøringer, private kunngjøringer, kongens saker, private søksmål og tingsvitner.⁵⁵ I denne sammenheng er det i hovedsak to kategorier som er interessante. Kongens saker omfattet straffesaker der fogden reiste tiltale. Det var blant annet i sedelighetsaker, vold og drap. Private søksmål dreide seg blant annet om gjeld, eiendomstvister, ærekrenking, tyveri og vold. I tillegg er private tingsvitner blitt inkludert i analysen.

Den gjennomgående agrare samfunnsstrukturen og den funksjonen tinget hadde i bygdene i Norge i perioden, kan tale for at en undersøkelse av ett lokalsamfunn, kan si noe generelt om kvinners stilling i alminnelighet. Sandvik mener tingbøkene er representative som kilde til normer for kjønn i alminnelighet.⁵⁶ Det er gjort færre undersøkelser av kvinners stilling på 1700-tallet, og derfor er undersøkelsen særlig interessant for å belyse kontinuitet og endring i kvinners stilling.

Tingbøker fra Sandens tinglag på 1700-tallet

Tingbøker ble ført med gotisk håndskrift og er derfor en uleselig kilde for de fleste. Tingbøkene fra Sand er transkribert i forbindelse med bygdebokprosjektet i Lillesand kommune, som startet i 2007. Jeg har fått tillatelse til å bruke avskriftene i forbindelse med denne oppgaven. Arbeidet med å transkribere tingbøkene for Høvåg og Vestre Moland ble påbegynt i 1972.⁵⁷ De tidligste avskriftene har noen feil i avskriften, men noen av feilene har i senere tid blitt rettet opp. Terje Sødal som har forfattet flere bind av Lillesands historie, der de nevnte bygdelagene inngår, vurderer likevel kvaliteten som god nok for den sammenhengen de skal brukes i her.

Fra 1992 ble avskriftene digitalisert, og transkriberingen av kildene fortsatte etter at de ble overtatt av nye personer som siden ble av medlemmer av prosjektgruppa for bygdebokarbeidet.⁵⁸ Disse avskriftene blir vurdert til å holde svært høy kvalitet. I saker der det oppstår tvil om tolkningsspørsmål, er det mulig å undersøke originalkilden og få veiledning. Å lese tingbøker som er oversatt til latinske bokstaver, vil lette kildearbeidet, og gir mulighet for å undersøke et større omfang av kilder innenfor oppgavens rammer.

⁵⁵ Tretvik 2000: 239

⁵⁶ Sandvik 2002: 14

⁵⁷ Sødal 2013: 8

⁵⁸ *ibid*

1.4 Metode

Undersøkelsen bygger på kvantitativ og kvalitativ metode. Den kvantitative undersøkelsen innebærer en opptelling av saker som involverte kvinner. Sakstype, rolle, sivilstand og vergemål er sentrale variabler for analysen. Andersson fordeler sakene på tinget i tre kategorier, sosiale, økonomiske og politiske.⁵⁹ Jeg har med utgangspunkt i Anderssons metode, delt sakene i mitt materiale inn i en økonomisk og en sosial hovedkategori som deretter er delt inn etter sakstype. I den kvalitative delen analyseres sakene innenfor den økonomiske og sosiale kategorien grundigere, med henblikk på å finne utviklingstrekk og handlingsmønstre som kan fortelle om kvinners rettslige og sosiale handleevne gjennom 1700-tallet. En slik inndeling innebærer at noen få av sakene vil falle utenfor de to kategoriene og ikke behandles i den kvalitative analysen.

1.4.1 Avgrensning

For å kunne si noe om utviklingen av kvinners rettslige og sosiale handleevne gjennom 1700-tallet, har jeg valgt ut tingbøker for tre perioder: 1708-1717, 1740-1749 og 1786-1795. Fra 1707 og fremover er alle årgangene bevart, men i 1707 var det kun to saker til behandling på tinget, og jeg har derfor valgt å starte undersøkelsen i 1708, for å få et større antall saker i analysen. Jeg vurderer tidsperioden innenfor periodene og mellom periodene, som representative nok til å si noe utviklingen generelt i århundret. I 1797 ble forlikskommissjonen opprettet og skulle behandle mange av de sivile sakene for lukkede dører. Dette kan ha endret saksmengden og hvilke saker som ble ført på tinget. Jeg har valgt å sette 1795 som siste årgang i kildearbeidet. Min undersøkelse og tidligere undersøkelser av tingbøker har vist at sakene på 1700-tallet ble mer komplekse, og de ble behandlet på flere ting før de ble avsluttet.⁶⁰ Jeg har derfor valgt å studere sammenhengende årganger over ti år for å kunne følge sakene som ble tatt opp flere ganger. Saker eller kvinner som har vært av særlig interesse, har jeg supplert med opplysninger fra bygdebøker og upublisert manus til bygdebøker for området.

Tingbøkene fra Sand tinglag omfatter saker fra Høvåg, Vestre Moland, Birkenes og Eide sogn. Det er kun sakene fra Høvåg og Vestre Moland som er transkribert. Oppgaven vil derfor ikke omfatte sakene fra Birkenes og Eide.

⁵⁹ Andersson 1998

⁶⁰ Næss 1991: 52

1.4.2 Undersøkellesområdet

Figur 1.1 Kartutsnitt Høvåg og Vestre Moland 1781 (kartverket.no)

Høvåg og Vestre Moland er to bygder helt sør i Norge ved Agders kyst. I dag utgjør området Lillesand kommune. Det som i dag er Lillesand by, var et strandsted som var i vekst utover på 1700-tallet.⁶¹ Området rundt Lillesand gård het Sanden og det var her tinget ble holdt. I de første to periodene som er undersøkt, ble tinget holdt på en av gårdene på Sanden. I den siste perioden var madam Christensens gjestgiveri vertskap for tinget. I tillegg er det en del referater fra åstedsretter i forbindelse med eiendomstvister og skipsforlis, i tingbokmaterialet.

Området besto av mange gårdsbruk med små jordlapper. De fleste gårdbrukerne eide jorda selv og andelen selveie økte utover i perioden, til rundt 90 % i 1800.⁶² Jordbruk i kombinasjon med andre næringer var den vanligste måten å livnære seg på for de rundt 2000 menneskene som bodde i området.⁶³ Som andre kystområder var den sosiale lagdelingen mindre enn i mer jordrike områder på Østlandet og i Trøndelag.⁶⁴

Utenfor fastland er det mange øyer, holmer, skjær og fjordarmer som skjærer inn i landskapet. Landskapets utforming gjorde at fremkommeligheten på land ble vanskelig, og kysten var viktig både som ferdsels- og næringsvei. Nærheten til Skagerak og kontinentet hadde også stor betydning for menneskene. Skogsområdene kunne utnyttes for å eksportere den

⁶¹ Johnsen 2017: 21

⁶² Sødal 2013: 42-43

⁶³ Sødal 2013: 32

⁶⁴ Dyrvik 1978: 148-149 i Mykland (Red.) 1978

etterspurte trelasten til Europa. Det var mange uthavner med utstrakt virksomhet.⁶⁵ Sjøfart ble også en viktig næringsvei utover på 1700-tallet.⁶⁶

1.4.3 Gjennomføring

Oppgavens kildearbeid er delt i tre. Den første delen er en kvantitativ analyse av kvinners rettslige handleevne. Her har jeg undersøkt antall og type saker som kvinner var involvert i på tinget, om de møtte selv eller med verge/ andre og hvilken sivilstand de hadde. Hensikten har vært å finne kontinuitet og endring i rettslig handleevne innenfor den sosiale og økonomiske kategorien.

I del to undersøkes sakene innenfor den økonomiske kategorien grundigere, med mål om å forklare funnene i den kvantitative analysen. Det er også vist gjennom flere tingbokundersøkelser at antall saker knyttet til økonomi og særlig gjeld, økte på 1700-tallet.⁶⁷ I økonomiske saker som kvinner var involvert i, har jeg skilt mellom saker som gjaldt eiendom og arv, gjeld og næringsvirksomhet/skatt. Det er særlig interessant å undersøke om en endring av sakstyper på tinget, påvirket kvinners rettslige handleevne.

I den tredje delen undersøkes kvinners sosiale handleevne. Her tar jeg for meg saker som beretter om kvinners roller i samfunnet og mellommenneskelige relasjoner. Jeg har også gjort en opptelling av det som kan betegnes som sosiale saker; sedelighetssaker, verbal ærekrenking, vold og tyveri og andre saker med sosial karakter. Disse sakene har forskere vist at var nært knyttet til status og ære.⁶⁸ En del saker vil omfatte flere av kategoriene. I slike saker har jeg bestemt kategori ut fra hele saksgangen. Var saken innstevnet som en voldssak, har jeg plassert saken i voldskategorien. Her er det både aktuelt å undersøke hvilke typer konflikter kvinner var involvert i og hvordan kvinner og menn handlet både i konfliktene og generelt i samfunnet.

Kategorisering av «kvinnesaker»

Jeg har talt opp antall saker kvinner var involvert i og antall tilfeller en kvinne hadde en rolle i retten. Det vil si at én kvinne kan bli talt flere ganger dersom hun figurerte i flere saker. Hensikten er å finne ut hvilken rolle hun hadde og hvordan hun opptrådte i ulike saker, ikke å finne et absolutt antall kvinner. Kunngjøringer, tinglysninger og offentlige tingsvitner er holdt

⁶⁵ Johnsen 2017: 36-37

⁶⁶ Johnsen og Sætra 2016: 48

⁶⁷ Sandmo 1992, Andersson 1998, Sandvik 2002

⁶⁸ Sandmo 1992, Telste 1993 og Hutchinson 2015

utenfor. Saker som ble behandlet på flere ting, er registrert som sak hver gang den tas opp, men behandles saken flere ganger under samme ting, telles den som én sak. Dersom en sak som er innstevnet ikke behandles, men utsettes til neste ting fordi ingen møter eller saksøker ber om utsettelse, er den registrert når den behandles. Tas saken opp på flere ting fordi det kom nye opplysninger i saken eller nye vitner, registreres den hver gang. Særlig i siste periode var normalen at sakene ble utsatt flere ganger, en del saker ble aldri behandlet og noen ble foreldet. For å sikre at sakene blir registrert minst én gang og at det totale antallet saker blir mest mulig riktig i siste periode, har jeg talt alle nye saker og ellers fulgt metoden som over.

Hvilke kriterier skal settes for at kvinnen skal registreres som involvert? Kvinner som var part eller vitne karakteriseres som involvert. Var kvinner på andre måter sentrale i en sak, har de også blitt registrert. For eksempel saker som gjelder konas arv/ odel som stevnes av mannen, registreres kvinnen som saksøker med verge. Alle kvinnene som innfrir de overnevnte kriteriene, har blitt registrert. Ble en kvinne nevnt i en sak for eksempel som avdød, har hun ikke blitt registrert. I undersøkelsen av sosial handleevne, kan flere kvinner være aktuelle for analysen, uavhengig av hvordan de var involvert i den saken de omtales i.

Kategorisering av sivilstand

Å registrere kvinner etter sivilstand, er hensiktsmessig fordi sosial og rettslig handleevne kunne variere med sivilstand. Det er ikke mulig å finne ut om kvinnen var ugift, gift eller enke i alle saker. Hilde Sandvik har brukt en metode der hun koblet skrivemåte av navn og sammenheng i saken, for å kategorisere kvinnene så langt det var mulig.⁶⁹ Det har vist seg at denne metoden ikke er mulig å bruke på tingbøkene fra Sand. Det er ikke sammenheng mellom hvordan navnet skrives og sivilstand. I mange saker fremgår sivilstand direkte. Kvinnene betegnes som «enken», «hustruen», «pigen» eller «datteren». Sakstype og annen informasjon som gis i forbindelse med saksgangen, kan også avsløre sivilstand. Der kvinner knyttes til et gårdsnavn, har bygdebøker og upubliserte manus til bygdebøker, blitt brukt for å bestemme sivilstand. Kvinner som ikke møtte i retten eller som ikke var knyttet til et gårdsnavn i saken, har vært vanskelig å kategorisere. Disse har blitt kategorisert som ukjent. Jeg har klart å bestemme sivilstand for 82 % av kvinnene, og vurderer det som tilstrekkelig for analysen.

⁶⁹ Sandvik 2002: 75-77

Normalisering av navn

I perioden som undersøkelsen omfatter, fantes det ikke en enhetlig rettskrivingsnorm. Steds- og personnavn ble skrevet slik sorenskriveren hørte det.⁷⁰ Derfor kunne navnets skrivemåte variere, og den avvek ofte fra dagens skrivemåte. I direkte sitater fra tingbøkene blir navnet skrevet slik det er skrevet i kilden, men i omtale av kvinner normaliseres navnet etter dagens skrivemåte. For eksempel blir Gurj Jons Dater Tingsbeck omtalt som Guri Jonsdatter Tingsbekk.

1.4.4 Oppbygging av oppgaven

Fremstillingen deles inn i fem kapitler. Kapittel to tar for seg gjeldende lover og den rådende ideologien i tidlig nytid. Det diskuteres hvordan dette ble tolket i lokalsamfunnet, og hva som var underordningens funksjon. I kapittel tre undersøkes rettspraksis i Sand tinglag, med henblikk på finne ut hvor stor rettslig handleevne kvinner hadde i praksis. Kapittel fire går dypere inn i de økonomiske sakene for å forklare endringer i rettspraksis og rettslig handleevne på dette området. I kapittel fem analyseres sakene innenfor den sosiale kategorien kvalitativt for å forklare kontinuitet i kvinners sosiale handleevne på dette området. I siste kapittel settes funnene inn i en større historisk kontekst, med mål om å forklare kvinners stilling utfra den generelle utviklingen i jordbrukssamfunnet i tidlig nytid.

⁷⁰ Sjødal 2013: 14-15

2 Underordningens funksjon i tidlig nytid

I tidlig nytid var kirke og stat tett sammenvevde maktinstitusjoner, men det var særlig da enevelde ble styreform i 1660, at ideologien som legitimerte kongens makt som «konge av Guds nåde», ble gjeldende. Det mest sentrale i eneveldets ideologi, var forventningen om absolutt lydighet overfor kongen og overfor person som sto over i rang. Lydighetsideologien fikk innflytelse på kirkas forkynnelse og på lovverket. Kirka ble en viktig offentlig arena for å forkynne det patriarkalske samfunnshierarkiet og kongens autoritet.⁷¹ I det nye lovverket fra 1687, var det særlig boken om misgjerninger som hvilte på lydighetsideologiens prinsipper. Kvinnens umyndighet ble i større grad begrunnet i hennes ideologiske underordning.⁷²

I dette kapittelet skal jeg undersøke hva kvinnens underordning i lov og ideologi innebar. Var kvinnens underordning først og fremst et system som hadde bakgrunn i økonomiske motiver, eller var den begrunnet i et tankesett som bygde på at kvinner hadde mindre verdi enn menn? Var det i første rekke gjennom det formuerettslige vergemålet at kvinnene ble umyndiggjort, eller uttrykte lydighetsideologien og lovverket underordning av kvinner på andre områder?

2.1 Tidligere forskning

Kvinnens underordning i lovverket er blitt utforsket av flere historikere. Grethe Jacobsen mener at lovverkene gjennomgående hadde en mannlig norm som kvinner ble regulert ut ifra. Dette var basert på ideologien om at menn var bedre enn kvinner.⁷³ Maria Sjöberg vektlegger også det ideologiske bakgrunnen for lovverket der mannen var et fullverdig menneske, og kvinnen en «halv mann».⁷⁴ Men hun påpeker også at lovgivning om eiendomsoverføring mellom slekter var basert på pragmatiske overveielser, der tanken var at hver slektslinje skulle ha lik mulighet til å bevare sine økonomiske ressurser. Dette innebar at kvinner ikke kunne ha juridiske rettigheter.⁷⁵

Inger Dübeck og Hilde Sandvik tolker kvinnens stilling i lovverket noe lysere. De argumenterer for et relativt myndighetsbegrep, der kvinner kunne være myndig på et område og umyndig på et annet.⁷⁶ Dübeck trekker linjer fra eldre tiders prosessvergemål for kvinner

⁷¹ Dørum 2016: 21-22

⁷² Dübeck 1978: 613

⁷³ Jacobsen 1991: 294

⁷⁴ Sjöberg 2008: 168

⁷⁵ Sjöberg 2008: 178

⁷⁶ Sandvik 2002: 37-39

knyttet til sikkerhet på tinget, til at vergemålet fikk en ideologisk begrunnelse som umyndiggjorde kvinnene i sin alminnelighet. Men samtidig var det sjelden lovverk og andre rettskilder hadde ideologiske begrunnelser for kvinners umyndighet. Her var det først og fremst økonomiske interesser som lå til grunn knyttet til formueforhold.⁷⁷

Sølvi Sogner har pekt på sammenhengen mellom ekteskap og overføring av eiendom.⁷⁸ Kari Telste mener at det var først da ekteskapet ble opphøyet til den ideelle livsform med reformasjon, at det ble viktig å regulere kvinnenens rolle i ekteskapet og sikre biologisk farskap til arvingene. Det ble særs viktig hvem som giftet seg og hvordan forholdet mellom ektefeller ble regulert. Senere ble løse forbindelser utenfor ekteskapet viet mer oppmerksomhet hos lovgiverne.⁷⁹

Det er enighet om at sivilstand hadde betydning for kvinners myndighet. Enker hadde en særstilling i lovverket, men Jacobsen og Sjöberg vil ikke tillegge enkenes stilling særlig vekt. For det første var de i et mindretall i samfunnet, og for det andre var enkestand en midlertidig tilværelse, der kvinner kunne oppnå utvidede juridiske rettigheter i mannens fravær.⁸⁰ Sandvik peker på at enkers utvidede myndighet gjorde det vanskelig å fastholde en ideologi der kvinner generelt var underordnet grunnet deres kjønn.⁸¹ Hvordan var bestemmelser som vedrørte kvinners underordning formulert og uttrykt i lovverk og ideologi, og hvordan skal de tolkes?

2.2 Kvinners underordning i lovverkene

Magnus Lagabøtes landslov fra 1274, var gjeldende lov i Norge fram til 1604, og har blitt tolket som en lov som likestilte menn og kvinner på det rettslige området.⁸² Forskning på kvinners rettslige stilling fra middelalder til tidlig nytid, konkluderer i stor grad med at kvinners vilkår ble forverret, men at utviklingen kunne variere tidsmessig mellom geografiske områder.⁸³ I Norge endret kvinners rettslige stilling seg med innføringen av Christian 4s norske lov av 1604. Lovverket var riktignok i hovedsak en oversettelse av landsloven, men den inneholdt også noen endringer og nye formuleringer, blant annet knyttet til kvinners myndighet. Det var særlig arvebolken, odelsbolken og kjøpsbolken som omhandlet kvinners

⁷⁷ Dübeck 1978: 613

⁷⁸ Sogner 1990: 43

⁷⁹ Telste 1993: 59-63

⁸⁰ Jacobsen 1991: 297 og Sjöberg 2008: 168

⁸¹ Sogner og Sandvik 1989: 445

⁸² Sogner og Sandvik 1989: 441

⁸³ Jacobsen 1991: 293

rettigheter og plikter. Tingfarebolken hadde få bestemmelser som omhandler kvinner spesielt, og det er derfor uklart hvilke rettigheter kvinner hadde til å delta som kompetente aktører i rettslige prosesser.

Arbeidet med en ny, norsk lov tok til i 1680. Det første utkastet ble ikke godkjent av dansk styre, fordi det i for liten grad var sammenstilt med dansk lov.⁸⁴ Etter revisjonen, var Christian 5s norske lov ferdig i 1687. Lovverket innbar en ytterligere svekkelse av kvinners myndighet, men også noen forbedringer. Arvelovgivningen gav mannen økt disposisjonsrett over konas formue, og ektemannen hadde ikke ansvar for økonomiske disposisjoner og avtaler som kona hadde inngått. Samtidig førte felleseiet til at ektefelle arvet hverandres formue. Dette var i tråd med favoriseringen av ekteskapet og familien fremfor slekten, i Luthers lære. Kvinners underordning i loven skal drøftes utfra to perspektiver, det formuerettslige og det prosessrettslige.

2.2.1 Det formuerettslige vergemålet

Det formuerettslige vergemålet var knyttet til kvinners rettigheter til arv og eiendom, og til kvinners myndighet til å inngå avtaler og disponere økonomiske midler på vegne av seg selv eller husholdet. I lovgivningen var bestemmelser som vedrørte kvinners rett til arv, råderett over eiendom og sivilstand uløselig knyttet sammen. Dette henger sammen med at samfunnet i tidlig nytid var «tuftet på jord», som Sogner betegnet det.⁸⁵ Det var gjennom ekteskap at jordeiendom ble overført mellom generasjoner og fra en slekt til en annen. Bestemmelser om hvem som hadde rett på levebrødet, var særs viktig i samfunnet. Kvinners rettigheter i arvelovgivningen, må tolkes ut fra denne konteksten.

Arv og ekteskap

Både sønner og døtre hadde rett til arv, men døtrene arvet halvparten av det sønnene arvet. Fantes det ikke sønner eller sønnesønner, hadde døtre krav på arv på lik linje med sønner. Åsetesretten favoriserte eldste sønn, og gav han rett til å overta gårdsbruket udelt.⁸⁶ Tilgang til jord gikk derfor hovedsakelig gjennom mannen. Det kan tolkes som positivt at kvinner hadde arverett, og at det var en reel mulighet for at de kunne være odelsberettiget. Det var spesielt

⁸⁴ Dyrvik 1998: 300

⁸⁵ Sogner 1990: 21

⁸⁶ CVs NL 5-2-63

for Europa at kvinner kunne arve og eie jord.⁸⁷ Samtidig var det en klar underordning av kvinner i arvelovgivningen, både i arvefølgen og i andel.

I landsloven var kvinner myndige ved 20 års alder og kunne da disponere formuen sin, men i Christian 4s norske lov av 1604 ble det tilføyd «Dog met hindis vergis forsiun: endog at samme arff er hinde tilfallen».⁸⁸ Denne bestemmelsen gjorde kvinner umyndige på det formuerettslige området. I Christian 5s norske lov av 1687, var kvinner og menn fullmyndige når de var 25 år,⁸⁹ men det var en generell bestemmelse under kapittelet «Om umyndige og værger» som sa at «Datter maa ingenlunde sige sig Faderens vergemål, forend hand giver hende en anden ret Væрге, eller Husbond.»⁹⁰

I Christian 4s norske lov var bestemmelsene som vedrørte vergemål for kvinner under kjøpsbolken, og det kan tolkes som at vergemålet var knyttet til økonomiske forhold. I Christian 5s norske lov var bestemmelsene i boken «Om Verdslige- og Huus-stand». Vergemålet var ikke i like stor grad koblet til arv og formue, men sett i sammenheng med de andre bestemmelsene om verger og umyndige, kan det tolkes som at begrunnelsen for vergemålet først og fremst var knyttet til kvinners manglende økonomiske råderett.⁹¹

Det formuerettslige vergemålet, var trolig i første rekke knyttet til råderett over verdier i fast eiendom, ikke til opptjente midler. Ugifte kvinners lønn og oppsparte midler gjennom tjeneste i andres hushold, var ikke av samfunnets interesse å kontrollere.⁹² En undersøkelse fra Nordhordland på slutten av 1600-tallet viste at tjenestejenter møtte uten unntak selv på tinget, og at sakene i hovedsak var knyttet til krav om å få utbetalt lønn.⁹³

Arven tok kvinnen med seg inn i ekteskapet, men om hun giftet seg uten foreldrenes eller vergens samtykke, hadde de etter loven rett til å gjøre henne arveløs. Gjennom ekteskapet ble mannen konas verge og skulle råde over hennes formue.⁹⁴ I Christian 4s norske lov var det fortsatt bestemmelser som begrenset mannens råderett over konas eiendom.⁹⁵ Formuen skulle disponeres til deres felles nytte, og mannen kunne ikke selge konas jord uten samtykke.⁹⁶

⁸⁷ Sandvik 2002: 26

⁸⁸ CVs NL 5-2-63

⁸⁹ CVs NL 5-3-14

⁹⁰ CVs NL 3-19-38

⁹¹ CVs NL 3-19

⁹² Sogner og Sandvik 1989: 442

⁹³ Strøm 2016: 104-105

⁹⁴ CVs NL 3-18-2

⁹⁵ CIV NL 4-2 og 4-3

⁹⁶ CIVs NL 5-8

Med innføringen av Christian 5s norske lov i 1687, ble kvinners råderett over eiendom svekket. Mannen kunne i større grad selge konas jord uten hennes samtykke.

Husbond maa ej sælge Hustruens Jord, uden hand haver Barn ved hende, og lige saa meget at lægge derimod igien af sit eget, med mindre det nøjagtig bevisligt giøris, at Hustruen haver ført saa stor Gield til hannem, at den ej anderledis kand aflægges.⁹⁷

Det var fortsatt noen betingelser som begrenset mannens råderett, men det formelle kravet til samtykke falt bort, og dersom konas jord ble solgt, var det arvingene som kunne få den utløst. «Sælger Husbonden Hustruens Jord herimod, da beholder den Kiøbendis Jorden, med mindre hand af Arvingerne inden tyve Aars Forløb vorder udløst, saa fremt det er Odelsjord;»⁹⁸

Dette markerte mannens myndighet over kona. Hun kunne ikke selv overprøve de avtaler mannen hadde gjort. Det var et ønske fra norsk side om å beholde kravet om konas samtykke i den nye loven, men det ble ikke innfridd fra dansk side. I Svensk lovgivning ble kravet om konas samtykke stående.⁹⁹ Endringen i norsk og dansk lov var et uttrykk for at felleseie i ekteskapet ble favorisert fremfor særeie. Dette førte også til at enker arvet halvparten av boet, mens barna arvet den andre halvparten.¹⁰⁰ Formuleringer om konas samtykke til salg av eiendom, var fortsatt i bruk utover på 1700-tallet, men det er usikkert om dette henger sammen med at formularet ikke ble endret som følge av lovendringen, eller om det var en norm i samfunnet som ikke endret seg i samsvar med det nye lovverket.¹⁰¹

Enker fungerte som husstandsoverhode og hadde tilnærmet lik formuerettslig myndighet som menn, så lenge de forble i enkestand. I Christian 4s norske lov kunne enker være verge for sine barn og hadde dermed rett til å sitte i uskiftet bo til barna var myndige.¹⁰² Enker kunne også i større grad inngå ekteskap uten samtykke. «Encke maa sig selff gifte met huem hun vil: dog met nogen frenders raad.»¹⁰³

Odelslovgivningen ble endret i Christian 5s norske lov. Tidligere kunne odelsberettigede løse ut odelsjorden, men på 1600-tallet skulle den gjenlevende parten beholde odelsjorden til sin død.¹⁰⁴ Det var en fordel for enken at hun kunne sitte trygt på gårdsbruket, etter mannens død.

⁹⁷ CVs NL 5-3-31

⁹⁸ CVs NL 5-3-32

⁹⁹ Sandvik 2005: 133-134 i Blom og Sogner (Red.) 2005

¹⁰⁰ Sogner og Sandvik 1989: 442-443

¹⁰¹ Sandvik 2002: 153-154

¹⁰² Sandvik 2002: 49

¹⁰³ CIVs NL 4-2

¹⁰⁴ CIVs NL 5-6

Enker kunne både skifte og selg jord, med frenders råd.¹⁰⁵ Enker kunne ikke lenger være verge for sine barn, begrunnet i at vergen måtte være mannlig.¹⁰⁶ Men de kunne beholde umyndige barns formue under sitt vergemål, dog med tilsyn.

Naar Moder og Børnene efter Faderens Død formedelst et lovligt Skifte ere blevne adskilte, da skal det være Moderen frit for hendis Børns Gods under sit Værgemaal at beholde, og det siden, saa længe hun sidder ugift, efter Loven at forrestaa; Dog saa, at fødte eller satte Værger have Tilsyn, at Børnegodset ej forkommis, saasom de selv ville svare dertil.¹⁰⁷

Vergemålslovgivningen i Christian 5s norske lov kan tolkes som en innstramming av ugifte og gifte kvinners myndighet. Myndighetsalderen ble forhøyet til 25 år, og de ble underlagt livslangt vergemål, i hvert fall på det formuerettslige området. I ekteskapet kunne mannen i større grad råde over konas formue. Enkers rett til å beholde odelsjord, kan tolkes som en forbedring av deres formuerettslige stilling, mens kravet om tilsyn var en begrensning.

Disposisjonsrett

I Christian 4s norske lov av 1604 ble det skilt mellom de som var umyndige av alder og de som var gift. De mindreårige skulle ikke gjøre noen form for kjøp, men de som var gift kunne handle innenfor fastsatt beløpsgrenser. Adelskvinner hadde større råderett.¹⁰⁸ Mannens fravær var poengtert i bestemmelsen. Det kan tyde på at disposisjon av penger for gifte kvinner, bare gjaldt når mannen var fraværende.¹⁰⁹

I Christian 5s norske lov ble beløpsgrensen for kjøp erstattet med et krav om kjennskap og nytte uavhengig av stand.

Husbond er ej pligtig til at svare til den Gield, eller Contract, som hans Hustrue, eller Barn, gjør, mens de ere i Fællig med hannem, med mindre det klarligen bevisis, at saadant er skeet med Husbondens Villie og Videnskab, eller ogsaa til fællis Nytte og uomgængelig Fornødenhed.¹¹⁰

Her skilles det ikke lenger på hustru og barn. Mannen hadde verken plikter overfor deres gjeldsinngåelser eller kontrakter. At det ikke blir gjort forskjell på barn og ektefelle, kan være

¹⁰⁵ CVs NL 5-3-19

¹⁰⁶ CVs NL 3-19-2

¹⁰⁷ CVs NL 3-19-14

¹⁰⁸ CIVs NL 7-21

¹⁰⁹ Sandvik 2002: 38

¹¹⁰ CVs NL 5-1-13

en indikasjon på at gifte kvinners myndighet var blitt svekket. Men fjerning av beløpsgrensen åpnet for at kona kunne disponere større pengesummer dersom det var enighet om dette mellom ektefellene. At enka måtte ha tilsyn med barnas formue, så ikke barnegodset skulle forringes, kunne være et uttrykk for en svekket tillitt til at enkas disposisjoner.

2.2.2 Det prosessrettslige vergemålet

I Christian 4s norske lov av 1604, var det møteplikt på bygdetinget for alle bønder, med noen unntak. For enker var det frivillig å møte.¹¹¹ Kvinner generelt hadde ikke plikt til å møte på tinget, men det er uklart om de kunne møte på tinget uten verge, dersom de var part eller vitne i en sak. Christian 5s norske lov hadde ikke krav om møteplikt for allmuen. Nå skulle folk møte dersom de hadde saker som skulle behandles eller oppmøte var særlig forkynt.

Almuen skal ikke være pliktig til at søge Sage-ting, uden de allene som Retten betiene, eller have med nogen sag bestille, med mindre særligen er forkynt og adwert, at kongens Breve skal for alle oplæsis, eller og om de tilsiges at betale Skatter, eller andre Rettighed.¹¹²

De som betjente retten var menn, men hvem kunne ta opp saker på tinget? Var denne rettigheten også forbeholdt menn? Det var en egen bestemmelse for kvinner om oppmøte i høyere rettsinstanser. «Ingen Qvindis Person maa for Kongens Over-Hofret, eller Højeste Ret gaa i Rette med mindre Sagen hendis, eller hendis Mands, eller Børns Ære, eller liv angaar.»¹¹³ Dette kan ha blitt forstått i rettslæren, som et generelt forbud mot å møte i retten dersom det ikke gjaldt liv og ære.¹¹⁴ Men mer sannsynlig er det at bestemmelsen betydde at kvinner kunne «gå i rette» i lavere rettsinstanser. Men måtte kvinner møte med verge i alle saker?

I Christian 4s norske lov var det kjøpsbolken som hadde bestemmelser for vergemål i forbindelse med rettslige prosesser. Etter en rekke bestemmelser for når menn skulle ha verge, ble kvinner omtalt.¹¹⁵ Det fremgikk hvem kvinner kunne ta som verge i forbindelse med rettergang, men det betydde ikke nødvendigvis at hun *måtte* representeres av verge når hun møtte på tinget. Det ble gjort en endring fra landsloven, som sa at kvinner skulle søke som mann om hun stod alene.¹¹⁶ Det kan tyde på at vergemålet var skjerpet. Det var mannen som

¹¹¹ CIVs NL 6-54

¹¹² CVs NL 1-3-8

¹¹³ CVs NL 1-9-6

¹¹⁴ Sandvik 2002: 41

¹¹⁵ CIVs NL 7-8

¹¹⁶ CIVs NL 7-8 3)

var normen i lovverket og som representerte husholdet, og det kan tolkes som implisitt at kvinner skulle ta seg verge. At kapittelet innledes med at fullmyndige menn skal søke sine saker selv, tyde på at kvinner måtte stevne med verge. At bestemmelsen ble omtalt i kjøpsbolken, kan tolkes som at vergemålet var gjeldende for rettslige prosesser, i saker knyttet til økonomi.

I første bok i Christian 5s norske lov om retten og rettens personer, var det flere bestemmelser om hvem som var skikket til å møte i retten. Det var bestemmelser som både kan tale for og imot kvinners rett til å opptre som rettslige aktører. Det var forbud mot å bruke prokurator på bygdinget. En prokurator var en profesjonell sakfører. Men dette forbudet ble opphevet tidlig på 1700-tallet.¹¹⁷ Videre lød bestemmelsen «Men en hver skal der selv føre sin Sag ut.»¹¹⁸ Betegnelsen «enhver» kan henvise til både kvinner og menn. Det sto også presisert at hvem som ville kunne møte på tinget, selv om de ikke hadde saker, «dog skulle de ikke sidde de Mænd til Fortrængsel, som ere tilskikkede der at sidde, eller som have med Sager at bestille; Desligeste bør de ogsaa alle at udgaa, naar de udvisis,».¹¹⁹ I denne bestemmelsen var det bare menn som ble betegnet som rettslige aktører, men tredje ledd i bestemmelsen henviste ikke nødvendigvis på menn i første ledd. Det kan tolkes som en sideordnet bestemmelse. Altså at «menn» henviste til de som betjente retten, mens de som hadde saker kunne være både menn og kvinner.

Enker kunne velge lagverge blant sine slektninger eller venner «som hende i hendis Sager med Raad og Daad kan bistaa, og med hende til Vitterlighed underskrive hvis for Handlinger, eller andet Magt paaliggendis, af hende forretagis.»¹²⁰ Vergemålet var knyttet til enkas makt. Hennes makt var i første rekke knyttet til råderett over jord, og kan tolkes som at det var i slike saker det var krav om verge. Dette henger sammen med bestemmelsen om at enker kunne ha umyndig barns formue under sitt vergemål, og at hun arvet halvparten av formuen etter mannen.

Vitner

Christian 4s norske lov hadde ikke spesifikke bestemmelser for kvinnelige vitner. Nektelesesed som var sentral i landsloven, ble i loven av 1604 begrenset til alvorlige saker,

¹¹⁷ Sandmo 1992: 39

¹¹⁸ CVs NL 1-9-15

¹¹⁹ CVs NL 1-12-2

¹²⁰ CVs NL 3-19-41

der det var tvil om tiltaltes skyld.¹²¹ Tiltalte kunne bli dømt til meded, der tre, seks eller tolv personer av samme kjønn, avhengig av sakens alvorlighetsgrad, skulle avlegge ed og sverge på tiltaltes uskyld. Dette var den eneste bestemmelsen som gav kvinner en formell og reel posisjon i rettslige prosesser.¹²²

I Christian 5s norske lov forsvant meded fra lovgivningen. Det kan begrunnes i et generelt trekk ved samfunnsutviklingen at embetsstyret vokste på bekostning av folkelig innflytelse, og kravet til bevisførsel ble større.¹²³ Det var ikke nødvendigvis en bevisst utestenging av kvinner fra retten. Christian 5s norske lov hadde bestemmelser for vitner i retten som gjaldt kvinner på like linje med menn. Bestemmelsen om hvem som var inhabile vitner, uttrykte indirekte at disse kunne være habile vitner i andre saker.

Villige Vidner, saasom Husbond, Hustrue, Forældre, Børn, Tyende, Søskende, eller lige saa nær besvogrede, skulle ej anseis, med mindre ingen anden Vidne kand havis, fornemmelig i Drabs, Volds, eller dislige Sager; Ti da skulle de vidne, som af veed.¹²⁴

Kvinner og menn som ikke kunne møte i retten, skulle vitne hjemme.¹²⁵ Svensk lovgivning har blitt tolket som at det var forbud mot kvinnelige vitner, men det finnes ikke grunnlag i lovverk eller forskning på norske rettsforhold, som tilsier at kvinner ikke kunne vitne eller at deres vitnemål var mindre troverdig enn menns.¹²⁶

For å få en større forståelse for hvilken stilling kvinner hadde innenfor økonomien og i retten, må rettspraksis studeres. Hovedtendensen på tinget i Sand, var at kvinner møtte med eller ble representert, av verge i saker som vedrørte økonomiske forhold, og at de møtte personlige i andre saker.

2.3 Kvinnens underordning i ideologien

Kirkas lære om kvinnens underordning må drøftes i sammenheng med statens overtakelse av kirkelige institusjoner og den gjeldende styreformens ideologi. Eneveldet var en styreform som i prinsippet gav all makt til kongen. Eneveldets ideologi hvilte på kongens gudgitte makt og kravet om absolutt lydighet og underordning.¹²⁷ Lydighetsideologien ble sentral i kirkas

¹²¹ Næss 1991: 182

¹²² Næss 1991: 196

¹²³ ibid

¹²⁴ CVs NL 1-13-17

¹²⁵ CVs NL 1-13-4

¹²⁶ Sandvik 2002: 42

¹²⁷ Dørum 2016: 21

forkynnelse. Prestene var pålagt å forkynne budskapet om kongens godhet og rettferdighet og kravet om vise lydighet og tillitt overfor ham. Denne indoktrineringen må ha påvirket menneskers forestillingsverden.¹²⁸ I tillegg var ideologien sammenvevd med standslæren som berørte de sosiale realitetene sterkt.¹²⁹

Standslæren inndelte befolkningen i stender med tilhørende plikter og rettigheter, eller privilegier. Borgerne hadde næringsprivilegium, mens adelen var fritatt fra å betale skatt. Bøndene hadde hverken skatte- eller næringsprivilegium.¹³⁰ Bondestanden var den laveste standen, og innenfor standen var kvinnen underordnet husbonden. I kirkens forkynnelse og undervisning var katekismen obligatorisk lesning, og her hadde hustavlen en sentral plass. Hustavlen var en samling bibelord som vedrørte forholdet mellom mann og kone, foreldre, barn og tjener.¹³¹ I hustavlen ble husstand og husbonde tillagt mening utover sin opprinnelige betydning. Kongen var folkets husbond, presten var menighetens husbond, fogd og sorenskriver i tinglaget/embetsdistriktet og i husholdet var husbonden det ubestridte overhode. På samme måte som folket skulle underordne seg de som sto over i rang, skulle medlemmene i et hushold underordne seg husbonden.¹³² I ekteskapsritualet ble hustruens lydighet overfor husbonden innprentet.

På samme måte som stand var en sosial realitet og grunnleggende for menneskers tankeverden, var husholdet det.¹³³ Husholdet var grunnsteinen i bygdene. Husholdet var mer enn et hjem og inngikk i både sosiale, økonomiske, politiske og ideologiske forhold i samfunnet. Alle mennesker var knyttet til et hushold, men tilknytningen og oppgavene kunne variere med livssyklus. En husstand utgjorde et arbeidsfellesskap som ble holdt sammen av både strukturelle og biologiske bånd.¹³⁴ Å bruke begrepet hushold fremfor familie er en meningsfull betegnelse på samfunnets grunnleggende enhet, i det førindustrielle samfunnet.

Husbondens opphøyde status i samfunnet gagnet de styrende på flere måter. Gjennom å gi all makt til husbonden i husholdet, oppnådde staten kontroll over store deler av befolkningen. Husbonden skulle forsørge og beskytte sine underordnede og representere husholdet i offentligheten.¹³⁵ Men det kan stilles spørsmål ved hvor stort gjennomslag ideologien hadde i

¹²⁸ Dørum 2016: 22-23

¹²⁹ Dørum 2016: 32

¹³⁰ Dørum 2016: 33

¹³¹ Sandvik 2005: 137 i Blom og Sogner (Red.) 2005

¹³² Dørum 2016: 34-35

¹³³ Fiebranz 2002: 32

¹³⁴ Sogner 1990: 39

¹³⁵ Sogner og Sandvik 1989: 438

praksis. For det første i hvor stor grad styresmakten klarte å kontrollere og disiplinere befolkningen, og for det andre hvilken autoritet husbonden hadde i husholdet i praksis. I norsk forskning har to syn på den eneveldige styreformens vært rådende, interaksjonsprinsippet og maktstatsprinsippet. Interaksjonsprinsippet som vektlegger samarbeid og kommunikasjon mellom allmue og øvrighet i lokalsamfunnet, har fått størst oppslutning.¹³⁶ Et slikt syn kan tilsa at også kvinnene hadde en sterkere sosial stilling i samfunnet. Luthers syn på ekteskapet kunne også svekke patriarkatet.

2.3.1 Kvinneres stilling i ekteskapet

I Luthers lære fikk ekteskapet en opphøyet status. I den katolske kirke var ekteskapet sidestilt med andre livsformer, og sølibat var den mest høyverdige.¹³⁷ På tross av hustruens underordning under mannen, var hun overordnet andre medlemmer i husholdet. Det fremgikk også i lovens bok om misgjerninger. På lik linje med at husbonden kunne straffe sine barn og tjenestefolk, kunne kona gjøre det.

Husbond maa refse sine Børn og Tyende med Kæp, eller Vond, og ej med Vaaben;
Men gjør hand dem Saar, med Aad, eller Æg, eller slaar dem Lemmer sønder, eller skader dem paa deris Helbred, da straffis hand saa som hand en fremmet hafde giort Skade. Den samme er og Hustruens Ret over hendis Børn og Tyende.¹³⁸

Hverken kone og mann skulle skade eller oppføre seg ukristelig mot hverandre, og brudd på bestemmelsene ble strengt straffet.

Handler nogen Husbond tyrannisk og Uchristelig med sin Hustrue, og det hannem skielligen overbevisis, da straffis hand med Bremmerholm, eller anden høj Straf efter hans Stand og Vilkor. Handler Hustruen Uchristeligen med sin Husbond, da straffis hun med Spindehuset.¹³⁹

En slik oppvurdering av ekteskapet og konas stilling i husholdet, kunne svekke husbondeideologien og gi gifte kvinner en styrket sosial stilling. En stilling de fikk på bekostning av ugifte kvinners status og ære.

Som følge av ekteskapets stilling i samfunnet fikk gifte kvinner enerett på seksualiteten. Utenomekteskapelig seksualitet som tidligere hadde vært en syndig handling i kirkas lære, ble

¹³⁶ Dørum 2016: 28-29

¹³⁷ Sogner og Sandvik 1989: 437

¹³⁸ CVs NL 6-5-5 og 6

¹³⁹ CVs NL 6-5-7 og 8

med reformasjonen kriminalisert. Utover på 1600- og 1700-tallet ble seksuallovgivningen stadig endret til mannens fordel. Fra 1617 måtte ugifte kvinner som begikk leiermål¹⁴⁰ stilles for retten og ble straffet med bot og offentlig skriftemål i kirka. I tidligere lovgivning var det bare mannen som ble straffet for såkalt møykrenking. Leiermål ble ofte avslørt av graviditet. Tidligere måtte den utpekte barnefaren bevise sin uskyld med ed, men i Christian 5s norske lov ble bevisbyrden lagt på kvinnen.¹⁴¹ Frem til 1734 kunne kvinners ære bli gjenopprettet med henvisning til ekteskapsløftet. Med forordningen som kom i 1734, var ikke lenger barnefaren pålagt å inngå ekteskap selv om han hadde innrømmet farskapet.¹⁴² I 1763 kom det ny lovgivning som skulle ivareta de uektefødte barna. Faren ble pålagt å betale halvdelen av kostnadene for oppfostring av barnet fram til det var ti år.¹⁴³

Å temme seksualiteten var et uttrykk for tidenes moral, men det var også en måte å få kontroll over folket. En ugift mor passet ikke inn i bygdesamfunnet. Hun dannet et hushold uten overhode og truet den kulturelle ordenen.¹⁴⁴ I Samfunnshierarkiet som bygde på over- og underordning der husholdet var grunnleggende, var det ikke åpning for andre livsformer. I tillegg var leiermålsbøtene en inntektskilde for staten, selv om mange ble fritatt for boten på grunn av fattigdom.¹⁴⁵ I Sand tinglag ble Rachel Flesi i 1786, straffeforfulgt 11 år etter at hun hadde begått leiermål. Hennes forlovede hadde død og kunne derfor ikke inngå ekteskap med henne. Hun hadde vært gift i seks år med en annen mann. Rachel mente at disse faktorene burde gi grunnlag for fritak, men myndighetene dømte henne til å betale boten.¹⁴⁶ Leiermålsakene ble færre på 1700-tallet, kanskje som en konsekvens av opplysningstidens idéer.

2.3.2 Et nytt kvinnesyn?

I siste halvdel av 1700-tallet gjorde opplysningstidens tanker seg gjeldende i kirkas forkynnelse. Menneskers grunnleggende rettigheter ble fremhevet på grunnlag av tanken om at alle samfunnsmedlemmer var stilt lik. Lydighet, konge av Guds nåde og hustavlen forsvant mer og mer ut av prekenene i kirken.¹⁴⁷ Om ideologien hadde stor innflytelse på kvinners posisjon i sin daglige livsførsel, kan nye idéer ha forbedret kvinners stilling. Forskning på

¹⁴⁰ Leiermål vil si samleie utenfor ekteskapet

¹⁴¹ Telste 1993: 63-65

¹⁴² Telste 1993: 139

¹⁴³ Sandvik 1999: 121 i Blom og Sogner (Red.) 1999

¹⁴⁴ Telste 1993: 222

¹⁴⁵ Sandvik 2005: 141-142 i Blom og Sogner (Red.) 2005

¹⁴⁶ Tb 32 fol 61-61b og 134, Sand tinglag 1785

¹⁴⁷ Dørum 2016: 31

sosial praksis i lokalsamfunn, kan vise hvordan kirkens lære satte rammer for kvinners handlingsrom og om dette endret seg utover på 1700-tallet. Var endringene mindre fremtredende kan det være en indikasjon på at det var andre normer som styrte kvinners sosiale handlingsrom.

2.4 Underordningens funksjon

Ved å vektlegge hovedmønsteret i lov og ideologi slik Jacobsen og Sjöberg gjør, var kvinners underordning det gjennomgående. For det første var det mannen som var subjektet i lovgivningen, for det andre var de fleste kvinner underlagt vergemål, som betydde at de hverken kunne inngå avtale om ekteskap eller råde over sin formue, og for det tredje hadde de ikke lik arverett som menn. Men ved å stille spørsmål ved hvordan underordningen ble tolket og forstått, slik Dübeck og Sandvik gjør, kan det se ut som vergemålet i første rekke var knyttet til formue, og at kvinner ikke ble oppfattet som myndige i andre sammenhenger. Koblingen mellom ekteskap og overføring av jord som Sogner og Telste viser til, kan forklare at det var her staten ønsket kontroll. En annen måte å sikre kontroll over undersåttene på, var å opphøye husbonden over andre medlemmer i husholdet. Lydighetsideologien gjennomsyret samfunnsstrukturen, men hvordan fikk den gjennomslag i praksis?

I rettsprotokollene møter vi fortidens virkelige kvinner og får et lite innblikk i deres liv slik det utspilte seg i offentligheten og i dagliglivet. Disse kvinnene kan bringe forskningen på kvinners rettslige og sosiale stilling i tidlig nytid videre. De neste kapitlene skal kvinners handlingsmønster på ulike lokale arenaer undersøkes, og hvordan samspillet mellom kjønn, kvinner imellom og øvrighet utspilte seg.

3 Rettspraksis på tinget i Sand på 1700-tallet

Vi har sett at det i lovverket satte begrensninger for kvinners rettshandleevne, men ikke alle bestemmelsen var like klar på kvinners myndighet. Det kan se ut som statens kontroll over økonomiske ressurser var underordningens viktigste funksjon. Hvordan innvirket dette på kvinner som rettslige aktører? I hvilke saker møtte kvinner som kompetente aktører, og når ble de representert av verge?

Kvinner møtte både som part og vitner på tinget gjennom hele 1700-tallet. Sakene kunne omhandle økonomiske forhold, som rett til eiendom, gjeld og utlån av midler, skatt og næringsvirksomhet, eller det kunne være saker som i større grad berørte kvinnenens sosiale liv, som ære, vold, sedelighet og familie- og nabokonflikter. Kvinnene var fra forskjellige samfunnslag og hadde ulik sivilstand. I de tre undersøkte periodene var det 282 ganger at en kvinne var part, vitne eller hadde en annen sentral rolle i en sak på tinget. Av de det har vært mulig å fastslå sivilstand for, var 50 ugift (18 %), 101 gift (36 %) og 80 enker (28 %).

Kvinnene møtte selv og la fram saken sin, forsvarte seg eller vitnet. De møtte også sammen med verge eller annen mannsperson. De kunne også bli representert av andre og aldri selv møte på tinget, eller de kunne møte på vegne av andre. Hvor ofte og hvordan kvinnene opptrådte i retten i ulike saker, forteller om kvinnenens rettslige handleevne i praksis. Hvor ofte var kvinner involvert i saker kontra menn? Møtte de som regel selv, eller ble de representert av andre? Opptrådte kvinner forskjellig i ulike sakstyper, og var det forskjeller utfra hvilken sivilstand kvinnene hadde? Var århundret preget av kontinuitet eller endring i kvinners rettslige handleevne?

I dette kapitlet skal jeg ta for meg hvordan kvinnene opptrådte som rettslige aktører i Sand tinglag. I første del tar jeg for meg den generelle utviklingen gjennom århundret med vekt på andel og type saker kvinner var involvert i. I andre del undersøkes kvinnenens fram møte i de to hovedkategoriene av saker som skal analyseres, de økonomiske og de sosiale, ut fra en sivilstandsvariabel. På grunnlag av utviklingen som kommer frem i kildene, skal jeg drøfte hvor stor rettslig handleevne ugifte, gifte og enker i Høvåg og Vestre Moland hadde. Konklusjonene danner grunnlaget for mer dyptgående analyse av endring og kontinuitet i kvinners rettslige og sosiale handleevne i kapittel fire og fem.

3.1 Tidligere forskning

Flere undersøkelser som har hatt et aktørperspektiv, har vist at kvinner hadde større rettshandleevne enn loven åpnet for. I Norge er det i første rekke Hilde Sandvik som har undersøkt rettspraksis blant kvinner på 1700-tallet, men hovedvekten i Sandviks avhandling lå på 1600-tallet, slik at 1700-tallet bare utgjorde en liten del av undersøkelsen.¹⁴⁸ Sandvik har analysert saker fra Jæren og Dalane i Rogaland, gjennom tre år, 1750, 1770 og 1790. Tidsintervallene er mye kortere enn min undersøkelse, men til gjengjeld var fogderiet i Jæren og Dalane større enn Sand tinglag, og i tillegg er ikke saker fra Birkenes og Eide ikke er tatt med i min undersøkelse. Sandvik registrerte totalt 394 saker, mens jeg har funnet 528 saker totalt. Sandviks undersøkelse kan være et godt sammenlikningsgrunnlag, men siden hun bare tok for seg siste halvdel av 1700-tallet, er det også relevant å sammenlikne med undersøkelser fra slutten av 1600-tallet, som vil ligge nærmere i tid i forhold til min første periode.

Sandvik har fordelt sakene mellom straffesaker og sivilsaker. Straffesaker var saker der fogden reiste tiltale. Det var en overvekt av sivile saker både generelt i den andelen saker kvinner var involvert. 40 % av kvinnene møtte selv. Det var også en nedgang i leiermålsaker sett i forhold til 1600-tallet og det førte til at kvinner var mindre involvert i straffesaker på 1700-tallet, i dette området. I sivilsakene holdt kvinneandelen seg mer stabil. Et annen trekk ved tinget i Jæren og Dalane på 1700-tallet var manglende oppmøte, som gjaldt både kvinner og menn.¹⁴⁹

Adele Haugland Strøm har i sin masteroppgave undersøkt eiendom og fordring i Nordhordland i perioden 1677-1697.¹⁵⁰ Strøm har ikke sett på forholdstallet mellom den totale saksmengden og kvinneandelen. Hun har heller ikke undersøkt om kvinnene møtte selv eller med verge, bare i hvor stor grad kvinner var involvert i saker som omhandlet eiendom og fordring. Til gjengjeld har hun også tatt med tinglysninger og fordelt kvinnene etter sivilstand og sosial status. Det var i snitt 21 saker som involverte kvinner hvert år. Det var ikke endringer i kvinneandelen etter 1687, som kunne forklares av innføringen av Christian 5s norske lov.¹⁵¹ Monika Antun har også undersøkt kvinnene på tinget i Nordhordland på 1600-

¹⁴⁸ Sandvik 2002: Kvinnens rettslige handleevne på 1600- og 1700-tallet med linjer fram til gifte kvinners myndighet i 1888.

¹⁴⁹ Sandvik 2002: 91-94

¹⁵⁰ Strøm 2016: Kvinner, eiendom og fordringer. En undersøkelse av tingbøker fra Nordhordland i årene 1677-1697

¹⁵¹ Strøm 2016: 107

tallet.¹⁵² Hun har vist at kvinner kunne møte på tinget midt på 1600-tallet, men menn dominerte. Hun fant 432 kvinner mot 1407 menn i perioden 1642-1668.¹⁵³

Gudrun Andersson har i tillegg til å undersøke perioder på 1600-tallet, også undersøkt rettspraksis i Asker i Sverige, i en femårsperiode fra 1721-25.¹⁵⁴ Jeg har fulgt Anderssons kategorisering av saker, og denne undersøkelsen er derfor et relevant sammenlikningsgrunnlag både tidsmessig og metodisk. Anderssons har undersøkt alle sakene på tinget, og hun hadde derfor flere kategorier, som ikke vil være relevant å trekke inn her. Andersson undersøkelse viste også en stor overvekt av økonomiske saker i perioden på 1700-tallet. Det var totalt 496 (69 %) saker innenfor den økonomiske kategorien og 105 (15 %) innenfor den sosiale kategorien. Det var saker knyttet til eiendom og arv som utgjorde den største andelen innenfor det økonomiske feltet.¹⁵⁵ Bruk av mannlig stedfortreder ble mer utbredt i denne perioden, særlig i økonomiske saker.¹⁵⁶

3.2 Den generelle utviklingen

Gjennom hele perioden var det økonomiske konflikter som utgjorde majoriteten av sakene som ble behandlet på tinget. Kvinnene var hele tiden i et mindretall blant aktørene, men det var endring gjennom århundret. Kvinner i Høvåg og Vestre Moland, var involvert i en større andel saker på begynnelsen av 1700-tallet, enn på slutten.

Tabell 3.1 Antall saker kvinner fra Høvåg og Vestre Moland var involvert i på tinget i Sand, fordelt på periode.

Periode	Antall saker totalt	Andel med kvinner	Prosent
1708-17	98	51	52 %
1740-49	136	55	40 %
1786-95	292	66	23 %
Totalt	528	172	33 %

¹⁵² Antun 1999: Kvinnene på bygdetinget i Nordhordland midt på 1600-talet.

¹⁵³ Antun 1999: 111

¹⁵⁴ Andersson 1998: Tinget kvinnor och män. Genus som norm och strategi under 1600- og 1700-tal

¹⁵⁵ Andersson 1998: 70-71

¹⁵⁶ Andersson 1998: 123-125

Sett ut ifra den rettslige stillingen kvinner hadde i lovverket, var kvinneandelen relativt høy. Kvinnene utgjorde et betydelig innslag i retten. Antallet saker som kvinner var involvert i, holdt seg relativt stabil gjennom hele perioden fra 51 i første periode, til 66 i siste periode, men den prosentvise andelen sank i takt med den økende saksmengden. Var det endringer i forholdet mellom de to sakskategoriene som førte til en mindre andel kvinner eller må nedgangen forklares utfra andre forhold? En fordeling av «kvinnesaker» mellom de sakene som omhandlet sosiale forhold og de som var knyttet til økonomi, kan gi et bilde av utviklingen.

Tabell 3.2 Antall saker kvinner fra Høvåg og Vestre Moland var involvert i på tinget i Sand, fordelt mellom økonomisk og sosial kategori og periode.

Periode	Økonomi totalt	Antall med kvinner	Sosialt totalt	Antall med kvinner
1708-17	72	41 (57 %)	18	14 (78 %)
1740-49	92	31 (34 %)	29	21 (72 %)
1786-95	232	33 (14 %)	40	32 (80 %)
Totalt	396	105 (27 %)	87	67 (77 %)

Det var i de økonomiske sakene at kvinneandelen var synkende, fra 57 % i første periode til 33 % i siste periode. Men det var hele tiden flere saker innenfor det økonomiske området som involverte kvinner, riktignok var flertallet knapt i siste periode, med 33 saker innenfor økonomi og 32 i den sosiale kategorien. Det er også interessant å merke seg den prosentvise andelen i den siste perioden. Bare 14 % av sakene innenfor det økonomiske området involvert kvinner, mens 80 % av de sosiale sakene hadde kvinnelige aktører. Dette kan forklare den prosentvise nedgangen i kvinneandelen gjennom 1700-tallet.

I de sosiale sakene var kvinneandelen stabilt høy gjennom hele århundret, mellom 72 % og 80 %, men denne sakskategorien utgjorde færre saker, og derfor hadde den ikke like stor betydning for den totale kvinneandelen. I de to første periodene var forholdstallet mellom den sosiale og økonomiske kategorien omkring én av fem og én av fire, mens de sosiale sakene i siste periode bare utgjorde rundt én av sju saker. Likevel var antallet saker med kvinner involvert høyere i siste periode, og antallet saker steg for hver periode fra 14 i første periode,

til 21 i andre periode og 32 i siste periode. Dette kan tyde på at det var større grad av kontinuitet innenfor denne kategorien.

For å kunne undersøke nærmere hvordan kvinnene opptrådte i retten, må vi bevege oss fra et saksnivå, til å undersøke kvinnene. For å kunne vurdere grad av rettslig handleevne, er det sentralt å undersøke om kvinnene møtte med eller uten verge. Som vi har sett i forrige kapittel var ugifte og gifte kvinner underlagt formuerettslig vergemål, mens det prosessrettslige vergemålet var mer uklart, men i husbondeideologien lå det at det var mannen som skulle representere husholdet i offentligheten. Ved å skille mellom fremmøte hos kvinner i økonomiske og sosiale saker, kan det gi en pekepinn på hvordan vergemålet ble oppfattet og praktisert.

Tabell 3.3 Antall kvinner fra Høvåg og Vestre Moland som var involvert i sosiale og økonomiske saker på tinget i Sand, fordelt på fremmøte og periode.

Fremmøte	Økonomi	Økonomi	Økonomi	Sosialt	Sosialt	Sosialt
Økon./ sosialt/ Periode	møtte selv	møtte med/ representert av verge/ andre	møtte ikke	møtte selv	møtte med/ representert av verge/ andre	møtte ikke
1708-17	31	35	3	11	4	7
1740-49	9	24	16	33	9	6
1786-95	9	22	9	12	9	28
Totalt	49	81	28	54	26	39

Hovedtendensen var at kvinner møtte personlig i sosiale saker og at de møtte med verge i økonomiske saker. I den økonomiske kategorien skiller den første perioden seg klart ut fra de etterfølgende, ved at mange kvinner ofte møtte selv i retten. Det var nesten like mange som møtte selv, som de som møtte med verge/ andre. I de to siste perioden var fordelingen nesten lik, med ni som møtte selv og i overkant av 20 som ble representert eller møtte med verge/ andre. Antallet som ikke møtte, var også mindre i første periode. Det kan tyde på at kvinner hadde større grad av rettslig handleevne på begynnelsen av 1700-tallet. At en stor andel ikke møtte i andre periode, gjør denne antydningen mer usikker. Ville disse kvinnene møtt selv eller med verge, dersom de hadde vært til stede i retten? I siste periode var det færre som ikke

møtte, og det kan styrke antakelsen om at vergemål eller representasjon ble mer vanlig i økonomiske saker på slutten av 1700-tallet.

I de sosiale sakene var det gjennom hele århundret mest vanlig å møte selv på tinget. I første og andre periode var det et overveiende flertall som møtte selv. I siste periode var ikke forholdstallet mellom de som møtte selv og de som møtte med verge/ andre like betydelig, men i denne perioden var det også svært mange som ikke møtte i retten. Faktisk var hovedregelen at kvinnene ikke møtte i slike saker på slutten av 1700-tallet. Ser vi bort ifra de kvinnene som ikke møtte, peker det mot at det trolig var en oppfatning om at vergemålet for kvinner, først og fremst var knyttet til økonomi og at kvinner i større grad kunne opptre som kompetente rettslige aktører på lik linje med menn, i andre saker.

3.2.1 Hvor stor rettslig handleevne hadde kvinner?

Den generelle utviklingen i Sand tinglag var at kvinner deltok i rettsprosesser og var en del av offentligheten på 1700-tallet, men den synkende andelen kvinner i økonomiske saker og manglende oppmøte på slutten av 1700-tallet, gjorde at andelen kvinner som var til stede på tinget ble lavere. Det var vanligere å møte personlig i sosiale saker enn i økonomiske saker. Det kan indikere at den lokale øvrigheten og allmuen tolket loven dithen at vergemålet for kvinner først og fremst var knyttet til økonomiske disposisjoner. Det kan også tolkes som at øvrigheten så gjennom fingrene på det prosessrettslige vergemålet, eller at de var i tvil om hvordan lovverket skulle tolkes. Dübecks og Sandviks oppfatning om at kvinner umyndighet først og fremst var knyttet til deres formue i arv og eiendom, kan være i samsvar med rettspraksis i Sand tinglag.

Det er ikke grunnlag for å konkludere uten å undersøke hvordan kvinnene opptrådte utfra en sivilstandsvariabel. I lovverket hadde enker utvidet myndighet på det økonomiske området. Om det først og fremst var enker som møtte selv i disse sakene, viser det at det var samsvar mellom lov og praksis. Å undersøke nærmere de kvinnene som ble representert i sosiale saker, kan også gi en indikasjon på om dette var mer vanlig for én gruppe kvinner enn en annen.

3.3 Kvinneres rettshandleevne som ugift, gift og enke

Kvinneres rettslige handleevne varierte med sivilstand. Som vi har sett i forrige kapittel, sto enker i en særstilling som husholdets overhode. I denne delen skal jeg undersøke hvilken betydning sivilstand hadde for kvinners rettslige handleevne. Det var flere kvinner som var involvert i økonomiske saker enn i sosiale saker, men som vi har sett møtte de oftere

personlig i sosiale saker. I de to siste periodene var det en jevn fordeling mellom kvinnene i de to kategoriene, mens det i første periode var en stor overvekt av kvinner i de økonomiske sakene.

3.3.1 De økonomiske sakene

Innenfor den økonomiske kategorien, er det mest sentralt å undersøke vergemålet, for å kunne vurdere graden av rettshandleevne. Enker kunne disponere økonomiske midler, inngå avtaler og de var ansvarlig for å betale skatt, men de skulle ha lagverge i odelsaker. Gifte kvinner skulle i liten grad befatte seg med økonomi, men de kunne disponere midler og inngå avtaler dersom det var enighet om det mellom ektefellene. Ugifte kvinner skulle i prinsippet ikke være involvert i økonomi. I hvor stor grad ble disse bestemmelsene praktisert på tinget i Sand?

Tabell 3.4 Antall kvinner fra Høvåg og Vestre Moland som var involvert i økonomiske saker på tinget i Sand i tre perioder på 1700-tallet, fordelt på sakstype, fremmøte og sivilstand.

Sak	Eiendom/ arv/ odell/ leie			Gjeld			Næringsvirksomhet/ skatt			Totalt
	Møtte selv/ repr. andre	Møtte med/ repr. av verge/ andre	Møtte ikke	Møtte selv/ repr. andre	Møtte med/ repr. av verge/ andre	Møtte ikke	Møtte selv/ repr. andre	Møtte med/ repr. av verge/ andre	Møtte ikke	
ugift	2	5	0	0	0	0	1	0	1	9
gift	10	27	1	3	1	5	5	5	0	57
enke	16	17	8	4	16	9	0	2	0	72
ukjent	4	7	2	2	3	2	0	0	0	20

De ugifte kvinnene var i liten grad involvert i økonomiske saker. I den grad de var involvert, var det i hovedsak i arve- og eiendomssaker, men da var det mest vanlig at de ble representert av verge eller andre. Det var i stor grad samsvar mellom lov og praksis. En undersøkelse av hvilke roller de ugifte kvinnene hadde, viste at de hadde rolle som saksøker to ganger og var saksøkt to ganger. Ved fire anledninger var en ugift kvinne vitne i en økonomisk sak, og én

gang hadde hun en annen sentral rolle.¹⁵⁷ Lovbestemmelsene om vitner skilte ikke mellom mannlige og kvinnelige vitner, eller mellom vitner med ulik sivilstatus. Som vitner møtte kvinner og menn på lik linje. Dersom det var som vitne de ugifte kvinnene møtte selv, var ikke det nødvendigvis et uttrykk for større rettslig handleevne enn loven åpnet for. På et overordnet nivå kan det konkluderes med at ugifte kvinner sjelden var involvert i saker knyttet til økonomi og at hovedregelen var at de møtte med verge.

Giftede kvinner var også formuerettslig umyndige som sine ugifte medsøstre, men likevel var de ofte involvert i økonomi og særlig i arve- og eiendomssaker. Normalen for giftede kvinner var også at de møtte med eller ble representert av verge/ andre, men ti ganger møtte de selv eller representerte andre i arve- og eiendomssaker. En fordeling på roller viser at de giftede kvinnene hadde saksøkerrolle 24 ganger og var saksøkt 28 ganger. De var oftere saksøkt i første periode, mens det i de to siste periodene var en jevnere fordeling mellom rollene. Ved seks tilfeller hadde giftede kvinner en annen sentral rolle i saken og én gang var hun vitne.¹⁵⁸ Totalt møtte giftede kvinner selv eller representerte andre ved 18 av 57 tilfeller. Om dette var 18 unntak, eller om det var en akseptert praksis, kan ikke vurderes uten å gå dypere inn i sakene. Som vist i tabell 3.3, var det flere kvinner som møtte selv på begynnelsen av århundret, og på det grunnlaget kan det foreløpig konkluderes med at giftede kvinner hadde større rettslig handleevne enn loven åpnet for tidlig på 1700-tallet, men at det ble større samsvar mellom lov og praksis utover på 1700-tallet.

Enkene var oftere involvert i økonomiske saker. Som de giftede og ugifte kvinnene var majoriteten av sakene enkene var involvert i, knyttet til eiendom og arv, 41 av 72 tilfeller. Det var i disse sakene enkene først og fremst skulle ha lagverge, men hun møtte neste like ofte selv i slike saker. Enkene var oftere involvert i gjeldssaker enn andre kvinner. Enkene var på lik linje med husbonden ansvarlig for økonomien i husholdet, men likevel valgte enkene ofte å bli representert av andre i slike saker. Bare i fire av totalt 29 tilfeller, møtte enka selv i en gjeldssak. Også i de få sakene knyttet til næringsvirksomhet og skatt, ble enka representert av andre.

Enkene var omtrent like ofte saksøker som de ble saksøkt, henholdsvis 32 og 36 ganger. I seks tilfeller hadde enkene en annen sentral rolle og én gang var hun vitne.¹⁵⁹ Mønsteret var det samme som for giftede kvinner. Enkene møtte oftere selv i første periode. Dette må i

¹⁵⁷ Vedlegg 1

¹⁵⁸ Vedlegg 1

¹⁵⁹ Vedlegg 1

hovedsak være i arve- og eiendomssaker, siden hun sjelden møtte selv i andre sakstyper. Enkene hadde på samme måte som gifte kvinner, større rettslig handleevne tidlig på 1700-tallet. I gjeldssakene kan det på dette grunnlag ikke trekkes slutninger om enkene ikke valgte å benytte sin rettslige handleevne. Dersom enkene i stor grad ble representert av en prokurator, var ikke det et uttrykk for umyndighet, men for en bevisst strategi, en profesjonalisering av rettsvesenet og at enkene hadde så god økonomi at de kunne betale en sakfører.

3.3.2 De sosiale sakene

I de sosiale sakene var vergemålet mer uklart. Som vist i tabell 3.2 og 3.3, var kvinner ofte involvert i de sosiale sakene, og de møtte ofte selv. Kvinner kunne i stor grad opptre som kompetent juridisk aktør i disse sakene, men noen ble også representert av andre eller møtte med verge. En undersøkelse av fremmøte fordelt på sivilstand, og deretter en mer nærgående undersøkelse av de kvinnene som ikke møtte selv, kan gi grunnlag for å trekke mer sikre slutninger rundt kvinners stilling som kompetent aktør i retten.

Tabell 3.5 Antall kvinner fra Høvåg og Vestre Moland som var involvert i sosiale saker på tinget i Sand i tre perioder på 1700-tallet, fordelt på fremmøte og sivilstand.

Fremmøte/ Sivilstand	Møtte selv/ repr. andre	Møtte med/ ble repr. av verge/ andre	Møtte ikke	Totalt
Ugift	14	9	17	40
gift	25	6	12	43
enke	3	2	1	6
ukjent	12	5	11	28

Ugifte og gifte kvinner var best representert i de sosiale sakene. Enkene var sjelden involvert. I forhold til det totale antallet innenfor hver sivilstand, var det en overvekt av ugifte kvinner som ikke møtte selv, dersom de i kategorien «møtte ikke» holdes utenfor. Men det var også en del gifte kvinner som ble representert av andre. Ved å trekke ut de som ble representert eller møtte sammen med verge/ andre, og som sivilstanden var kjent for, kan en nærmere analyse forklare om det var et uttrykk for umyndighet, eller om det var andre forklaringer.

Tabell 3.6 Antall kvinner fra Høvåg og Vestre Moland som ble representert eller møtte med verge/ andre i sosiale saker på tinget i Sand i tre perioder på 1700-tallet, fordelt på sivilstand og sakstype.

Sak/ sivilstand	Ære	Vold	tyveri	sedelighet	Slektskap/ ekteskap	Annet
Ugift		2		1	2	4
Gift		4		1	1	
enke		1	1			

De sosiale sakene der kvinnene ikke møtte selv, kan deles i fire saksgrupper, som hadde en jevn fordeling av saker. Den første sakstypen var saker som omhandlet ekteskap mellom personer som var i slekt med hverandre. Ekteskap mellom personer som var beslektet i andre eller tredje ledd var forbudt, og måtte søkes tillatelse fra kongen for å inngå ekteskap med beslektede personer.¹⁶⁰ I disse sakene var det alltid mannen som møtte på tinget og opplyste om at han hadde fått kongens tillatelse til å inngå ekteskap.

Den andre sakstypen var saker der ugifte, og ofte mindreårige kvinner var opphavet til konflikten. Disse sakene er plassert under «annet» og her var kvinnene indirekte saksøkt, men de uttalte seg ikke alltid selv i retten. En sak gjaldt ungjenta Anne, som ble nektet nattverd.¹⁶¹ En annen gjaldt ei tjenestejente som hadde fortalt at hun hadde funnet et skrin med penger og sølv, men skrinet hadde ingen sett.¹⁶² En tredje sak gjaldt ei tjenestejente som hadde rømt fra sin arbeidsgiver.¹⁶³

Den tredje sakstypen var saker der fogden reiste tiltale. Det var i alvorlige saker. I Sand gjaldt de sakene der fogden var påtaler alvorlige voldssaker og sedelighetssaker.¹⁶⁴ I voldssaken hadde kvinnene stilling som offer og var sannsynligvis ikke til stede i retten. Det som kjennetegnet den siste gruppen av saker der kvinnene ikke møtte selv, var bruk av sakfører. I

¹⁶⁰ CVs NL 6-13-13

¹⁶¹ Tb 9 fol 149-150b, Sand tinglag 1711

¹⁶² Tb 13 fol 34-35, Sand tinglag 1717

¹⁶³ Tb 19 fol 58 og 96, Sand tinglag 1743

¹⁶⁴ Tb 21 fol 263 og Tb 22 fol 54b, Sand tinglag 1746-47, Tb 35 fol 38 og 267, Sand tinglag 1793-94

to sedelighetssaker brukte kvinnene prokurator.¹⁶⁵ I tillegg var det ei enke stevnet ved bondelensmannen i en sak om ulovlig hugst.¹⁶⁶

I ekteskapssakene hadde mannen rollen som den som representerte seg selv og sin tilkomne kone i retten. Det kan tolkes som et uttrykk for mannens plass i offentligheten. Det var sannsynligvis han som hadde søkt om tillatelse, og det var han som møtte i retten for å publisere den kongelige bevilgningen. I de andre sakene var ikke kvinners underordning like framtrepende som årsak til at de ikke møtte selv. I den andre sakstypen var i hvert fall to av kvinnene mindreårige, og det var derfor mer selvsagt at de ble representert av eller møtte sammen med verge. I alvorlige saker skulle fogden reise tiltale, og det gjorde han i tre voldssaker. I disse sakene representerte han de fornærmede kvinnene, som har blitt utsatt for mishandling. Bruk av prokurator eller annen sakfører ble mer vanlig på slutten av 1700-tallet. I disse sakene valgte kvinnen selv å bli representert.

Med utgangspunkt i de sakene kvinnene ble representert eller møtte med verge eller andre på tinget, er det grunnlag for å si at det ikke var videre oppfatning av vergemålet for kvinner. At kvinner i noen saker ble representert, må i hovedsak forklares med kvinnenes alder, sakens alvorlighetsgrad og modernisering av rettssystemet. Videre er det interessant å undersøke hvilke roller kvinner med ulik sivilstand hadde i retten. Det var mange ugifte kvinner involvert, men var de i hovedsak vitner?

Tabell 3.7 Antall kvinner fra Høvåg og Vestre Moland som var involvert i sosiale saker på tinget i Sand i tre perioder på 1700-tallet, fordelt på rolle og sivilstand.

Rolle/ sivilstand	saksøker	saksøkt	vitne	Annen rolle
ugift	3	14	15	7
gift	5	19	18	1
enke	1		3	1

Ugifte og gifte kvinner var oftest involvert som saksøkt eller vitne. Det var relativt sjelden at de var saksøker. Enker var sjelden involvert, men hadde rolle som vitne i tre tilfeller. Her er ikke kvinnene med ukjent sivilstatus tatt med, men disse kvinnene blir tatt med i analysen i

¹⁶⁵ Tb 34 fol 418b-419 og Tb 35 fol 99b Sand tinglag 1792 og 93

¹⁶⁶ Tb 10 fol 17, Sand tinglag 1713

kapittel fem. At Kvinner sjelden var saksøker, tilsier at det som regel var menn som saksøkte kvinner.

3.4 Hvor stor rettslig handleevne hadde kvinner med ulik sivilstand?

Kvinner i Høvåg og Vestre Moland tok del i den offentligheten som bygdetinget utgjorde på 1700-tallet. Kvinnene hadde ulik sivilstand og ulike roller. I snitt var kvinner involvert i 27 % av sakene, og 37 % av kvinnene møtte selv. Hovedregelen var at kvinner ble representert eller møtte med verge i økonomiske saker og at de møtte selv i sosiale saker. Rettshandleevne målt i kvinners mulighet til å utøve rettsgyldige handlinger, inngå rettslig bindende avtaler og disponere økonomiske verdier var begrenset for ugifte og gifte, og ble ytterligere begrenset utover 1700-tallet. Rettshandleevne målt i kvinners mulighet til å opptre som kompetente aktører på tinget, hadde alle kvinner stor rettshandleevne i saker som ikke omhandlet økonomiske forhold.

Ugifte kvinner var sjelden involvert i økonomiske saker, og dersom de hadde en rolle, ble de som oftest representert eller møtte med verge/ andre. De ble ofte saksøkt eller var vitne i sosiale saker, og her møtte de som regel selv.

Gifte kvinner var i stor grad involvert i økonomiske saker tidlig på 1700-tallet og sakene gjaldt i hovedsak eiendom og arv. Utover på 1700-tallet var det sjeldnere at en gift kvinne var involvert i økonomiske tvister. Hovedregelen var gjennom hele århundre at hun møtte sammen med eller ble representert av verge innenfor denne kategorien. I likhet med ugifte kvinner, ble gifte kvinner ofte saksøkt eller var vitne i sosiale saker, og de møtte da som regel personlig i retten.

Enker var ofte involvert i økonomiske søksmål. Det var både arve- og eiendomssaker og gjeldssaker. I saker knyttet til arv og eiendom, førte i hovedsak enken saken sin selv på begynnelsen av århundre. Utover på 1700-tallet ble enker oftere representert av andre. I gjeldssaker valgte som regel enken å ikke føre saken sin selv. Enker var sjelden involvert i sosiale saker.

Alle saker sett under ett, var det flest gifte kvinner som hadde en rolle på tinget. Det kan forklares med at de var i flertall i befolkningen generelt og at de gjennom arv av jordeiendom ofte ble involvert i denne sakstypen. Ugifte kvinners manglende deltakelse i økonomiske saker kan forklares med det formuerettslige vergemålet. Men at de nesten like ofte som gifte kvinner, var involvert i sosiale saker, kan være en indikasjon på at deres rettslige handleevne

var nesten like stor som gifte kvinners. Enker var i et mindretall i befolkningen generelt, og det kan forklare at de ikke like ofte var involvert i sosiale saker som ofte oppstod i sosiale sammenkomster, i nabofelleskap, i arbeid og i hushold. Både enker og gifte kvinner hadde større rettslig handleevne enn loven åpnet for, mens det for ugifte kvinner var større grad var samsvar mellom lov og praksis. Enker og gifte kvinner var i mindre grad deltakende i det som foregikk på tinget utover på 1700-tallet. Det var blant de økonomiske sakene nedgangen blant kvinner befant seg, men også manglende oppmøte som et generelt trekk ved tinget på slutten av århundret, førte til at andel kvinner som deltok som rettslige aktører på tinget, var stekt synkende. Hvordan forklare denne endringen? I neste kapittel undersøkes de enkelte sakene som kvinner var involvert i på det økonomiske området, med mål om å finne et mønster som kan forklare endringen i rettslig handleevne.

4 Endring i rettspraksis på tinget i Sand på 1700-tallet

Kvinner i Høvåg og Vestre Moland møtte sjeldnere på tinget selv i økonomiske saker utover på 1700-tallet. Det kan tyde på at praksisen endret seg, slik at den var mer i tråd med lovverket. Men utviklingen kan ikke forklares uten å undersøke de ulike sakene ugifte og gift kvinner og enker var involvert i. I første periode var flertallet av sakene knyttet til eiendom og arv, og det var også i denne perioden at de fleste kvinnene møtte selv. Var det endringer innfor denne sakstypen som førte til at kvinner i mindre grad møtte selv i retten? Var det en bevisst begrensning av kvinners rettslige handleevne, eller var det forhold utenfor tinget som førte til en endret praksis?

Dette kapittelet går dypere inn i de enkelte økonomiske sakene kvinner med ulik sivilstand var involvert i. Først undersøkes de ugifte kvinnene, deretter de gifte og til slutt enkene. Det legges vekt på å finne mønster på tvers av sivilstand og sakstyper, og derigjennom gi noen mulige forklaringer på hvorfor kvinners rettslige handleevne tilsynelatende endret seg gjennom 1700-tallet.

4.1 Tidligere forskning

Andersson har forklart den økende bruken av mannlige stedfortredere som en bevisst strategi, og som et uttrykk for en forsterket underordning av kvinner på det økonomiske området. Kvinner hadde en tilbakegang som aktivt handlende aktører på tinget på 1720-tallet i Asker, i Sverige. Også enker lot seg representere av andre i større grad enn på 1600-tallet. Dette har Andersson forklart med at retten ble mer formalisert og i tråd med øvrighetens syn på tingets funksjon, og dermed på bekostning av den kollektive innflytelsen. At kvinner ble representert av menn, kunne ikke ses på som en tvang, siden kvinner fortsatt kunne uttale seg i retten. Det var en praktisk og taktisk tilnærming. Økonomi var et område der først og fremst menn rådet, og derfor var det rimelig at de også førte disse sakene i retten. Dessuten var det en oppfatning om at bruk av verge ville styrke saken. Vergemålets utbredelse var ikke nødvendigvis et uttrykk for en forestilling om at kvinner var underordnet i alminnelighet.¹⁶⁷

Dübecks og Sandviks oppfatning om at kvinners umyndighet først og fremst var knyttet til formue, har så langt ikke samsvart med denne undersøkelsen. Det var flest kvinner som møtte selv i saker knyttet til eiendom og arv i første periode. Senere var det normalen at kvinner ble

¹⁶⁷ Andersson 1998: 120-126

representert i alle typer økonomiske saker. Men var utviklingen et uttrykk for umyndiggjøring av kvinner?

4.2 Ugifte kvinner og økonomi

Andelen ugifte kvinner i denne sakskategorien var svært liten. Ugifte kvinner hadde grunnet sitt formuerettslige vergemål, liten rettslig handleevne på det økonomiske området. Likevel er det antydninger om at det ble skilt mellom de som var umyndig av alder og de som var ugifte, voksne kvinner. Kildematerialet gir inntrykk av at betegnelsen «myndling» eller umyndig, brukes om mindreårige og ikke om ugifte kvinner generelt. I 1710 ble fire søstre stevnet i en odelssak, to enker og to ugifte. De to enkene og den ene ugifte kvinnen møtte personlig i retten. Den fjerde søstera var vanfør og møtte ikke. Manglende oppmøte ble begrunnet i sykdom, ikke umyndighet. Den ugifte kvinnen som hadde mulighet til å møte, møtte på lik linje med de to enkene. Saksøker argumenterte med at hennes barn var umyndig da deres far døde, og derfor var det først nå hun ville gjøre krav på godset på vegne av barna sine. Hennes sønn var nå omtrent 35 år, hennes to døtre var fortsatt umyndige.¹⁶⁸ Saksøkers argument om barnas myndighet, henviste til barnas alder, ikke deres sivilstand. Det kan tyde på at de anså kvinner som myndige når det var 25 år, også på det økonomiske området.

Det er også indikasjoner i en sak fra 1791, på at sosial status kunne være overordnet kjønn og sivilstand i retten. Frøken Falch brukte prokurator i retten. Saken omhandlet et tingsvitne, som vil si å få et skriftlig dokument på et saksforhold. Frøken Falch trengte et tingsvitne for bruk av veien som gikk over hennes eiendom. Frøken Falch var datter av avdøde Justisråd Falch, altså en embetsmann.¹⁶⁹ Frøken Falch møtte ikke med verge i retten, selv om hun var underlagt formuerettslig vergemål som ugift.

Fire ugifte kvinner var vitner i økonomiske saker. En sak fra 1716 gjaldt et tingsvitne på at brødrene Jørgen og Lars Bæruldsen hadde delt et gårdsbruk mellom seg, men det hadde ikke blitt utstedt noe skiftebrev på det tidspunktet brødrene hadde arvet sine parter i gården. Gunhild og Anne, døtrene til eldstebroren som ble omtalt som brukere av halve godset sammen med sin mor og far, vitnet om at rettighetene til bruket var riktig fremlagt i retten.¹⁷⁰ Deres vitnemål var trolig viktig siden de var nærmeste arvinger til bruket og siden de drev gården sammen med foreldrene. Jørgen hadde besittet og brukt sin part i 40 år, så døtrene var

¹⁶⁸ Tb 8, Fol 316b-318b, Sand tinglag 1710

¹⁶⁹ Tb 34, fol 188b-189b, Sand tinglag 1791

¹⁷⁰ Tb 12, fol 273b-274, Sand tinglag 1716

sannsynligvis godt voksne på det tidspunktet saken var opp i retten. Et annet vitne var tjenestejenta Marte Marcusdatter. Hun var innkalt i forbindelse med en strid om et gjestgiverprivilegium i Brekkestø i 1747.¹⁷¹ Ingeborg Jørgensdatter var også tjenestejente og innkalt som vitne i forbindelse med en eiendomssak i 1788.¹⁷² Alle fire vitner møtte personlig på tinget.

Betegnelsen «myndling» ble brukt i arvesaker der det enten skulle oppnevnes verger eller arv ble tilbudt til utlån. Det er ikke undersøkt om arvingene var mindreårige eller om det også var ugifte voksne kvinner blant myndlingene. Disse kvinnene er ikke tatt med i denne undersøkelsen. Derfor er kildegrunlaget for lite og ikke systematisk gjennomgått med henblikk på å skille mellom ugifte kvinner og de som var umyndige av år. Dette blir ikke annet en antakelser, som må undersøkes nærmere for å finne et mønster. De få eksemplene som finnes, er likevel interessante. Alle kvinnene ble behandlet som fullverdige aktører på tinget. Om det var sjelden, var det ikke umulig for ugifte kvinner å representere seg selv i retten, heller ikke i saker som omhandlet eiendom og arv. Det er også interessant at fire av kvinnene som var involvert i arve- og eiendomssaker, befant seg i først periode. Det var den samme perioden som mange gifte kvinner og enker også var involvert i denne sakstypen.

4.3 Gifte kvinner og økonomi

Gifte kvinner var til tross for at de også var underlagt formuerettslig vergemål, i større grad involvert i økonomiske saker, enn sine ugifte medsøstre. En forklaring kan være at gifte kvinner i realiteten forvaltet økonomien i husholdet eller at det oppsto juridiske spørsmål rundt arven de hadde tatt med seg inn i ekteskapet. Det forklarer derimot ikke hvorfor antallet gifte kvinner var stekt nedadgående til tross for at saksmengden på dette feltet økte. Ved å undersøke hvordan gifte kvinner var involvert, kan det muligens klargjøre om gifte kvinner hadde større rettslig handleevne på det økonomiske området enn det det lovverket gav rom for, og om handlingsrommet ble mer begrenset utover på 1700-tallet.

¹⁷¹ Tb 21, fol 413, Sand tinglag 1747

¹⁷² Tb 33, fol 27b, Sand tinglag 1788

Tabell 4.1 Antall gifte kvinner fra Høvåg og Vestre Moland som var involvert i økonomiske saker på tinget i Sand, fordelt på sakstype og periode.

Periode	Eiendom/arv/odel/leie	Gjeld	Næringsvirksomhet/ skatt
1708-17	23	2	9
1740-49	10	3	1
1786-95	5	4	0
Totalt	38	9	10

4.3.1 Næringsvirksomhet og skatt

Det relativt høye antallet kvinner innenfor næringsvirksomhet og skatt i første periode, slår ut fordi ved én anledning i 1711, ble både mann og kone stevnet i forbindelse med konsumpsjonsskatt.¹⁷³ Det var to kvinner som representerte husholdet i denne saken. De samme to kvinnene representerte også mannen ved en senere anledning da denne skatten var til behandling, selv om de da ikke var stevnet.¹⁷⁴ Det lille omfanget innenfor denne sakstypen kan ikke tillegges stor vekt i vurderingen av gifte kvinners rettshandleevne. Men dersom denne saken analyseres ut fra et større bilde av gifte kvinners økonomiske kompetanse, er det trolig ikke tilfeldig at det var nettopp i første periode at kona ble saksøkt i en skatt knyttet til næringsvirksomhet, på lik linje med mannen. Det kan være en indikasjon på at det var en annen oppfatning av kvinners råderett og kompetanse på det økonomiske området. Det kan også være et uttrykk for at husholdet var overordnet individ og kjønn.

Saken er også interessant som et eksempel på hvordan øvrigheten kunne forholde seg til kvinner som rettslige aktører. At både mann og kone ble stevnet, kan tolkes som en helgardering fra myndighetens side. Da var det større mulighet for at én av partene møtte, og at skatten ble betalt.

4.3.2 Gjeld

Gifte kvinner var gjennom hele perioden lite involvert i gjeldssaker. I de få sakene de var representert, møtte de stort sett på vegne av mannen. Etter loven hadde mannen ikke ansvar for konas avtaler og kontrakter. Konas ansvar for mannens kontrakter, var det ikke

¹⁷³ Tb 8, fol 404a-406a, Sand tinglag 1711

¹⁷⁴ Tb 11 fol 236-236b, Sand tinglag 1715

bestemmelser for, siden de i prinsippet skulle ha lite ansvar for økonomi. I de få eksemplene som finnes i kildematerialet, var hovedregelen at kona ble gjort ansvarlig i mannens fravær.

I 1709 møtte Ingeborg Henriksdatter på vegne av mannen, som var på sjøen. Hun betalte straks det hun vedkjente seg av gjelden. Hun ble også bedt om å betale gjelda til mannens bror, men den ville hun ikke ta ansvar for.¹⁷⁵ I 1787 ble Else Nielsdatter stevnet for gjeld sammen med mannen Christian Lofthus, som på den tiden satt fengslet på Akershus. Han hadde fått livstidsdom for sin ledelse av lofthusopprøret året før.¹⁷⁶ Else møtte aldri i retten.¹⁷⁷

Giftede kvinner kunne også stevne på vegne av mannen. I 1714 møtte Gunnil Nilsdatter i retten og leverte inn mannens skriftlige stevning på at en del personer som sto i gjeld til han.¹⁷⁸ På den ene side kan det tolkes som en styrking av kvinners stilling i den forstand at husholdet som enhet var overordnet kjønn, og gav gifte kvinner større rettslig handleevne. På den annen side kan det fra et mer pessimistisk perspektiv, bare ses på som et uttrykk for at rettens og saksøkers interesse av å få avsluttet saken og gjort opp gjelda, overgikk konas manglende økonomiske handlingsrom. Kona kunne som sin manns nærmeste underordnede, representere han i hans fravær uten at det truet mannens økonomiske maktposisjon i samfunnet.¹⁷⁹ I den siste undersøkte perioden, da gjeldssakene virkelig satte sitt preg på retten, sto kvinnene i stor grad utenfor. De ble for unntak å regne. Om vi følger eksempelet med Else og Christian Lofthus, var det flere gjeldssaker der Christian ble stevnet uten kona, til tross for at hans oppmøte åpenlyst var umulig.¹⁸⁰ Fra 1786-95 var 150 gjeldssaker, som utgjorde 51 % av alle sakene, men gifte kvinner var bare involvert i fire av dem.

4.3.3 Arv og eiendom

Det var 38 gifte kvinner involvert i arve- og eiendomssaker i de undersøkte periodene, men det var stor forskjell mellom periodene. Faktisk ble antall gifte kvinner halvert for hver periode, fra 23 i 1708-1717, til 10 i 1740-1749 og til 5 i 1786-1795. Gifte kvinner var underlagt formuerettslig vergemål, så sett opp mot lovens bokstav, skulle gifte kvinner ikke vært personlig til stede uten verge, i det hele tatt. Var gifte kvinners synkende deltakelse et uttrykk for at det ble større samsvar mellom lov og praksis eller mellom folkelige og elitens normer, eller kan det forklares i en generell nedgang i denne sakstypen? Her er det flere

¹⁷⁵ Tb 8 fol 219b-221a, Sand tinglag 1709

¹⁷⁶ Fiskaa 2012: 114-115 i Dørum og Sandvik (Red.) 2012

¹⁷⁷ Tb 32 fol 192 og 246b, Sand tinglag 1787

¹⁷⁸ Tb 11 fol 68, Sand tinglag 1714

¹⁷⁹ Sjöberg 2008: 167-168

¹⁸⁰ Tb 32, Sand tinglag 1786-87

faktorer som må undersøkes. Om kvinnene møtte personlig eller med verge kan si noe om vergemålets betydning. Arve- og eiendomssakenes utvikling, kan vise om det var samsvar mellom antall kvinner og den generelle saksmengden. Innholdet i sakene, kan gi en pekepinn på om det var en sammenheng mellom formue i en konkret eller ideell jordpart og kvinners innflytelse.

Tabell 4.2 Antall gifte kvinner fra Høvåg og Vestre Moland som var involvert i arve- og eiendomssaker på tinget i Sand, fordelt på fremmøte og periode.

Periode	Møtte selv eller representerer andre	Møtte med / representert av verge eller andre	Møtte ikke
1708-17	6	17	0
1740-49	4	5	1
1786-95	0	5	0

Normalen blant gifte kvinner var å møte med verge i disse sakene. Det kan tilsi at det formuerettslige vergemålet sto sterkt gjennom hele 1700-tallet, i Høvåg og Vestre Moland. Selv om gifte kvinner hadde denne posisjonen, er det interessant å drøfte årsaken til nedgangen og hvilken reell innflytelse kvinnene hadde i de sakene de var involvert i.

Eiendom og arv som sakstype var nedadgående i de siste periodene. I første periode var 49 saker eller 50 % knyttet til arv og eiendom. I andre periode var det tilsvarende 30 saker eller 22 %. I siste periode utgjorde sakstypen 66 saker eller 23 %. Det viser at det var samsvar mellom antallet kvinner som var involvert, og antallet saker innenfor denne typen. Et høyt antall saker i første periode, gav et høyt antall gifte kvinner. Det støtter også opp om at de rettslige aktørene forholdt seg til vergemålsordningen. Som vist tidligere var antall enker i denne sakstypen stabilt hele tiden, og i første periode er antall gifte kvinner høyere enn enker. Om det var svingninger innenfor sakstypen alene som påvirket kvinners deltakelse, kunne det forventes samme mønster i antallet enker. Det reiser spørsmål ved om det var faktorer innenfor sakstypen, som førte til at gifte kvinner oftere var involvert i arv og eiendom på begynnelsen av århundret.

I første periode var flertallet av sakene gifte kvinner var involverte i, knyttet til deres rett til arvelodd eller odel i et gårdsbruk. Kvinnene ble både saksøkt og var saksøker, men normalen var at ektemannen ble stevnet eller stevnet på vegne av kona. I tre tilfeller ble både kone og

mann stevnet. Sakene kan deles i de sakene som ble behandlet på tinget, og åstedsretter som ble behandlet på eiendommen det var strid om. Gifte kvinner var part i tre åstedsretter i tiårsperioden, og det var i disse sakene de først og fremst var til stede. Sakene som ble ført på tinget ble alltid ført av mannen, med unntak av én sak der kona møtte som saksøkt på mannens vegne.¹⁸¹ Bare i én sak tok to gifte kvinner aktiv part i argumentasjonen. Det var på åstedsretten på Fjellidal i 1709. Det var stor strid om hvem som hadde rett til å bruke de ulike partene i gården, og Gro Gladstad, datter til saksøkte og Marte Henriksen som mannen saksøkte på vegne av, diskuterte hva som hadde vært åker og eng på gården. De var like gamle og oppvokst på gården begge to.¹⁸²

Det er interessant å merke seg den nære koblingen mellom arv og parter i jordeiendom. Det var bare én sak som dreide seg om konas rett til arvemidler etter moren. I alle de andre sakene strides det om rett til å eie, bruke eller utløse parter i et gårdsbruk. At de arveberettigede beholdt sine parter i jorda, gav trolig de gifte kvinnene et større eierskap til de økonomiske verdiene i husholdet. Dette var også grunnen til at det var så mange gifte kvinner som var part i denne perioden. Det var flere saker der mange søstre eide parter i et gårdsbruk. Det var i realiteten bare 14 saker kvinnene var involvert i, men i åstedssakene var det mange gifte kvinner involvert. Dette er sentralt for å forklare den store kvinneandelen i denne perioden. På den ene side kan dette gi grunnlag for å si at gifte kvinners rettslige handleevne ikke var større i første periode, selv om det var flere kvinner. På den annen side kan det store antallet være et argument for at flere gifte kvinner hadde reel råderett over jord og dermed større myndighet. Mens det tidlig på 1700-tallet var vanligere at kvinner arvet både skyldparter og ikke-fast eiendom, ble det utover på 1700-tallet vanligere å kjøpe ut arvingene, enten som en konsekvens av lovendringen om konas samtykke, som en følge av en modernisering av samfunnet eller endrede økonomiske betingelser. Dette må ha svekket gifte kvinners økonomiske råderett og kompetanse.

Sakene som gifte kvinner var involvert i på 1740-tallet var både knyttet til bruksrett, odel og arv etter døde sjømenn. Det var åtte saker som involverte ti kvinner. Til tross for nedgangen fra forrige periode, var det flere gifte kvinner som møtte for mannen. I en sak om bruksrett til en plass, møtte kona to ganger på vegne av mannen. Hun fremskaffet dokumenter og argumenterte for deres rett til å bruke plassen.¹⁸³ Det var også to andre saker som gjaldt rett til

¹⁸¹ Tb 10 fol 17, Sand tinglag 1713

¹⁸² Tb 8 fol 47a-, Fjellidal 1709

¹⁸³ Tb 20 fol 54b, Sand tinglag 1743

bruk av plass eller del av gårdsbruk, og i begge sakene var det kona som møtte.¹⁸⁴ Felles for disse tre sakene var at kvinnene representerte den saksøkte parten og at saken gjaldt rett til bruk, ikke arv. I to saker hadde kona rolle som saksøker, og da møtte mannen på hennes vegne.¹⁸⁵ Også i de to arvesakene etter døde sjømenn, møtte mannen på konas vegne, selv om han ikke var blant de arveberettigede.¹⁸⁶

I tillegg til at det var færre gifte kvinner som var part i saker i denne perioden, og færre saker som omhandlet rettigheter til eiendom og arv, var det ingen åstedsretter der gifte kvinner var part. Derimot ser det ikke ut som praksis knyttet til kvinners fremmøte i retten var blitt strammet inn. Men i de sakene kona møtte gjaldt det bruk og beboelse av eiendom, ikke rett til arv. I den type saker var det muligens enklere for kvinner å opptre på egenhånd.

I siste periode var det kun to saker der gifte kvinner var part. Den ene saken involverte tre gifte kvinner i et tingsvitne som omhandlet arv etter en død onkel.¹⁸⁷ Ingen av kvinnene møtte personlig. I den andre saken stevnet mannen på vegne av seg selv og svogeren. Den saksøkte var broren til konene som skyldte dem arv.¹⁸⁸ Det er verdt å merke seg at mannen ikke stevnet på vegne av kona, men på vegne av seg selv og svogeren. Det var heller ikke krav om parter i eiendom, men penger. De arveberettigede konene som aldri ble nevnte ved navn, fremstod som bipersoner i denne saken. Det gir en antydning om at gifte kvinner fikk en mer perifer rolle i arve- og eiendomssaker.

Gjennomgangen av sakene har vist at vergemålet for gifte kvinner var godt innarbeidet. De få kvinnene som møtte ble ikke forhindret i å argumentere eller representere mannen, men det forekom sjelden. Var utviklingen et uttrykk for at gifte kvinner i større grad ble sett på som umyndige, en praktisk tilpassing til loven, en bevist strategi kvinnene bruket for å styrke saken sin, eller må forklaringene søkes utenfor tinget? Enkene var mer stabilt representert i økonomiske saker gjennom 1700-tallet. Ved å undersøke disse sakene nærmere, kan det gi mer klarhet i om det var en endring fra at kvinners arv var knyttet til eiendom i gårdsbruk, til at kvinners arv ble utløst i pengeheftelser, som fikk følger for kvinner som juridiske aktører.

¹⁸⁴ Tb 20 fol 53 og fol 252b, Sand tinglag 1743 og 1744

¹⁸⁵ Tb 19 fol 44 og Tb 20 fol 59, Sand tinglag 1742 og 1743

¹⁸⁶ Tb 22 fol 151 og fol 268, Sand tinglag 1748

¹⁸⁷ Tb 34 fol 192b-193, Sand tinglag 1791

¹⁸⁸ Tb 35 fol 39, Sand tinglag 1793

4.4 Enker og økonomi

Enker hadde større økonomisk myndighet enn andre kvinner. Som hovedperson i husholdet forvaltet de økonomien, inngikk avtaler og møtte i retten på vegne av husstanden. Enkers rettshandleevne var begrenset i den forstand at de skulle ha tilsyn med barnas vergemål, og i odelssaker skulle de ha lagverge. Enkenes utvidede myndighet skaper en forventning om at de oftere møtte på tinget i økonomiske saker enn andre kvinner. Samtidig må det tas høyde for at enker var i et mindretall i forhold til gifte kvinner, selv om dødeligheten var høy blant sjømenn. I kystområdene var andelen enker som var oppført som husstandsoverhode, høyere enn ellers i landet. I Nedenes amt var det 15,1 % kvinnelige skatteyttere i 1712.¹⁸⁹ I Sand var det i overkant av 20 enker i hver periode, som var involvert i økonomiske saker. Som vi har sett utgjorde de økonomiske sakene et overveiende stort flertall i siste periode, men andelen enker økte ikke. Vi har også sett at gjeldssakene dominerte på tinget i siste periode. Kan det ha endret enkens andel saker, eller var det andre faktorer som spilte inn? En fordeling av sakene i de tre økonomiske sakstypene lede mot mulige forklaringer.

Tabell 4.3 Antall enker fra Høvåg og Vestre Moland som var involvert i økonomiske saker på tinget i Sand, fordelt på sakstype og periode.

Periode	Eiendom/ arv/ odel/ bruk/ leie	Gjeld	Næringsvirksomhet/ skatt
1708-17	19	5	0
1740-49	6	17	2
1786-95	16	7	0

4.4.1 Næringsvirksomhet og skatt

Enkene var lite involvert i saker som gjaldt næringsvirksomhet og skatt. Det er kanskje noe overraskende med tanke på at enken var skattepliktig på lik linje med husbonden, og med den økonomiske myndigheten enker hadde, er det nærliggende å tro at en del drev gjestgiverier i uthavnene og på Sanden. Det finnes flere saker som indirekte forteller at enker drev gjestgiveri, men sakene som ble behandlet på tinget, gjaldt andre forhold.

¹⁸⁹ Fløystad 2007: 390

De to sakene som var oppe på tinget gjaldt samme saksforhold og samme enke. Sissel Brekkestø drev gjestgiveri i Brekkestø. Ved sin prokurator saksøkte hun sine naboer fordi hun mente de solgte øl og brennevin uten privilegium og konkurrerte med hennes virksomhet. Sissel var også selv til stede i retten og uttalte seg i saken. Det var hennes avdøde sønn som hadde fått kongelig privilegium til å drive gjestgiveri, og retten dømte derfor privilegiet som opphørt og Sissel og prokuratoren som inkompetente saksøkere.¹⁹⁰ Å bruke prokurator kunne være en bevisst strategi for å styrke saken sin. En prokurator tok seg betalt, og det var nok bare de mer velstående som hadde mulighet til slikt. I denne saken var det sannsynligvis ikke noe hinder for at enka kunne ha ført saken selv.

4.4.2 Gjeld

Andelen gjeldssaker enker var part i, var betydelig flere enn for andre kvinner. I siste periode var det som vi har sett, svært mange gjeldssaker. Likevel var det bare sju ganger enker var part i disse sakene. 1740-årene var den perioden som andelen sosiale saker utgjorde størst andel med 32 %. I de den foregående og etterfølgende perioden var andelen henholdsvis 25 % og 17 %. Likevel var det i midtperioden at enken var desidert mest involvert i gjeldssaker. Til gjengjeld var de involvert i få eiendoms- og arvesaker denne perioden. Mens gifte kvinner som oftest møtte i disse sakene i mannens fravær, er det sannsynlig et enkene var personlig saksøkt eller saksøker. Valgte enkene å føre gjeldssakene sine selv eller ble de representert av andre?

Tabell 4.4 Antall enker fra Høvåg og Vestre Moland som var involvert i gjeldssaker på tinget i Sand, fordelt på fremmøte og periode.

Periode	Møter selv/ representerer andre	Representeres av andre	Møter ikke/ usikkert
1708-17	3	1	2
1740-49	1	9	7
1786-95	0	5	2

Til tross for enkenes økonomiske råderett, valgte de i stor grad å bli representert av andre i retten. I første periode var det få saker og at enkene møtte selv i tre saker, kan ikke tillegges

¹⁹⁰ Tb 21, fol 413-415 og Tb 22, fol 51b-54

stor vekt alene, men sett i forhold til at også flere om enn få, gifte kvinner møtte for mannen i første periode, kan det være en indikasjon på at kvinner var mer delaktige i økonomien tidlig på 1700-tallet. Nærmere undersøkelse av de tre periodene separat, kan vise om det var noen trekk ved sakene som kan forklare hvorfor enker så ofte ble representert av andre og hvorfor antallet saker var så ujevnt.

I første periode var to av gjeldssakene oppe på tinget to ganger. Det var fire enker som møtte. I 1709 ble en del personer stevnet for gjeld, deriblant enka Maren. Hun møtte personlig og vedgikk gjelden, men hun forklarte at hun ikke hadde hverken løse eller fast midler etter at hun hadde betalt farsarven til barna. Da saken ble gjenopptatt på neste ting, ble Maren fritatt fra å betale gjelden grunnet hennes økonomiske situasjon. I denne saken var det også ei enke som møtte på farens vegne og innrømmet gjelden.¹⁹¹ I 1710 ble enka Øyne Børulfsdatter og hennes sønn saksøkt på grunn av manglende betaling for en hest de hadde kjøpt for fem-seks år siden. Første gang saken var opp møtte ingen av de saksøkte, men på neste ting møtte begge to og ble forlikt med saksøkeren.¹⁹² I den siste saken var det enka, madam Marta, som var saksøker. Hun lot seg representere av Jørgen Clausen, og uttalte seg ikke selv i saken. Den saksøkte mente at deler av gjelden var betalt med ved og at det skyldige beløpet derfor var betydelig mindre. Det fikk han medhold i.¹⁹³

Selv om materialet er lite er det interessant å merke seg at der enka var saksøkt, ble hun stevnet personlig, mens enka som var saksøker valgte å bli representert av andre. At enker ble saksøkt for gjeld er i seg selv en indikasjon på at de var dårligere bemidlet enn de som saksøkte. At Marta tituleres som madam tilsier at hun var blant de mer velhavende. Dessuten ble det i dommen skrevet at «hun joe ved sine folk ved stranden hos Osmund Steendahl havdet ladet afhende 17 fauner 4 fod Bierkeveed,».¹⁹⁴ At hun hadde folk som arbeider for seg gav henne trolig en høy sosial status. Om trekkene vi har funnet i disse sakene, er representative for enkene som var part i gjeldssaker, kan styrkes dersom de samme trekkene er gjennomgående også i neste periode.

I andre periode var det bare ei enke som møtte selv, men det var sju som ikke møtte. Hvilken rolle hadde de, og om de var saksøkt, ble de saksøkt personlig? Det var ni som ble representert av andre. Hadde de rollen som saksøker?

¹⁹¹ Tb 8 fol 24a, Sand tinglag 1709

¹⁹² Tb 9 fol 50 og 89b, Sand tinglag 1710

¹⁹³ Tb 11 fol 235b, Sand tinglag 1715

¹⁹⁴ Tb 11 fol 235b, Sand tinglag 1715

I 1743 og 1744 var det særlig ei enke, madam Dumetius, som gjorde seg bemerket i retten. Hun saksøkte flere personer for gjeld. Prokuratoren innleverte flere stevninger på ulike gjeldsforhold. I tillegg til madam Dumetius, var også madam Kristine Høegh og madam Waaden søksøkere i gjeldssaker. Kristine brukte prokurator, mens Waaden ble representert av Nils Andersen Møglestu. Blant de saksøkte var det totalt fem enker. Ingen av dem møtte. Ei av enkene ble i dommen fritatt fra søksmålet på grunn av fattigdom.¹⁹⁵

Det var fem andre enker som ble saksøkt i perioden. Ei av dem møtte ikke. Enka etter Christen Povelsen Flørnes møtte personlig på tinget og leverte dokumentasjon på at gjelda var betalt, og krevde frifinnelse i saken.¹⁹⁶ De tre øvrige enkene ble representert av ulike mannspersoner som i ett tilfelle innrømmet gjelden og lovet betaling på neste ting,¹⁹⁷ og i de to andre tilfellene nektet for kjennskap til kravet på enkas vegne.¹⁹⁸

Det var relativt mange enker involvert i gjeldssaker i denne perioden, 17 totalt. Mønsteret fra forrige periode bekreftes. Det var de velstående enkene som var saksøkere, og de ble representert av prokurator eller en annen mannsperson. Alle enkene som ble saksøkt, ble stevnet personlig. Noen ble saksøkt for gjeld som mannen hadde inngått da han levde. Det var bare to som møtte på tinget, den ene personlig og den andre ved en mannlig representant.

I den siste perioden hadde tre av enkene som var involvert, en noe uklar rolle. Mannen var gått bort mens saken pågikk, og enka fikk rollen som saksøker. Ingen av sakene ble ført av enkene selv, og de hadde aldri noen fremtredende rolle.¹⁹⁹ Det var også to andre enker som hadde rollen som saksøker. Den ene ble representert av sin svigersønn, mens den andre møtte ved sin lagverge.²⁰⁰ Det var to enker som ble stevnet personlig for gjeld. Ingen av disse møtte.

Enkenes roller i gjeldssakene som ble behandlet på tinget hadde en del fellestrekk. De som hadde rolle som saksøker var ofte «madammer» som hadde en prokurator eller annen mannsperson som førte saken for seg. Blant de som hadde rolle som saksøkt, ble mange stevnet personlig. Dette er også et trekk som Antun fant i sin undersøkelse fra Nordhordland.²⁰¹ Det var mange som ikke møtte, særlig i de to siste periodene. Dette viser enkenes posisjon i lokalsamfunnet. De var i mindre grad enn andre kvinner, underlagt

¹⁹⁵ Tb 20 fol 97-97b, 134-135, 167 og 170b og 253b, Sand tinglag 1743-44 og Tb 21 fol 57 Sand tinglag 1745

¹⁹⁶ Tb 21 fol 410b, Sand tinglag 1747

¹⁹⁷ Tb 21 fol 184, Sand tinglag 1746

¹⁹⁸ Tb 22 fol 151, Sand tinglag 1748

¹⁹⁹ Tb 31 fol 289 1789 og Tb 33 fol 47-47b 1790 og Tb 35 fol 37b 1793

²⁰⁰ Tb 32 fol 247 1787 og Tb 34 fol 422 1792

²⁰¹ Antun 1999: 112-113

vergemålet. De ble ansvarliggjort og de ansvarliggjorde andre. Det viser også at enker var en sammensatt gruppe. Det var både velstående som gav lån til andre og fattig og mindre bemidlede som måtte gjøre opp for egen eller mannens gjeld.

4.4.3 Arv og eiendom

Eiendom og arv var den sakstypen flest enker var involvert i på tinget. 1740-tallet skiller seg ut som en periode med få enker i disse sakene, mens den forgående og etterfulgte perioden hadde omtrent like mange enker involvert. Sammenliknet med det gifte kvinnene, var det færre enker i første og andre periode, mens det var flere i siste periode. Hva kjennetegner eiendoms- og arvesakene som enkene var involvert i? Skiller de seg fra det sakene gifte kvinner var involvert i?

Tabell 4.5 Antall enker fra Høvåg og Vestre Moland som var involvert i eiendoms- og arvesaker på tinget i Sand, fordelt på fremmøte og periode.

Periode	Møtte selv eller representerte andre	Representert av lagverge eller andre	Møtte ikke
1708-17	11	5	3
1740-49	1	3	2
1786-95	4	9	3

I den første perioden fremstod enkene som svært aktive aktører i de sakene de var part i. De fleste sakene gjaldt odelsrett til parter i et gårdsbruk. I disse sakene var det lik fordeling mellom enker som hadde rollen som saksøker og saksøkt. Bare én sak omhandlet utlån av arvemidler.²⁰² Flertallet av enkene møtte personlig i retten og førte sin egen sak.

Johanne Persdatter i Bergshaven saksøkte en annen eier av gårdsbruket fordi han hadde leid ut jordparten sin til en «fremmed». Hun mente at hun hadde førsterett til å leie de øvrige partene, siden hun var odelsberettiget til parten hun bruket. Hun kunne ikke livnære seg på bare sin egen jord med tre umyndige barn. Johanne møtte sammen med sin bror på tinget, men han betegnes ikke som lagverge. Det var hun som førte saken.²⁰³ Ei enke på Flørnes møtte også

²⁰² Tb 13 fol 36b, Sand tinglag 1717

²⁰³ Tb 8 fol 222a-223a, Sand tinglag 1709

personlig i retten og stevnet fire søstre som bodde og brukte et bruk i Lofthus. Enka hevdet at hennes barn hadde arvegods i gårdsbruket.²⁰⁴

Torbør Jørgensdatter saksøkte for manglende betaling av landskyld for en jordpart i Flesi.²⁰⁵

Anne Persdatter saksøkte sin bror, også det gjaldt manglende betaling av landskyld. Han hadde ikke betalt landskyld for hennes odelspart de siste 23 år.²⁰⁶ Bare ei enke som hadde saksøkerrolle, ble representert av andre. Saken ble behandlet to ganger og ble avvist andre gang fordi enka «hverken sin Sag til dette eller nestforleden ting haver forfult til doms».²⁰⁷ Retten krevde at saken ble stevnet på nytt. Det var altså en forventning om at enka skulle møte på tinget, selv om det var andre som førte saken for henne.

I alle sakene der enkene var saksøkt var det krav om odelsrett til bruk der enkene bodde. I striden om bruket i Lofthus var det to enker blant de saksøkte. De ble stevnet til å møte på tinget med lagverge eller ombudsmann, men møtte personlig og førte sin egen sak. Magnhild Olsdatter og Tone Tellefsdatter ble saksøkt fordi saksøker hevdet at han hadde odelsrett til en part i gårdsbruket i Kvåse, som de to enkene brukte. Første gang saken var opp, møtte ingen av enkene. Neste gang møtte begge personlig, men ville ikke uttale seg i saken uten lagverge. Tone forklarte også at hun ikke hadde noen lagverge fortiden. Tredje og siste gang saken var opp, møtte lagvergene på vegne av enkene.²⁰⁸ Marthe Michelsdatter ble saksøkt med krav om at hun skulle avstå parten i gården Grimnes, som hun bruket. Saksøker hevdet at han hadde åsetesrett til hele bruket. Marthe møtte med lagverge, men argumenterte selv i saken. I denne saken ble også en annen kvinne stevnet, som tydeligvis bodde sammen med Marthe. Det er fremgår ikke om hun var enke.²⁰⁹ Bare ei enke som var saksøkt møtte aldri i retten. Hun ble saksøkt i en odels sak sammen med sine to sønner, og det var en av sønnen som møtte i retten.²¹⁰

I andre periode omhandlet to av sakene som var oppe på tinget, odelsrett til eiendom. I den ene saken stevnet enka Maren Jensdatter tre andre fordi de ikke vil ta imot løsningspenger for et bruk i Lofthus, som Maren mente hun hadde odelsrett til.²¹¹ I den andre saken ble Johanne Larsdatter saksøkt. Saksøker hevdet at han hadde odelsrett til bruket i Flørnes som hun bodde

²⁰⁴ Tb 8 fol 316b-318b, Sand tinglag 1710

²⁰⁵ Tb 9 fol 178b, Sand tinglag 1711

²⁰⁶ Tb 12 fol 360b, Sand tinglag 1717

²⁰⁷ Tb 11 fol 38b, Sand tinglag 1713

²⁰⁸ Tb 11 fol 68, 133 og 173, Sand tinglag 1714

²⁰⁹ Tb 9 fol 151-151b, Sand tinglag 1711

²¹⁰ Tb 13 fol 72-73, Sand tinglag 1717

²¹¹ Tb 19 fol 341, Sand tinglag 1740

på.²¹² Maren møtte personlig i retten, mens Johanne møtte med lagverge. I et tingsvitne var det enka, Johanne Tingsbekk, som hadde solgt deler av bruket sitt på auksjon. Saksøker trengte et tingsvitne for å legitimere sin rett til bruket, da han manglet adkomstbrev.²¹³

I en omfattende sak i 1749, stevnet enka Sissel Brekkestø naboen, Jørgen Stutti, for å ha oppført et bolverk og satt opp ei sjøbu på hennes eiendom. Sissel stevnet med prokurator, men var også selv til stede i retten som ble holdt på Brekkestø.²¹⁴ Det var den samme enka som stevnet i forbindelse med et gjestgiverprivilegium to år tidligere.

I siste periode var det en økning i saker knyttet til arv og eiendom som enker var involvert i, men enkene var ikke like fremtredende i retten. To saker omhandlet arverett til gårdsbruk. I den ene saken var enka saksøkt. Hun møtte med prokurator.²¹⁵ I den andre saken var det sønnen som førte saken. Han ville ha et tingsvitne på at han var eneste arving til bruket da hans mor var enke under hans «fledføring».²¹⁶

De øvrige sakene omhandlet salg av eiendom, arvemidler og bruksrett. De sakene der enka møtte personlig, var tingsvitner. Én sak gjaldt rett til underbruk, én utlån av arvemidler og én dokumentasjon av to stedøtres arv. Det var en åstedsrett på Kaldvell der enka var til stede med lagverge. Anne Elisabeth hadde solgt en part av gårdsbruket sitt på Kaldvell, og nye grenser skulle trekkes opp.²¹⁷ I de resterende sakene var ikke enkene til stede og de fremstod som nokså perifere i enkelte saker.

Enkenes rolle i arv- og eiendomssakene endret seg gjennom 1700-tallet. Ved begynnelsen av århundret var hovedregelen at det møtte selv i retten, både som saksøker og saksøkt. Mot midten av århundre var de også til stede selv i saker som gjaldt odelsrett, men det var færre av denne sakstypen i den perioden. I siste periode ble de fleste enkene representert av andre. Det var aldri et krav fra retten, at enker skulle bruke lagverge i odelsaker, selv om loven hadde en slik bestemmelse. I de to tilfellene det ble stilt krav om lagverge, var det enkene selv om krevde dette.

Det var ikke bare enkens tilstedeværelse i retten som endret seg, også sakene som ble behandlet endret seg. Sakene fulgte samme mønster som de sakene gifte kvinner var involvert

²¹² Tb 20 fol 59, Sand tinglag 1743

²¹³ Tb 22 fol 395b, Sand tinglag 1749

²¹⁴ Tb 21 fol 132b, Brekkestø 1746

²¹⁵ Tb 34 fol 3b, Sand tinglag 1790

²¹⁶ Tb 35 fol 225b, Sand tinglag 1794. Fledføring vil si avtale om livslangt underhold mot at arvingen overtok gårdsbruket.

²¹⁷ Tb 35 fol 28b-29, Kaldvell 1793

i, fra strid om arverett til parter i eiendom mot større grad av arvemidler i form av penger, salg av eiendommer og rett til leie og bruk. Saken fra 1740, som omhandlet utløsning av parter, er interessant i så måte. Den viser at det var motstand mot å gi fra seg jord. Enkene hadde større rettslig handleevne enn andre kvinner, og det ble ikke stilt krav om verge selv der loven hadde bestemmelser for dette, likevel ble de mindre synlige som kompetente aktører på tinget.

4.5 Hvordan endret kvinners rettslige handleevne seg?

Oppgangen av gjeldssaker og nedgangen i og endringen innenfor, arve- og eiendomssaker, ser ut til å ha skjøvet kvinner ut av retten på det økonomiske området. Men lån ble trolig ofte gitt ved å stille sikkerhet i eiendom, så på den måten var det en kobling mellom gjeld og eiendom og arv. Dette kan styrke antakelsene om at endringer i samfunnet førte til endringer i sakene på tinget, som førte til at også enker og gifte kvinner i mindre grad tok del i rettsprosesser som omhandlet økonomi. Anderssons forklaring på vergemålet som et strategisk valg kvinner foretok for å styrke saken sin, kan også være overførbart til kvinnene i Høvåg og Vestre Moland, men da særlig for enkenes del. For gifte og ugifte kvinner var det hele tiden mest vanlig å bli representert av en mannsperson.

Andersson mener at på kort sikt var dette en god strategi, men på lengre sikt førte dette til at skille mellom kjønnene ble skjerpet på det økonomiske området, og at menn fikk større handlingsrom på bekostning av kvinnene.²¹⁸ En profesjonalisering av rettssystemet hadde også konsekvenser for den kvinnelige deltakelsen i retten. Siden kvinner ikke kunne ha rolle som prokurator, fullmektig eller verge foruten de andre formelle rollene på tinget, ble de mindre synlige. Også profesjonaliseringen av dommerfunksjonen kan ha påvirket kvinners legitimitet som rettslig aktør. Retten fikk i større grad de funksjonene øvrighet tilla den, slik Andersson hevder.²¹⁹

I tillegg til de forklaringene Andersson gir på endringen, var det også andre faktorer som spilte inn i Høvåg og Vestre Moland. Kvinners innflytelse i arv og eiendom ble svekket, og det ser ut til å være en konsekvens av endrede økonomisk betingelser i samfunnet. Kvinner som eide parter i gårdsbruk var forsvunnet ut av retten på slutten av 1700-tallet. For å forklare dette, må økonomi, eiendom og arv sette inn i en større nasjonal kontekst. I siste kapittel vil jeg forsøke å sette kvinners rettslige stilling inn i en større demografisk og økonomisk sammenheng.

²¹⁸ Andersson 1998: 301

²¹⁹ Andersson 1998: 124-125

Ifølge Hirdmans teori om kjønnskontrakter, kunne «gråsoner» i kontrakten som førte til at kvinner gjorde det menn gjorde, være en drivkraft til endring i forholdet mellom kjønnene og til å svekke den mannlige normen. I Høvåg og Vestre Moland møtte kvinner oftere på lik linje som menn i økonomiske saker tidlig på 1700-tallet. De ble i større grad sett på som likeverdige parter med lik kompetanse, og som representant for husholdet. Det var særlig i konflikter i forbindelse med arv og eiendom, men alle de økonomiske sakene sett under ett, var det generelt flere kvinner i retten, i saker knyttet til økonomi. Det kan tyde på at husholdet hadde en strek posisjon som økonomisk enhet, som var overordnet kjønn.

På slutten av 1700-tallet var kvinner oftere fraværende og den mannlige normen var styrket på det økonomiske området. Det var trolig ikke en målrettet utestengning av kvinnen fra økonomien i lokalsamfunnet, men en følge av endringer i samfunnet. Kvinner var stabilt representert i de sosiale sakene, og det kan styrke antakelsen om at det ikke var en bevisst begrensning av kvinners myndighet eller et endret syn på kvinner som underordnet. I neste kapittel skal jeg undersøke kvinners handlingsrom på andre lokale arenaer i Høvåg og Vestre Moland. Var de sosiale relasjonene mellom kvinner og menn og kvinner imellom preget av likeverd eller over- og underordning?

5 Sosial praksis i bygdesamfunn på 1700-tallet

Hushold og nabofellesskap var sentrale sosiale strukturer i jordbrukssamfunnet. Å være en god nabo og støtte slekten var normer som styrte menneskers adferd. I sosiale relasjoner var status og ære betydningsfulle størrelser.²²⁰ Men i små samfunn med stor ressursknapphet, kunne det oppstå uenigheter og konflikter. Det kunne være krangler og uenigheter i husholdet, blant naboer eller i arbeidsfellesskapet. Det kunne handle om personlige relasjoner i ekteskap eller løfter om ekteskap, eller det kunne være beskyldinger om ærekrenkende ord og handlinger. Undersøkelsen har vist at kvinner i stor grad opptrådte som kompetente aktører på tinget, i saker som omhandlet deres sosiale liv. Hvordan kan denne rollen forklares utfra deres sosiale handleevne i lokalsamfunnet?

I denne fremstillingen skal kvinners sosiale stilling i Høvåg og Vestre Moland analyseres. På samme måte som kvinners rettslige handleevne ble vurdert opp mot lovens begrensning av kvinners myndighet, skal kvinners sosiale handleevne analyseres på bakgrunn av den patriarkalske ideologien og sedelighetslovgivningen som ideal for kvinnerollen. Med utgangspunkt i de sosiale konfliktene, analyseres de rådende normene i det undersøkte området. Var normene et uttrykk for patriarkalsk tanke sett, eller var det andre normer som var mer fremtredende? I andre del undersøkes kvinners sosiale status innenfor ulike samfunnskontekster.

Det er ikke rom for å analysere alle konfliktene innenfor dette kapittelet, og derfor vektlegges de sakene som gir mest informasjon om kvinners sosiale handlingsrom. Vitners beretninger utgjør i hovedsak kildegrunlaget for analysen i del to. Forklaringer vitner avla i retten ble gjort under ed, og det må antas at vitnene forklarte seg slik de husket hendelsesforløpet, selv om det kunne være et stykke tilbake i tid. Det var krav om at to vitner avgav samme forklaring i retten, for at en person kunne dømmes eller frikjennes.²²¹ Om opplysninger ble utelatt eller glemt er det likevel interessant at det *kunne* vært slik vitnene forklarte. Det er lite trolig at vitner beskrev handlingsmønster som ingen hadde erfaring med. Dessuten er opplysninger som gis indirekte også interessante for analysen. Til slutt vil jeg trekke slutninger om kvinners sosiale handleevne med vekt på likeverd og underordning mellom og

²²⁰ Hutchinson 2015: 174

²²¹ Næss 1984: 122-124

innenfor kjønn. Hvor stor sosial handleevne hadde kvinner på 1700-tallet i det undersøkte området, sett opp mot kvinners ideologiske underordning?

5.1 Tidligere forskning

Anderssons undersøkelse av kjønn som norm og strategi på tinget, er et sentralt utgangspunkt for analysen. Andersson har analysert hvordan kvinners og menns handlingsmønster på tinget var uttrykk for normer i samfunnet og mener at de sosiale sakene ikke uttrykte et underordningsforhold mellom kjønnene. Ideologien slik den var uttrykt i loven hadde liten gjennomslagskraft i dagliglivet.²²² Menneskenes opptreden i retten må tolkes på bakgrunn av husholdets og ærens betydning i samfunnet.²²³ Husholdets posisjon ble omtalt i kapittel to, men hvordan har forskere vurdert «kvinnebondens» stilling og arbeid i husholdet og i lokalsamfunnet? Hvilken betydning hadde æren for menneskenes livsførsel?

5.1.1 Kvinnebonden

I bondesamfunnet var en betydelig arbeidsinnsats blant både kvinner og menn helt nødvendig for å opprettholde livsgrunnlaget. Arbeidet var kjønnsdelt i den forstand at kvinner i hovedsak hadde ansvar for alt arbeid i hus og fjøs, mens menn hadde ansvar for å skaffe ressurser og inntekter utenfor gårdsdriften og ledelse sesongarbeidet, der både kvinner og menn deltok.²²⁴ I Norge har blant annet Åsa Elstad, Anna Tranberg, Sølvi Sogner og Ingeborg Fløystad forsket på kvinners arbeid og stilling i bondesamfunnet, og vist at arbeidsoppgaver kunne variere fra ett geografisk område til et annet. I et område med store gårdsbruk, der mannen i mindre grad måtte skaffe inntekter til husholdet utenfor gårdsdriften, var oppgavene mer kjønnsdelt. I kystområdet med lite jord var arbeidsdelingen mellom kjønnene mer fleksibel. Menn kunne være borte i lange perioder og kvinner måtte i større grad gå inn på menns arbeidsfelt. For eksempel var skjæring av korn en kvinneoppgave på Sørlandskysten.²²⁵ Det kan ha bidratt til å minske skottene mellom hva som var kvinnelig og mannlig, og dermed til å styrke forstillingen om likeverdighet mellom kjønnene. Elstad mener at kystkvinnens store ansvar for produksjonen og det lederansvaret hun hadde i driften, gav dem både status og makt, men det må også innvendes at menn sjelden gikk inn på kvinners arbeidsfelt, og det finnes flere eksempler på at kvinners arbeid ble nedvurdert.²²⁶

²²² Andersson 1998: 302

²²³ Andersson 1998: 293

²²⁴ Elstad 2004: 10

²²⁵ Elstad 2004: 11

²²⁶ Elstad 2004: 36-38

Myndighetenes favorisering av husbonden som hovedperson førte til at kvinnebonden ble usynlig i offentlige dokumenter. Det var først som enke kvinnene ble synliggjort som hovedperson i husholdet. Men i samtida kan oppfatningen av kvinners arbeid, makt og status ha vært en annen. For det første måtte et gårdsbruk bestå av både kvinner og menn for å fungere, og i realiteten kunne det ofte være kvinner som forvaltet økonomien og ledet arbeidsfellesskapet. Fløystad mener at denne posisjonen gav bondekona autoritet over tjenestefolk og andre medlemmer av husholdet.²²⁷ Sølvi Sogner vektlegger også det store administrative ansvaret kvinner hadde i det gamle samfunn, både for tjenere, slektninger og fattigfolk. Stilling fra ugift til gift kvinne innebar å gå fra en posisjon som underordnet til å bli husstandsoverhode.²²⁸

Rosemarie Fiebranz har undersøkt roller og strategier i husholdet i et kjønnsperspektiv i Bjuråker i Sverige, mellom 1750 og 1850. Hun mener at husholdet var fundamentert på en ordning der kvinner var underordnet menn, og at alle oppgaver ble fordelt utfra denne ordningen. Mannen hadde ansvar for å skaffe varer og ressurser til husholdet, mens kvinnen hadde ansvar for å forvalte disse ressursene innad i husholdet. Matmorens oppgaver hadde lavere status enn husbondens. At kvinner gjorde menns oppgaver, endret ikke på dette tankesettet.²²⁹

Om kvinner var underordnet eller likeverdig i samfunnets sosiale system, er det ikke full enighet om, og det kunne variere med ressurstilgang, sosiale forhold og lokale tradisjoner, men kvinner som husmødre med ansvar for hus og familie var en ideologi som først ble formulert offentlig på 1800-tallet.²³⁰ Tranberg poengterer at kvinner i tidlig nytid ikke ble forsørget, de hadde forsørgeransvar på lik linje med menn.²³¹ Men over tid bidro mekanisering i jordbruket, økt produksjon av varer utenfor husholdet og menns sterkere integrering i markedsøkonomien til at kvinners arbeidsfelt ble mindre og fikk lavere status.²³²

5.1.2 Ærens betydning

Erling Sandmos forskning på menneskenes forhold til ære i tidlig nytid, viste at de sosiale konfliktene som ble bragt til tinget, i stor grad handlet om ære. Ikke bare verbale krenkelser, men også slagsmål og vold, tyveri og ran var handlinger som uttrykte menneskers vektlegging

²²⁷Fløystad 1994: 51-53 i Tranberg og Winge (Red.) 1994

²²⁸Sogner 1994: 94-95 i Tranberg og Winge (Red.) 1994

²²⁹Fiebranz 2002: 357-358

²³⁰Fløystad 1994: 60 i Tranberg og Winge (Red.) 1994

²³¹Tranberg 1994: 39 i Tranberg og Winge (Red.) 1994

²³²Elstad 2004: 12 og 37-38

av ære.²³³ I fysiske krenkelser var det nødvendig å klargjøre om det var gjort i «spøg» eller i «vrede». Handlinger begått i vrede innbar tap av ære.²³⁴ Tyveri og ran forekom sjelden, men tyveri var mer ærekrenkende enn ran. Et ran innebar å frarøve andre eiendom, ofte av høy verdi, men det ble ikke gjort i skjul. En person kunne rane en hest, men stjele et redskap eller penger. Det var det som ble gjort i skjul som var mest alvorlig.²³⁵ Å krenke en persons ære truet både individet som samfunnsmedlem og samfunnet som helhet fordi æren var samfunnets viktigste sammenføring.²³⁶

Alan Hutchinson har også undersøkt tingets sosiale vesen, og i likhet med Sandmo har han vist hvordan tinget ble brukt til å gjenopprette sosiale relasjoner i bygda som var blitt truet av ulike ærekrenkende handlinger.²³⁷ Både Sandmo og Hutchinson har undersøkt lokalsamfunn i siste halvdel av 1700-tallet. Til tross for opplysningstidens nye tanker og vektlegging av individet som subjekt, var æren som samfunnsstrukturerelement fortsatt gjeldende i lokalsamfunnet. Menneskets identitet var definert utfra det husholdet og det samfunnet de var en del av.²³⁸ Sandmo og Hutchinson har ikke undersøkt æren i et kjønnsperspektiv, slik Andersson har gjort. I norsk forskning har Kari Telste hatt et kjønnsperspektiv på æren, med vekt på kvinner og seksualitet.

Telste har vist at kvinners ære i stor grad var knyttet til deres seksualitet. Seksualitet handlet først og fremst om ære. Det var æren som strukturerte forholdet mellom kvinner og menn og forholdet mellom individ og samfunn. Å være gifte kvinne var det mest ærefulle. Å være tro mot ektemannen var en viktig norm. Gifte kvinner vaktet sin egen og andres ære. Ugifte kvinners ære innebar å oppføre seg sømmelig. Å få rykte som løsaktig innebar tap av ære og minsket sjansene for ekteskap. Ved å inngå et seksuelt forhold til en mann uten at partneren forpliktet seg til ekteskap, var en æreløs handling. Ugifte kvinner måtte derfor gjenreise sin ære på tinget ved å kunne henvise til ekteskapsløftet de hadde fått.²³⁹ Hvordan kvinnene inngikk i æren som en lokal norm som styrte kvinners og menns handlingsmønster, er helt sentralt for å forklare kvinners sosiale handleevne.

²³³ Sandmo 1992: 57-64

²³⁴ Sandmo 1992: 85-86

²³⁵ Sandmo 1992: 96-99

²³⁶ Sandmo 1992: 69

²³⁷ Hutchinson 2015: 174

²³⁸ Sandmo 1992: 126

²³⁹ Telste 1993: 221-224

5.2 De sosiale konfliktene

Som vist i kapittel tre, var kvinner involvert i et stort antall saker innenfor den sosiale kategorien, i snitt 77 % i de tre undersøkte periodene. Det vil si at disse sakene trolig gir et godt bilde av det som rørte seg mellom menneskene. Det var også en stabil andel sosiale saker gjennom hele 1700-tallet, og det kan være en indikasjon på at det innenfor sosiale relasjoner var det større grad av kontinuitet i konfliktnivået. Det var et flertall av gifte og ugifte kvinner som var involvert i sosiale saker, mens enker var mer unntaksvis involvert. For en del kvinner fremgikk ikke sivilstand i saksbehandlingen. Det er i seg selv er interessant fordi det kan være et uttrykk for at sivilstand hadde mindre betydning i disse sakene.

Selv om den prosentvise kvinneandelen holdt seg stabil gjennom hele århundret, var det en økning i saksmengden både generelt og i de sakene kvinner var involvert i. Det slår ut i et høyere antall kvinner i de to siste periodene. Sakstype fordelt på de tre periodene, viser utviklingen.

Tabell 5.1 Antall kvinner fra Høvåg og Vestre Moland som var involvert i sosiale saker på tinget i Sand, fordelt på sakstype og periode.

Sak/ periode	Ære, verbalt	Vold/ slagsmål	Tyveri/ ran	sedelighet	Slektskap/ ekteskap	Annet
1708-17	1	2	3	5	1	9
1740-49	5	21	1	3	13	5
1786-95	5	19	3	17	0	5
Totalt	11	42	7	25	14	19

Det var det et jevnt, lavt antall leiermålsaker i de tre periodene, med en liten økning i siste periode. De utgjorde ikke en betydelig mengde av de sosiale sakene. Det vil si at konfliktene på 1700-tallet i dette området, var mer kjønnsnøytrale. Flertallet av sakene var direkte eller indirekte knyttet til menneskers ære, både verbal krenkelse, vold og slagsmål, tyveri og ran, sedelighet og ekteskap var uttrykk for menneskers vektlegging av ære. I tillegg var det en del andre sosiale konflikter som ikke direkte var knyttet til kvinners ære.

Det var innenfor de fysiske ærekrenkelsene at kvinner i størst grad var involvert. Vold og da særlig slagsmål, har blitt sett på som en typisk mannlig form for ærekrenkelse.²⁴⁰ Her kan det se ut som kvinner var like fysiske som menn, men hva som skjuler seg bak tallene, er det ikke grunnlag for å uttale seg om, uten å gå nærmere inn i de ulike sakene. Det er allerede vist i kapittel tre, at mange kvinner var vitner i sosiale saker. Det kan være at de først og fremst var vitner til voldelige handlinger mellom menn. Om det viser seg at kvinner ofte var handlende i fysiske krenkelser, er det interessant i et kjønnspektiv, og kan tolkes som større grad av likeverdighet mellom kjønnene.

I verbale krenkelser utgjorde kvinner også et betydelig antall. Utskjelling og vold var ofte to sider av samme sak, og derfor inneholdt saker om vold ofte også anklager om utskjelling. I lokalsamfunnet var verbal ærekrenkelse kanskje sett på som mer alvorlig enn vold, men på tinget var det de fysiske handlingene som ble vektlagt i dommen.²⁴¹ Hvilken rolle hadde kvinnene her? Ble de skjelt ut eller skjelte de ut andre? Om kvinner og menn kunne skjelle hverandre ut på lik linje, og på tinget ble dømt utfra handling, kan det indikere at kvinner og menn hadde det samme handlingsrommet her.

Tyveri og ran forekom mer sjelden i Høvåg og Vestre Moland slik tendensen også var i andre undersøkte områder. Det er likevel interessant å undersøke hvordan slike handlinger ble koblet sammen med ære og om det var ulike kjønnsrollemønstre. Tyv var et skjellsord, og det var det en glidende overgang mellom tyveri og verbal ærekrenking.²⁴²

Sedelighetssaker som i hovedsak dreide seg om leiermål, har vært den typen ærekrenkelse kvinner i størst grad ble utsatt for, men det var ikke innenfor denne sakstypen kvinner dominerte i på 1700-tallet. Et typisk trekk ved sedelighetssakene var at de saksøkte ikke møtte eller at bare en av partene møtte. Derfor ble disse sakene ofte behandlet flere ganger. Dermed gjaldt saken ofte samme kvinne. Langdryg saksgang var et trekk ved disse sakene gjennom hele århundret, og forholdstallet mellom periodene gir et riktig bilde. Det var en økning i sedelighetssaker i siste periode. Det er noe uventet med tanke på at det var en nedgang i leiermålssaken generelt på 1700-tallet.²⁴³ Forklaringer på oppgangen skal ikke drøftes videre her. Mer interessant i denne sammenheng, er det å undersøke om kvinners stilling i disse

²⁴⁰ Andersson 1998: 149, Sandmo 1992: 77-78

²⁴¹ Sandmo 1992: 91

²⁴² Sandmo 1992: 64

²⁴³ Sandvik 2002: 92

sakene endret seg. Bare én sak i de undersøkte periodene omhandlet seksuell omgang mellom gifte personer.

Innenfor sakstypen slektskap/ ekteskap var det mange kvinner involvert, men få saker. I en stor sak der to ektepar var i konflikt, var det flere kvinner som var part og vitne. Den ene saken kan ikke i seg selv tillegges stor vekt, men er likevel interessant i et større bilde av kvinners sosiale handleevne.

Kvinner var involvert i mange former for konflikter som berørte deres sosiale liv. Det kan se ut som forskjellen mellom kvinner og menns handlingsrom var mindre på det sosiale området. Dette er i samsvar med funnene i Anderssons undersøkelse. Det var innenfor den sosiale sfæren at det var minst ulikhet i kvinners og menns handlingsmønster. De brøt de samme normene som indikerer et kjønnsnøytralt normsystem.²⁴⁴ Men basert på en kvantitativ analyse er det ikke grunnlag for å konkludere med at kvinner og menn og kvinner med ulik sivilstatus hadde like stor sosial handleevne. Hvilken stilling kvinner hadde i konfliktene, og hvordan aktørene handlet må undersøkes nærmere.

5.3 Ære, hushold og lokalsamfunn

Kvinneres ytrings- og handlingsrom i ulike situasjoner og på ulike arenaer, viser kvinners sosiale handleevne. En mer dyptgående analyse av de sosiale sakene, kan gi svar på om indikasjonene på at forskjellen på hva som var kvinnelig og mannlig var mindre i dagliglivet. Det kan også vise om kvinners sivilstand hadde mindre betydning for deres sosiale handleevne. Jeg vil der det er hensiktsmessig, vektlegge sivilstand, men jeg vil også analysere saker der jeg ikke har klart å bestemme sivilstand. Det er lite endring i kvinners deltakelse i de sosiale sakene, og derfor analyseres konfliktene tematisk, og ikke kronologisk. Først undersøkes normene i lokalsamfunnet, og deretter kvinners sosiale posisjon i hushold og lokalsamfunn.

5.3.1 Kvinner og ære

Mange av konfliktene som kvinner var involvert i hadde direkte eller indirekte sammenheng med menneskenes vektlegging av ære. I lydighetsideologien var det forventning om lydighet både mellom menn og kvinner og kvinner og menn imellom. Husbonden, embetsmenn og øvrighetspersoner sto over andre i rang. Kona var underordnet husbonden, men overordnet andre medlemmer i husholdet. På den måten inngikk også kvinner i den patriarkalske

²⁴⁴Andersson 1998: 294-295

strukturen. I bygdesamfunn levde folk tett innpå hverandre både i husholdet og i nabofellesskapet. Menneskene var avhengig av samarbeid og arbeidsdeling både innenfor og mellom gårdsbrukene og husholdene. Handlingsmønster i ulike konflikter, kan vise hvilke normer kvinner og menn handlet utfra. Handlet menneskene innenfor de samme normene, eller var det ulike normer for kvinner og menn og for kvinner med ulik sivilstand?

I konflikter mellom naboer gikk ofte beskyldninger og anklager begge veier. Anne Jensdatter Flørnes kom i krangel med naboen, Jørgen Andersen. Hun hadde angivelig beskyldt barna hans for å ta tatt to tegner og en del kabeltau fra henne. Annes anklager mot Jørgens barn førte til at han måtte bringe saksforholdet til tinget.²⁴⁵ Både Anne og Jørgen kan ha overtrådt normer, Jørgen gjennom tyveri og Anne gjennom anklager mot barna. Det var Jørgen som var saksøker, så trolig var det han som hadde mest å tape.

Marte Torbjørnsdatter ble også saksøkt for mistanker om at hun hadde tilrøvet seg noe som ikke tilhørte henne. Marte var 17 år, og tjenestejente på Grimsøya. Hun hadde på et tidspunkt fortalt matmora og husbonden at hun hadde funnet et skrin med penger og sølv i Kvannesmarka, som hun hadde gjemt under låven på Grimsøya. Siden hadde brukeren på Grimsøya vært på besøk i Høvåg, og fortalt Martes historie da han var full. Gårdbrukeren som eide grunnen der tingene angivelig var funnet, saksøkt Marte. Siden Marte var mindreårig møtte hun i retten med vergen sin, men uttalte seg også selv. Marte forklarte at hun ikke kunne huske å ha fortalt denne historien til mannen og kona på Grimsøya, og om hun hadde gjort det, måtte det ha skjedd i hennes «barnagtighet».²⁴⁶ Hvor usannsynlig det enn var at Marte hadde funnet dette skrinet, så valgte grunneieren å saksøke henne. Det handlet kanskje mer om å få tilbake det som tilhørte han om det var noe i historien til Marte, enn at hans ære var blitt krenket. Til tross for Martes unge alder og lave sosiale status, ble historien hennes tatt på alvor og flere vitner måtte forklare seg.

Beskyldninger om tyveri forkom også blant slektninger. Marthe Pedersdatter stevnet sin svoger for ærekrenkelse. Han hadde beskyldt henne for å ha stjålet klær fra kisten hans under et julebesøk hos Marthe.²⁴⁷ Det kom frem i saken at det var blitt avklart mellom slektningene at Marthe ikke hadde stjålet noe, men hun måtte likevel saksøke sin svoger for anklagene. Det var ordene og ikke handlingen, som var sakens kjerne.

²⁴⁵ Tb 10 fol 87-87b 1712

²⁴⁶ Tb 13 fol 34-35 1717

²⁴⁷ Tb 35 fol 41-41b, Sand tinglag 1793

I krangler mellom voksne kvinner og menn var det oftere at menn grep til fysiske handlinger, mens kvinner holdt seg til verbale krenkelser. Karen Bjørnsdatter Trøe hadde skjelt ut naboen på Kornbrekke, for at dyrene hans hadde spist opp noe løv som tilhørte henne. Bonden på Kornbrekke hadde benektet dette og dyttet Karen to ganger «saa hun fallt omkuld paa jorden».²⁴⁸ Deretter hadde han kalte Karen en plage. Bondekona Anne hadde også vært til stede, og ble saksøkt på lik linje med mannen, men hun ble ikke dømt. Det kom også frem at Karen muligens hadde grepet en slededrett eller et stykke tre, men ingen hadde ikke sett henne slå.²⁴⁹

Også Christense Børgesdatter skjelt ut en mann i bygda. Denne gangen gjaldt det fare for tap av eiendom. Christense oppsøkte Ole Syvertsen Dahle og var svært oppbragt og sint «og slog i Bordet for Ole Syvertsen med Sigende at han havde givet Mads Tingsager 20 rd for at fremme Auction paa Nasledal».²⁵⁰ Deretter hadde Ole slått Christense med flat hånd, og sagt at hun løy som en slotte. Christense kunne altså tillate seg å oppsøke en husbonde i hans hjem, og slå i bordet og skjelle han ut. Siden saksøkte hun han for overfall og skjellsord.

Ved en annen hendelse var rollene byttet. Svend Eidjord oppsøkte Tellef Nielsen og kona. Svend var saksøkt for mishandling av barnet til Tellef og kona og hadde derigjennom krenket foreldrene. Kona ville vite hvorfor han hadde slått barnet deres da han kom, men Svend hadde da slått i bordet og sagt at han ikke hadde noe å snakke med henne om. Han ville snakke med mannen. Svend hadde så grepet Tellef i brystet og spurt hvorfor han ikke tuktet sine barn.²⁵¹ At Svend ikke ville snakke med kona, kan tolkes som at han stilte seg over henne, og bare ville snakke med husbonden selv. Det kan også tolkes som et uttrykk for oppfatning av ulike kjønnsroller, der farens oppgave var å oppdra sønnen, siden han beskyldte Tellef for å ikke tukte sine barn.

Det kunne også oppstå krangler og fysiske krenkelser kvinner imellom. Elen Terjesdatter på Kaldvell ble saksøkt å ha utøvet vold mot tjenestejenta Anne Gundersdatter. Anne hadde anmeldt Elen for å ha skvettet vann på henne og gitt henne ørefik. Et vitne forklarte at Elen hadde slått Anne på kinnet eller munnen med hånden «saa tobakspiben fallt av Annes mund.»²⁵² Deretter hadde Elen tatt en bøtte med skittent vann og skvettet vann etter Anne. Hendelsen hadde forløpt i bryggerhuset, men vitnet kunne ikke huske hva som var årsaken til

²⁴⁸ Tb 19 fol 362b, Sand tinglag 1740

²⁴⁹ Tb 19 fol 342 b og fol 364 og fol 379b-381 Sand tinglag 1740-41

²⁵⁰ Tb 34 fol 338b, Sand tinglag 1792

²⁵¹ Tb 34 fol 259-259b, Sand tinglag 1791

²⁵² Tb 21 fol 263, Sand tinglag 1746

krangelen. Et annet vitne mente at Elen hadde slått pipen ut av munnen på Anne, men hun hadde ikke rammet ansiktet. Begge grep bøtta med vann, og den skylte utover begge to. Da hadde Elen forlatt bryggerhuset, gått inn i huset og lukket døra, slik at ikke Anne kunne komme inn. Elen mente at det var Anne som skulle dømmes i denne saken siden hun hadde overfalt henne med skjellsord i hennes eget hus.²⁵³ Elen markerte sin posisjon over tjenestejenta ved å gå inn i sitt eget hus og lukke døra, og siden argumentere for å det var Anne som burde straffes for sine ærekrenkende ord og handlinger i hennes hus. Samtidig viser Annes valg om å anmelde saken at hun ikke kunne tolerere en slik handling, til tross for hennes underordnede posisjon. Elen ble til slutt frifunnet på grunn av manglende overenstemmelse mellom forklaringene.

Eksemplene fra bygdesamfunnet i Høvåg og Vestre Moland viser at kvinner og menn langt på vei fulgte samme handlingsmønster. Både kvinner og menn brukte tinget til å gjenopprette ære. Anklager om tyveri og tilrøvelse av ressurser og eiendom forekom både blant kvinner og menn. Verbale krenkelser var vanlig hos begge kjønn. Kvinner ble ved noen anledninger beskyldt for fysiske handlinger, men de ble aldri dømt for disse handlingene. Menn ble ved flere anledninger dømt for å ha slått eller dyttet. Det kan tyde på at kvinner som gikk til fysiske angrep på andre var mer uvanlig og trolig også mindre akseptert. I sakene der det var antydninger fra vitner om fysiske overgrep ble det enten uklart hva som egentlig hadde hendt, eller vitnenes forklaringer manglet samsvar.

I likhet med Anderssons funn, var menn og kvinner med ulik sivilstand underlagt de samme normene. Bare i saker som gjaldt fysiske angrep ble menn oftere saksøkt og dømt. Både ugifte tjenestejenter og gifte kvinner ble saksøkt og saksøkte. Det kan også ha vært enker blant partene, men ofte kom ikke sivilstand frem i saksgangen. Det kan tolkes som det var av mindre betydning. En annen side ved menneskenes forhold til ære, kom til uttrykk i ekteskapelige og føreketenskapelige forpliktelser.

5.3.2 Ære i ekteskap og føreketenskapelige forpliktelser

For ugifte kvinner lå æren i sømmelig oppførsel, men å starte samlivet før den kirkelige vielsen innbar ikke nødvendigvis tap av ære. Det var ekteskapsløfte, etterfulgt av samleie som var den bindende avtalen mellom ugifte.²⁵⁴ Gjennom ekteskapsritualet måtte kvinnen love å

²⁵³ Tb 21 fol 54b, Sand tinglag 1747

²⁵⁴ Telste 1993: 71-72

tjene og lyde mannen, men det var også krav om gjensidig, god oppførsel mellom ektefellene. Hvilke normer styrte handlingsmønster i ekteskapelige og førekskapelig forpliktelser?

Inger Osmundsdatter Opseng måtte møte i retten i 1746. Hun fortalte at hun var 26 år, men at hun hadde vanskeligheter med å lære å lese og fremdeles ikke hadde kommet til guds bord (nattverd), «skiønt stedet sogneprest hadde seg umaget for at bringe henne den fornødne kunnskab og derhos hun haver ladet seg beligge til barn, formedels svaghed blev det døbt og døde lige etter.»²⁵⁵ Samleiet hadde foregått på veien mellom Vesterhus og Randvig. Den angivelige barnefaren var en parykkmaker fra Kristiansand, som ifølge Inger hadde forgrepet seg på henne med overtalelse og makt. Inger ble dømt til å betale boten, mens parykkmakeren ikke kunne saksøkes og dømmes siden han bodde utenfor jurisdiksjonen.²⁵⁶

Denne saken skiller seg fra andre leiermålssaker, ved at den mannlige parten ikke beskyldes for brutt ekteskapsløfte. Inger forsøkte å gjenopprette sin ære ved å forsvare sin handling med hennes uvitenhet og mannens overtalelse. Også hennes foreldre var til stede i retten. Det var også i deres interesse at datteren fikk gjenopprettet sin ære og på den måten økte sine muligheter for ekteskap. Ingers forklaring var ikke tilstrekkelig til å få henne frikjent. Inger hadde en svak sak etter tidens lovgivning. Da hun ikke en gang kunne argumentere for at hun hadde fått løfte om ekteskap, var hennes stilling svekket.

Rachel Osmundsdatter Flesi som ble saksøkt for leiermål i 1775 og dømt i 1786, kunne argumentere med at hun hadde vært forlovet, men heller ikke hun gikk fri for straff. Rachel hadde blitt gravid, men forloveden hadde dødd og av den grunn kunne han ikke fullbyrde ekteskapet. Siktelsen ble ifølge retten bevist i 1775, da hun ikke kunne bevise at hun var trolovet med barnefaren.²⁵⁷ Til tross for at Rachel hadde båret denne siktelsen flere år tilbake i tid og hadde et barn med sin tidligere forlovede,²⁵⁸ hadde hun blitt gift. Ektemannen hadde nok trodd på at Rachel hadde fått et ekteskapsløfte fra den avdøde forloveden, og at hun derfor ikke hadde tapt sin ære. Dersom Rachel ble dømt betydde det at hun ikke ble trodd. Da kunne hun bli stemplet som løssaktig, noe som kunne skade forholdet til sin nåværende mann. Også det neste eksempelet kan støtte opp om en slik holdning.

Karen Michelsdatter hadde blitt gravid som ugift og født en sønn. Karen ville ha et tingsvitne på at barnefaren, Johannes Olsen, hadde besvangret henne under ekteskapsløfte og siden ikke

²⁵⁵ Tb 21 fol 188, Sand tinglag 1746

²⁵⁶ Tb 21 fol 265 og 267b, Sand tinglag 1746

²⁵⁷ Tb 32 fol 61 og fol 134b, Sand tinglag 1786

²⁵⁸ Sjødal 2018: 351

bidratt til barnets oppdragelse. Johannes protesterte mot vitneførselen. Det var år og dag siden hadde gitt sitt ekteskapsløfte til Karen, og med forordningen av 1734, var det forbud mot slike samtaler eller ekteskapsløfter. De to kvinnelige vitnene kunne bekrefte at Johannes hadde tilstått at han var far til barnet, som nå var i sitt femte år.²⁵⁹

I denne saken ble forordningen om ekteskapsløfte brukt aktivt av den saksøkte og ansvaret ble overlatt til moren. I Rachels sak ble hun ikke dømt fordi det var forbud mot ekteskapsløfter, men fordi hun ikke kunne bevise at hun hadde vært forlovet. Johannes fikk medhold i at han ikke kunne dømmes på grunnlag av ekteskapsløftet, men han skulle bidra til barnets oppdragelse, siden begge vitnene kunne bekrefte at hun hadde tilstått at han var barnefare. Gjennom forklaringen gis det inntrykk av at vitnene hadde sympati for Karen, og ikke så på henne som løsaktig, men som en kvinne som var offer for et brutt ekteskapsløfte. Normen om at et ekteskapsløfte var bindende, endret seg nødvendigvis ikke i takt med lovendringene, men lovendringen var en fordel for menn som ikke ville ta ansvar for sine handlinger. Dette fikk Karen erfare.

Hvordan disse kvinnene klarte seg i samfunnet, vet vi ikke, men i retten hadde de en svakere stilling enn mannen. Det var først og fremst deres gode navn og rykte som var truet. Samtidig er det antydninger til at kvinnene ikke ble dømt like strengt av lokalsamfunnet. Alle de tre kvinnene ser ut til å få støtte fra ulike hold. Inger møtte i retten med foreldrene sine og presten hadde lagt en innsats i å lære henne å lese, Rachel var blitt gift og Karen fikk støtte i to kvinnelige vitner. Sogner mener at øvrighetens syn på ugifte mødre ikke var i samsvar med lokalsamfunnets normer. Omtrent ¼ av ugifte mødre giftet seg i løpet av seks år.²⁶⁰ Telste mener at ugifte kvinner som ble saksøkt for leiermål, sjelden møtte støtte fra andre kvinner, og særlig ikke gifte kvinner.²⁶¹ Men ugifte kvinner hadde et utvidet sosialt handlingsrom i de lokale normene som lenge fastholdt ekteskapsløfte som mer bindende enn den kirkelige vielsen.²⁶² Samleie før ekteskap var ikke synonymt med løsaktighet så lenge paret hadde en avtale om ekteskap. Mens leiermålssaker var et forholdsvis vanlig innslag på tinget, var ekteskapskonflikter mer uvanlig. Skilsmisse forekom svært sjelden og gifte kvinner som ble utsatt for utroskap fra mannens side, holdt det ofte skjult for å ikke tape ære.²⁶³ Likevel er ekteskapskonfliktene i Høvåg interessante for å belyse normer mellom ektefeller.

²⁵⁹ Tb 34 fol 337b og 419, Sand tinglag 1792

²⁶⁰ Sogner 1994: 98-98 i Tranberg og Winge 1994

²⁶¹ Telste 1993: 109-110

²⁶² Sogner 1990: 45-51

²⁶³ Telste 1993: 175-176

På Grundebua og Vesterhus var det to ektepar som strevde med samlivet. I 1748 var det gått så langt at fogden stevnet dem for «deres uordentlige levnet udi egteskabet efter Sogneprestens bemeld». ²⁶⁴ Saken måtte holdes for lukkede dører fordi det var forventet «mangt og meget uanstendig og forargelig». ²⁶⁵

Marte Ommundsdatter var gift med Osmund Ellefsen og bodde på Vesterhus. Hun beskyldte mannen for å være utro med tjenestejenta Guri. Guris søster hadde også hatt tjeneste hos ekteparet, og hun hadde aldri sett eller merket noe usømmelig mellom Osmund og Guri. Derimot hadde Marte alltid sagt at hun ville skilles. Hun skal også ha sagt at mannen hennes ville drepe henne med kniv og kalt han et troll. Hun ville hverken del bord eller seng med sin mann. Osmund på sin side hadde alltid vært høflig og kjærlig mot Marte. Hos alle vitnene lå sympatien hos Osmund, men de mente ikke at Marte var fra forstanden. Både presten og naboene hadde prøvd å snakke Marte fra denne villfarelsen, men til ingen nytte. Osmund selv var villig til å tilgi kona dersom hun heretter ville være kjærlig og forståelsesfull mot han. Marte nektet å forandre seg og fastholdt at hun ville skilles.

Martes oppførsel mot Osmund var et brudd på lokalsamfunnets normer. At saken ble holdt for lukkede dører sier noe om alvorlighetsgraden. Til tross for at både øvrigheten og alle vitnene foraktet Martes oppførsel, var Osmund villig til å fortsette ekteskapet, dersom Marte forandret seg. Marte fravek ikke sin avgjørelse, og hun fikk en livstidsdom i spinnehuset. Osmunds toleranse for Marte, kan si noe om ektefellers likeverdighet, men det kan også være at han visste at Marte ville fastholde sin avgjørelse, og derfor kunne han tilby sin tilgivelse, uten å risikere at hun ville forandre mening.

På Grundebua hadde ekteparet Bent Nilsen og Guri Olsdatter kranglet de siste 16-17 årene. Broren til Bent mente årsaken kunne være at Bent drakk for mye. Han fortalte at ved en anledning ville Bent ta en sølvspenne fra konas kiste. Guri ville ikke gi han nøklene, og da tok han en øks og ville brette opp kisten. Han fikk ikke spennen, men han tok en pung med penger fra kisten og «da sprang hans kone paa ham og slog manden overende tvende ganger og ville ta pengene fra ham». ²⁶⁶ Vitnet hadde ikke sett annen håndgemeng mellom ekteparet, men de trettet ofte, og Guri hadde beskyldt Bent for fast omgang med andre kvinnfolk.

²⁶⁴ Tb 22 fol 262, Sand tinglag 1748

²⁶⁵ *ibid*

²⁶⁶ Tb 22 fol 262, Sand tinglag 1748

Et annet vitne kunne fortelle at han en gang hadde sett Bent og piken Maren Nielsdatter som lå tett inntil hverandre og sov på stranden. De hadde begge vært med båt til byen. Maren, som var i tjeneste hos Guri og Bent, tilsto at det hadde skjedd, men forklart at de begge hadde vært trette og sovnet på stranden. Det hadde ikke skjedd noe usømmelig.

Flere vitner kunne bekrefte at Guri og Bent ofte kranglet. Maren Christensdatter fortalte at hun for omtrent ett år siden var hjemme på Melåen «som jo er et langt stkke fra Grunnebo, og hørte dog at det mellom disse ægtefolk var skrigen, støyen og alarm».²⁶⁷ Like etterpå kom Guri med opphovnede hender og fortalte at det var Bent og Maren som hadde skadet henne. Marte Sørensdatter som også bodde på Melåen, kunne fortelle at hun hadde hørt støy og skrik da hun var hjemme på åkeren sin og skar korn.

Bent selv hadde ikke noen tro på at Guri ville forandre seg, og derfor ville han leve uten henne, og hun skulle etterlate det han eide og hadde. Guri innrømmet at Bent til tider hadde behandlet henne dårlig, men hun mente at begge hadde begått feil, og hun ønsket at han nå kunne leve som en ektemann skal og bør.

I ekteskapet mellom Guri og Bent, kan det se ut som maktforholdet var forskjellig fra paret på Vesterhus. Ifølge vitnene hadde Bent både drukket for mye og behandlet kona dårlig. Likevel var Guri villig til å tilgi ham, med ønske om at han skulle forandre seg. Bent på sin side fastholdt at han vil skilles. Dommen ble utsatt, men saken ble aldri tatt opp igjen.²⁶⁸ Guris ekteskap med Bent var hennes andre ekteskap og aldersforskjellen var stor. Guri døde noen år seinere, og Bent giftet seg med tjenestejenta Maren Nilsdatter.²⁶⁹

Det er også andre forhold som er interessante for å belyse kjønnsroller. Guri hadde penger og verdier i sin egen kiste som hun rådet over. Da mannen prøvde å ta den fra henne ble hun så sint at hun slo han over ende. Den sovende husbonden og tjenestejenta på stranden etter at de hadde vært med båt til byen, vitner heller ikke om et underordningsforhold. Et tjenesteforhold kunne ende i ekteskap ved neste korsvei, og i et egalitært samfunn ble kanskje tjenestefolk i større grad sett på som fremtidige gårdbrukere enn som underordnede tjenere. Sogner mener at liten aldersforskjell mellom mann og kone i det gamle samfunn, førte til at mannen hadde en mindre dominerende rolle. Senere ble de vanligere at kvinner giftet seg i yngre alder med

²⁶⁷ *ibid*

²⁶⁸ Tb 22 fol 262-266, Sand tinglag 1748

²⁶⁹ Sødal 2014: 182

en eldre mann.²⁷⁰ Det kan også være et argument for at kvinner som Guri som giftet seg for andre gang, kunne ha en mer dominerende rolle i ekteskapet enn mannen.

5.3.3 Kvinneres sosiale status

Kystkvinner hadde et stort ansvar i husholdsøkonomien og kunne ofte være alene om ansvaret for gårdsdriften i perioder der mannen skaffet inntekter i næringer utenfor jordbruket.

Gjennom analysen av normene i lokalsamfunnet har allerede deler av kvinners liv og virke blitt belyst. Anne på Flørnes hadde ansvar for fangstredskaper, Karen på Trøe hadde ansvar for fôr til husdyrene, Elen på Kaldvell og flere andre kvinner arbeidet i bryggerhuset, Marte på Melåen skar korn og tjenestejenta Maren dro til byen med båt. Også på det økonomiske området var det flere kvinner med ansvar for gjestgiverier og eiendom. Her skal flere av kvinners oppgaver og ansvar belyses. Hvor stor sosial handleevne hadde kvinner i hushold og lokalsamfunn?

På Kosvig i 1715, var det flere kvinner med ulike oppgaver og ansvar. Anne Christensdatter var trolig tjenestejente og Guri Nielsdatter ugift hjemmeboende datter. Anne arbeidet med å lage til kornstaur i skogen, mens Guri gjetet husdyrene sammen med tjenestegutten, Ole, og naboen Torsten. Mari Kosvig og Ingeborg Aslaksdatter eide husdyrene. Det var disse to kvinnene Ole og Torsten forholdt seg til som arbeidsgivere. Men da det oppsto krangel mellom Ole og Torsten, var det Guri og Anne som hadde vært til stede og kunne vitne om hendelsen.²⁷¹ Mari og Ingeborg hadde en overordnet posisjon på Kosvig. Hvem som var husbonde, ble aldri nevnt. Tjenestefolk og ugifte barn var underordnet matmoren, men seg imellom var det likestilte og utførte de samme oppgavene og vitnet for hverandre i retten.

Elen Terjesdatter Kaldvell som har blitt omtalt tidligere ved hendelsen i bryggerhuset, fremsto ved flere anledninger som en handlekraftig kvinne. Hun hadde vært enke før hun giftet seg med Stian Olsen Kaldvell i 1729. Gårdsbruket på Kaldvell var delt mellom Stian og broren Rolf.²⁷² En natt i julen 1745 kom ifølge Elen, hennes svoger og ville inn i huset deres. Han ropte at de måtte slippe han inn, men Elen lukket ikke opp. Svogeren fant en stige som han satt opp til vinduet, og da stod Elen opp. Hun gikk opp til sin far på loftet, og sa han skulle bli liggende i sengen. Hun hørte at vinduet ble slått i stykker og at svogeren ropte at han skulle slå ned både hus og vegger. Elens mann møtte aldri i retten, og han ble bare nevnt én gang i

²⁷⁰ Sogner 1994: 109 i Tranberg og Winge (Red.) 1994

²⁷¹ Tb 11 for 136-136b, Sand tinglag 1715

²⁷² Sødal 2019: upublisert manus til bygdebok

vitneavhørene.²⁷³ Det var Elen som var den handlende, som stod opp da hun hørte bråket, og som gav instruksjoner til sin far. Det var også hun som møtte i retten. Hennes livserfaring både som kone og enke, ser ut til å ha gjort henne til en selvstendig kvinne. Også året etter da det hadde vært brann i et stuehus i Eide som familien eide, var det Elen som møtte i retten.²⁷⁴

Ugifte kvinner kunne også være både handlekraftige og selvstendige. I 1743 forlot Ingrid Finkelsdatter husholdet der hun var i tjeneste, og hadde angivelig tatt tjeneste i et annet hushold. Etter at Ingrid hadde forlatt sin post, hadde ekteparet vært uten tjenestejente og måtte bruke leiefolk. Ingrid hadde ifølge Ingeborg Olsdatter Homborøya oppholdt seg ulike steder, også hos henne på Homborøya. Der hun hadde holdt seg med egen kost i rundt 14 dager. Ryktene sa at Ingrid hadde fått «hugg» av sin arbeidsgiver, og derfor hadde hun forlatt arbeidet.²⁷⁵ Beretningen om Ingrid kan vitne om en selvstendig kvinne. Hun valgte selv å forlate husholdet der hun tjente, trolig på grunn av husbondens oppførsel mot henne. Hun hadde oppholdt seg flere steder og klart seg selv. På det tidspunktet saken var opp på tinget hadde hun tatt tjeneste i et annet hushold. Mangel på tjenestefolk utover på 1700-tallet kan ha ført til at tjenestejenter som Ingrid, kunne stille krav til sin arbeidsgiver og gi dem en høyere sosial status.²⁷⁶

Hjemmeboende døtre kunne få en overordnet posisjon om omstendighetene krevde det. Grethe og Elen var døtre til Rasmus Stiansen Kaldvell som var bonde og båtbygger. Etter at kona døde i 1789, var han enkemann frem til gjengifte i 1792.²⁷⁷ Peder Knudsen var læregutt hos Rasmus og skulle lære seg båtbygging. Rasmus var saksøkt for å ha truet læregutten fordi han ikke møtte opp til arbeid. Striden stod om Grethe hadde gitt Peder tillatelse til å reise hjem for å hente klær. Grethe kunne bekrefte at hun hadde svart Peder at han gjerne måtte gå hjem for henne. Men hun kunne også vitne om at Peder ofte gikk og slang når de andre arbeidet. Elen, søster til Grethe var også innkalt som vitne, men hun kunne ikke komme fra huset denne gang, men var villig til å møte på neste ting.²⁷⁸

Grethe og Elen hadde arvet parter i Kaldvell i skifte etter moren. Det kan se ut som de var hjemmeboende begge to. Det er tydelig at i hvert fall Grethe var involvert i båtbyggerarbeidet som faren drev. Hun hadde observert at Peder ikke var like arbeidsom som de andre

²⁷³ Tb 21 fol 187, Sand tinglag 1746

²⁷⁴ Tb 21 fol 413b, Sand tinglag 1747

²⁷⁵ Tb19 fol 58 og 96, Sand tinglag 1743

²⁷⁶ Dyrvik 1978: 133-134 i Mykland, Knut (Red.) 1978

²⁷⁷ Sødal 2019: upublisert manus til bygdebok

²⁷⁸ Tb 34 fol 259 b – 261, Sand tinglag 1791

arbeiderne. Hvilken funksjon hun hadde kommer ikke fram, men Peder forholdt seg til henne som en person som hadde mulighet til å fritta ham fra arbeidet. Elen hadde trolig tatt over morens oppgaver i husholdet etter hennes død. Eksempelet viser at praktiske tilpasninger var overordnet ideologi. Etter morens død måtte døtrene fylle hennes rolle, og det gav dem tilsynelatende en stilling på lik linje med den moren hadde hatt.

Eksemplene viser stor sosiale handleevne både blant gifte og ugifte kvinner. Det er flere eksempler på at gifte kvinner spilte en hovedrolle i husholdet og i lokalsamfunnet. Det er også interessant hvordan de uttrykte sitt eierforhold til gården og gårdens ressurser. Hus, åker, husdyr og redskaper gir gjennomgående inntrykk av at dette var områder kvinner hadde et sterkt eierforhold til. Kvinners underordning var lite fremtredende i hverdagsliv og arbeid. Også ugifte kvinner kunne både få ansvar og handle som selvstendige individer, men matmora fremsto ofte som overordnet i et arbeidsforhold. Den likeverdige rollen kvinnene hadde i retten i sosiale saker, gjenspeilet den sosiale posisjonen kvinner hadde i samfunnet generelt.

5.4 Kvinners sosiale handleevne – et uttrykk for likeverdighet?

Kvinner i Høvåg og Vestre Moland var involvert i et bredt spekter av sosiale konflikter på 1700-tallet. Både den store andelen kvinner og variasjonen i sivilstand, sosiale relasjoner og lokale arenaer er i seg selv et uttrykk for stor sosial handleevne blant kvinner generelt. Enker var ikke like godt representert i de sosiale konfliktene, men det kan skyldes at sivilstand ikke kom frem eksplisitt i saksgangen, og at de var i et mindretall i samfunnet. Kvinner ble sjeldnere betegnet som «datter», «hustru» eller «enke». Både kvinner og menn inngikk i tingets sosiale funksjon, og det var kontinuitet innenfor ulike sakstyper og den prosentvise andelen som involverte kvinner. Det kan tolkes som et uttrykk for at kvinners sosiale handleevne ikke ble begrenset slik deres rettslige handleevne ble. Det gir grunnlag for å hevde at kvinners handlingsmønster i en del situasjoner og konflikter var styrt av andre sosiale normer som kunne stille kvinner og menn, gifte og ugifte likt, og bidra til å svekke betydning en av kjønn og sivilstand som betingelse for sosial over- og underordning. Den store sosiale handleevnen må forklares utfra hvordan æren strukturerte menneskenes liv og den sentrale posisjonen kvinner hadde i husholdsøkonomien.

Ære ble oppfattet som en betydelig sosial størrelse. Både kvinner og menn var underlagt de samme normene i lokalsamfunnet. I de sosiale relasjonene framsto æren som en norm som var mer fremtredende enn lydighetsideologien. I én situasjon kunne en kvinne bli utsatt for

ærekrenkende ord og handlinger, mens de i en annen situasjon var en kvinner som krenket en mann eller en annen kvinne. Underordningsforholdet var mindre synlig både mellom kjønn og på tvers av sivilstand. I flertallet av konfliktene var relasjonen mellom menneskene ikke knyttet til kjønn eller sivilstand, men det var flere menn som ble saksøkt og dømt for fysiske krenkelser.

I førekteknelige relasjoner mellom ugifte kvinner og menn hadde kvinnen en svakere stilling. Selv om begge parter ble stevnet for leiermål, var det kvinnen som i størst grad risikerte å tape ære og minske sine sjanser for ekteskap. I lovverket ble ansvaret i stor grad lagt på kvinnen. Likevel var det antydninger til at kvinnene fikk støtte fra ulike hold i lokalsamfunnet, men saksmengden er for liten til å kunne hevde at lokalsamfunnet hadde et annet syn på ugifte kvinners ære. Samfunnet var strukturert rundt husholdet og ugifte mødre brøt med denne strukturen.²⁷⁹ I andre relasjoner hadde ugifte kvinner er sterkere posisjon. De fant seg ikke i å bli dårlig behandlet av sin arbeidsgiver. De kunne både være likestilt og overordnet tjenestegutter i arbeid.

Husbondens posisjon i ekteskapet var mindre synlige. Gifte kvinner ledet arbeidet i husholdet, møtte i retten på vegne av husholdet og maktforholdet i ekteskapet kunne variere. Gifte kvinners posisjon over andre medlemmer i husholdet var mer fremtredende, enn deres underordning under husbonden. Det kan indikere at kvinner var helt sentrale i den kontinuerlige driften av gårdsbruk og i tilstøtende næringer. Kvinners arbeid og ansvar var helt nødvendig for at menn kunne skaffe inntekter utenfor gårdsbruket. Dette ser ut til å ha gitt kvinner stor sosial handleevne innenfor de samfunnsområdene i deltok i. På disse områdene var de langt på vei likestilt med menn. Hvilken vekt kvinners store sosiale handleevne skal tillegges må vurderes utfra hvordan de førindustrielle samfunnet tolkes i en større fortolkningsramme. Begreper som offentlighet, makt og arbeid må defineres innenfor en historisk kontekst.

²⁷⁹ Telste 1993: 222

6 Kvinnerollen i jordbrukssamfunnets struktur og utvikling

Norge var på 1700-tallet, i all hovedsak et agrarsamfunn i likhet med sine nordiske naboland. Både kvinner og menn bidro med en betydelig arbeidsinnsats for å livnære familien. Men det jordfattige Norge kunne ikke livnære en stadig økende befolkning, med åkerbruk alene. En kombinasjon av jordbruk, husdyrhold, skogbruk, fiske, bergverk og etter hvert sjøfart kjennetegnet det norske bondesamfunnet i tidlig nytid. Hvordan inngikk kvinner i denne samfunnsstrukturen og hvordan kan kontinuitet og endring i kvinners stilling forklares innenfor en større samfunnskontekst? I likhet med andre studier av kvinners stilling og arbeid i kystområdene, har undersøkelsen vist at kvinner i Høvåg og Vestre Moland deltok på mange arbeidsområder. Kvinnens fremtredende sosiale posisjon har blitt forklart med ærens betydning og at arbeidsoppgaver gikk på tvers av kjønn og kvinnens arbeid langt på vei fremsto som likeverdig med mannens arbeid. Samtidig ble kvinners innflytelse på det økonomiske området svekket. På slutten av 1700-tallet var kvinner i liten grad involvert i rettslige prosesser som berørte eiendom, arv og gjeld, næringsvirksomhet og skatt.

I dette kapittelet skal jeg undersøke kvinnerollen i en videre kontekst, og gi noen mulige forklaringer på at kvinners rettslige handleevne ble svekket i form av at kvinner i liten grad møtte i retten eller utøvde rettsgyldige handlinger på det økonomiske området, mens det var kontinuitet i kvinners sosiale handleevne. Først vil jeg sette kvinners rettslige og sosiale stilling inn i jordbrukssamfunnets struktur og utvikling på 1700-tallet, med vekt på demografi, økonomi, eiendomsforhold og næringsgrunnlag. Deretter vil jeg diskutere hvordan kvinners stilling kan tolkes utfra ulike perspektiver og oppfatninger av det tidlig moderne samfunnet.

6.1 Tidligere forskning

Tidlig påviste historieforskningen at den sosiale strukturen i jordbrukssamfunnet ble varig endret på 1700-tallet. Fra slutten av 1600-tallet og utover på 1700-tallet ble det økte sosiale forskjeller, ikke minst gjennom at tallet på husmenn, strandsittere, håndverkere, innerster og daglønnere vokste. Men det var store regionale forskjeller. I kystbygdene på Agder kom stadig oppdeling av gårder til å sikre en mer egalitær struktur. Denne utviklingen har ofte blitt forklart med den samtidige endringen i eiendomsforhold, kalt overgangen til selveie.

Prosessen innebar i siste fase at bøndene kjøpte den jorda de brukte. Overgangen til selveie varierte i tid og fra ett geografisk område til et annet, men på 1800-tallet var flertallet av

bøndene både eier og bruker av jordeiendommene.²⁸⁰ På Agder var andelen bondeei og selveie stor allerede på 1600-tallet, så i dette området fikk denne overgangen mindre betydning.

Senere har Knut Dørum vist at overgangen til selveie var mindre betydningsfull for endringene i den sosiale strukturen på 1700-tallet. Endringene må først og fremst forklares av befolkningspress og jordmangel.²⁸¹ Disse to faktorene skal være utgangspunkt for å forklare kontinuitet og endring i kvinners sosiale og rettslige stilling. Først hvordan de sosiale strukturene endret seg nasjonalt og lokalt, og deretter hvordan dette påvirket kvinners stilling generelt, og i Høvåg og Vestre Moland spesielt. Hvilke utviklingstrekk kan forklare kvinners sosiale og rettslige stilling på 1700-tallet?

Ståle Dyrvik har vist hvordan og hvorfor befolkningen vokste gjennom 1700-tallet.

Befolkningen i Kyst-Norge var preget av stillstand i første halvdel av 1700-tallet. De stadig tilbakevendende epidemiene bidro til å holde befolkningen på et stabilt nivå. I siste halvdel av 1700-tallet ble epidemiene sjeldnere, og samtidig ble livsvilkårene noe forbedret. Dette førte til at befolkningen i Kyst-Norge endret seg fra en tilvekst på 0,2% til 0,7% etter 1750.²⁸² På Østlandet var det en jevn tilvekst på 0,7% gjennom hele 1700-tallet. For Høvåg og Vestre Moland ble alle menn ført inn i manntallet i 1701 og utgjorde da 900. Det vil si at folketallet totalt var på omtrent 1800 mennesker. I folketellingen fra 1801 var befolkningen vokst til 2200 personer. Det finnes ikke enkelt tilgjengelige tall som viser veksten fra 1750, men det er sannsynlig at vekstraten var tilsvarende som for resten av Kyst-Norge. Denne veksten var dramatisk i et land der all jorda var tatt i bruk, og ny jord var ryddet i siste halvdel av 1600-tallet. En stadig økende befolkning skulle leve av den samme jordressursen i en tid der det ikke var noen betydelige teknologiske nyvinninger innenfor jordbruket som kunne øke produksjonen.²⁸³ Hvordan løste menneskene denne krisen og hvilke konsekvenser fikk det for kvinnene?

6.2 Nye eierforhold, nye næringer og en endret økonomi

Mangelen på tilgjengelige gårdsbruk kunne løses på to måter. Enten kunne arvingene dele gården i flere, mindre bruksenheter, eller bonden kunne nedsette husmannsplasser innenfor bruksgrensene. Opprettelse av husmannsplasser var mest vanlig på allerede store bruk, med

²⁸⁰ Sogner 1984: 233-234 i Imsen og Supphellen (Red.) 1984

²⁸¹ Dørum 1995: 168

²⁸² Dyrvik 1977: 85-86

²⁸³ Dyrvik 1977: 131-134

stort behov for arbeidskraft, og dette førte til større sosial lagdeling i disse områdene.²⁸⁴ Høvåg og Vestre Moland var et område med lite jord og relativt små gårdsbruk, og her ble bruksdeling den vanligste løsningen. Det var et område med høy grad av selveie og bonden sto relativt fritt til å dele bruket. Christian 5s norske lov av 1687 gav dispensasjon til å dele gårder i fjell- og kystområder, og med en forordning fra 1769, kunne selveiebruk deles dersom gården kunne livnære flere familier.²⁸⁵ Det ble en økende andel bondegods gjennom 1700-tallet, og i 1800 var andelen henholdsvis 88% i Høvåg og 91% i Vestre Moland. Det var også en økning i antall bønder som både eide og brukte sitt eget bruk. I 1699 leide bønder i Høvåg bort 27 % av jorda til andre brukere. I Vestre Moland utgjorde den bortleide jorda 31 %. I 1800 var denne andelen 5% i begge bygdene.²⁸⁶ Det vil si at den totale jordmengden ble fordelt på flere selveiende bønder, som hadde bruksrett, eiendomsrett og råderett over jorda.²⁸⁷ Det førte til at den egalitære sosiale strukturen bestod i dette området.

Innenfor de enkelte bruksenhetene var det vanlig at arvingene eide parter i gården i fellesskap. Denne eiendomsformen har blitt kalt skyldieiesystemet. Systemet hadde sitt opphav i middelalderen og hadde blant annet bakgrunn i arvelovgivning.²⁸⁸ Odels- og åsetelovgivningen gav eldste sønn rett til å overta hovedbølet, mens yngre søstre og brødre fikk landskyldparter som brukeren skulle betale leie eller landskyld av. Eldste datter hadde odels- og åsetsrett dersom det ikke fantes sønner eller sønnesønner. Fordeling av landsskyldparter var et system for fordeling av økonomiske verdier, i et samfunn der pengeøkonomi var lite utbredt. Medarvingene var tiltenkt som midlertidige jordeiere som på et tidspunkt skulle løses ut. Skyldieiesystemet innebar at det kunne være en rekke eiere til en bruksenhet uten at den ble splittet opp rent fysisk. Det vanligste var at skyldparten var en ideell part av bruket, ikke en konkret part.²⁸⁹

Kildematerialet har vist at kvinner var del av denne eiendomsformen. På Fjellidal i 1709, var det flere søstre som eide parter i jorda. Anne hadde odelsrett som eldste datter til én av to brukere, og nå ønsket hun og mannen å løse ut sine yngre søstre. Det var også ei tante som brukte den parten hun hadde arvet i forrige generasjons arveoppgjør. Et annet eksempel var enka som saksøkte de fire søstrene i Lofthus, på vegne av sine barn som hun mente hadde odelsrett til bruket. Her ble alle fire søstre saksøkt som likeverdige eiere av bruket. Rett til å

²⁸⁴ Sogner 1984: 243 i Imsen og Supphellen (Red.) 1984

²⁸⁵ Sogner 1984: 238 i Stupphellen (Red.) 1984

²⁸⁶ Sjødal 2013: 42

²⁸⁷ Sogner 1984: 233

²⁸⁸ Sjødal 2013: 41-42

²⁸⁹ Dørum 1996: 41-45

løse ut andre brukere eller odel- og åsetesrett til plass eller bruk, var en sakstype som ofte var oppe på tinget i Sand i første halvdel av 1700-tallet, men som ble sjeldnere mot slutten av århundret. Skyldesystemet var et system som fungerte så lenge det var nok jord og et stabilt antall fødte og døde, men hva skjedde da befolkningspresset og jordmangelen gjorde det vanskelig å dele bruket i flere enheter eller det ikke var parter nok til å livnære alle arvingene, eller når arvingene ikke fikk overta sine parter fordi foreldrene ikke døde? Hvilken endring var alle eiendomstvistene i første halvdel av 1700-tallet, et uttrykk for?

6.2.1 Oppløsning av skyldesystemet og markedsretting i økonomien

Dørum har vist i sin undersøkelse av skyldesystemet at dette systemet allerede begynte å gå i oppløsning midt på 1600-tallet, og i første halvdel av 1700-tallet var denne eiendomsformen oppløst i store deler av landet.²⁹⁰ Det ble viktigere å eie jord i den forstand at man hadde bygselrett, altså full bruksrett og råderett til jorda og omkringliggende ressurser. Å eie jord man ikke selv brukte eller å bruke jord uten bygselrett ble mindre attraktivt både for bønder og for andre jordeiere. Jordleie og landskyld steg ikke i takt med prisstigningen på jord, og derfor ble selveie den mest ettertraktede eiendomsformen for bøndene.²⁹¹

Knut Johannessens undersøkelse av eiendomsfordeling og eiendomsinteresser på 1600-tallet i Høland på Romerike, viste at heleie ble utbredt på bekostning av partseie utover på 1600-tallet for selveiergårder.²⁹² Det vil si at alle eiendomspartene ble samlet på én hånd. Bønder som eide andre bruk som ble leid ut til leilendinger, ble overtatt av andre arvinger som ikke fikk skyldparter i arveoppgjøret.²⁹³ Dette kan også ha vært utviklingen i Høvåg og Vestre Moland, der andelen bortleid bondegodset gikk ned på 1700-tallet.

Befolkningsveksten førte til at kampen om jorda hardnet til, og jordmarkedet endret seg. I denne kampen hadde menn og særlig eldste sønn, et fortrinn i lovverket. De kunne med loven i hånd løse ut arvingene og ta i bruk hele gården. Flere bønder lette etter et gårdsbruk for seg selv og sine arvinger, og prisene på jordeiendom steg.²⁹⁴ Det var også prisstigning på nødvendige jordbruksvarer. Dette var en utvikling som gjorde seg gjeldende i hele Europa og prisene på viktige importvarer som for eksempel korn, gikk opp.²⁹⁵

²⁹⁰ Dørum 1996: 144

²⁹¹ Dørum 1996: 145

²⁹² Johannessen 1973: 78-87

²⁹³ Ibid: 99-100

²⁹⁴ Dørum 2020: 312

²⁹⁵ Dyrvik 1977: 156-157

Samfunnet utviklet seg bort fra jord som viktigste økonomiske verdi, mot en mer markedsrettet økonomi, samtidig som investering i andre næringer ble en mulighet.²⁹⁶ I denne overgangen mistet kvinner sin økonomiske innflytelse fordi de ikke hadde de manglet viktige juridiske rettigheter. Rett til å eie og råde over hele gårdsbruket ble viktigere, og eldste sønn kunne bruke odels- og åsetesretten til å sikre seg selv og sine etterkommere et levebrød.

Undesøkelser av hvordan selveierbønder forholdt seg til markedet, har vist at odelsbønder brukte markedsmulighetene og kunne velge å selge slektsgården dersom det var muligheter for å skaffe seg en større gård. Dette ble gjort på bekostning av andre arvinger, deriblant kvinner.²⁹⁷ Odelssønnene ble mer hensynsløse over for andre arvinger i et marked der jordprisene var i vekst. Odelssønnen kunne overta hele gården for en rimelig pris, og deretter selge den på det åpne markedet med god fortjeneste.²⁹⁸ Samtidig kunne en bedre gård gi bedre utsikter for familien ved neste arveskifte.²⁹⁹ Den stillingen den mannlige odelsbonden fikk i patriotismen på slutten av 1700-tallet og senere i nasjonalismen på 1800-tallet, hadde i stor grad opphav i en samfunnsmessig realitet.³⁰⁰ Men at odelsbonden hadde en nær tilknytning til slektsgården er bare delvis riktig.³⁰¹ Oppløsning av skyldesystemet og en mer markedsrettet økonomi gav kvinner mindre innflytelse på økonomiske verdier knyttet til jord, og førte til mer begrenset rettslig handleevne.

Kvinner kunne fortsatt komme i den posisjonen at de var odelsberettiget til et gårdsbruk og enker arvet fortsatt halvparten av bruket etter mannen. Hvorfor var ikke disse kvinnene synlige på tinget? Oppløsningen av skyldesystemet kan ha gjort eiendomsformene mindre kompliserte, og dermed ført til færre konflikter mellom arvingene. Overføring av eiendom utviklet seg fra stor grad av deling i skyldparter til pengeheftelser. Arvinger til et bruk kunne innenfor loven hevde eiendomsrett til bruk som foreldre tidligere hadde bygslet bort, og slik saker ble derfor ikke ført for retten.³⁰² Det kan derfor fortsatt ha vært døtre som arvet gårdsbruk uten at det kommer frem i tingbøkene.

Det var fortsatt saker som omhandlet utbetaling av arvemidler, og her var det ofte menn som saksøkte eller ble saksøkt, på vegne av kvinner. En forklaring kan også være at i en tid med knapphet på ressurser ble mannens råderett over konas jord og arv mer fremtredende ved at

²⁹⁶ Dørum 1996: 41-42

²⁹⁷ Dørum 2000: 44-46

²⁹⁸ Dørum 2020: 311-314

²⁹⁹ Dørum 2000: 44

³⁰⁰ Sørensen 2007: 23-26 i Sørensen (Red.) 2007

³⁰¹ Dørum 2000: Slechtsarv og marked.

³⁰² Johannessen 1973: 99-100

ektefellen så på konas jord som sin egen. Saken fra 1793, der to svogere ikke stevnet på vegne av konene selv om det gjaldt deres arvemidler, kan være et tegn på mannens økende råderett. Deler av forklaringen kan muligens også søkes i hvordan befolkningsveksten og jordmangelen truet det finstemte forholdet mellom giftermål, arv og overtakelse av gårdsbruk.

6.2.2 Giftermål og arv

I Europa i tidlig nytid var det to typer giftermålsmønster. I Sørøst-Europa var giftermålsalderen lav, og det gifte paret flyttet inn sammen med foreldrene og dannet en storfamilie. I Nordvest-Europa var giftermålsalderen høyere, rundt 26 år for kvinner og 28 år for menn, og ekteparet overtok foreldrenes bruk etter at de hadde inngått ekteskap.³⁰³ Ugifte kvinner og menn tok tjeneste i andres husholdet eller arbeidet på foreldrenes gårdsbruk. Det var en nøye sammenheng mellom giftermålsalder og levetid, slik at barnas giftermålsalder var et resultat av foreldrenes forventede levetid. Økt levealder var dramatisk for generasjonen som sto gifteklar og ønsket å overta gården etter foreldrene. Et system som hadde holdt seg stabilt gjennom 200 år slo brister. Giftermålsalderen var allerede høy, så å heve denne var ikke en særlig gunstig løsning. Å la mange mennesker forbi ugifte var heller ikke aktuelt i et samfunn der ekteskap og økonomi var så tett sammenbundet.³⁰⁴ Hvordan ble krisen løst, og hvilke konsekvenser fikk dette for kvinnene?

En utbredt løsning ble at arvingen til et gårdsbruk inngikk en kontrakt med sine foreldre eller den gjenlevende parten om livslangt underhold, mot at det nygifte ekteparet overtok gårdsbruket.³⁰⁵ I en situasjon der man skulle forsørge både sin egen familie og foreldre, samtidig som man stod i gjeld til foreldrene, ble det viktig å sikre seg mest mulig av gårdens ressurser. Samtidig kunne familiære hensyn også føre til bruksdeling der flere arvinger fortrinnsvis sønner, fikk eiendoms- og bruksrett til mindre bruk.³⁰⁶ Mens det i første halvdel av 1700-tallet var flere kvinner og særlig enker, som både saksøkte og ble saksøkt i forbindelse med odelsrett og bruksrett, var det på slutten av 1700-tallet flere enker som fikk en mer perifer rolle i retten. Flere ble representert av sønnen, og det var flere saker som omhandlet avtaler om «fledføring». Dette kan være en konsekvens av utviklingen som er skissert over.

³⁰³ Sandvik 1999: 94-96 i Blom og Sogner (Red.) 1999

³⁰⁴ Dyrvik 1977: 100-102

³⁰⁵ Dyrvik 1977: 150-155

³⁰⁶ Sogner 1984: 242 i Imsen og Supphellen (Red.) 1984

Befolkningsveksten og et økende antall ugifte kvinner kan ha bidratt til at gjengifte ikke var like aktuelt for enker. En annen forklaring på at enkene i liten grad representert seg selv i økonomiske saker på slutten av 1700-tallet, kan være at de rett og slett manglet økonomisk kompetanse. Kvinner i enkestand hadde vært gift, og dersom de som gift kvinne hadde begrenset myndighet på det økonomiske området, var ikke dette en kompetanse de automatisk tilegnet seg når ektefellen gikk bort. At mange enker møtte med eller ble representert av en mannsperson, kan være uttrykk for en usikkerhet og manglende kjennskap til juridiske prosesser knyttet til arv, overføring av eiendom og inngåelse og innfrielse av gjeld. Det finnes også eksempler på at enker ikke kjente til mannens gjeld. Det kan være et uttrykk for at dette var mannens område og ansvar. En annen mulig forklaring kan være at befolkningsøkningen førte til at det oftere var mannlig arvinger som hadde odelsrett før kvinner. Likevel ser det ikke ut til at kvinner fikk lavere sosial status generelt, men at det ble en skarpere kjønnsdeling på det økonomiske området. Hvordan kvinner inngikk i den økonomiske produksjonen kan forklare dette.

6.2.3 Mer arbeid – flere levebrød

I og med at produksjonsmåtene i jordbruket ikke endret seg nevneverdig før det store hamskiftet på midten av 1800-tallet, kan det tyde på at befolkningen måtte arbeide mer og hardere utover på 1700-tallet, for å kunne brødfø en økende befolkning.³⁰⁷ Alle menneskelige og naturgitte ressurser måtte utnyttes til fulle. Kvinner måtte også i større grad ta ansvar for gårdsdriften mest menn søkte ut i andre næringer for å spe på inntektene til husholdet. Ugifte kvinner ble gjennom mange år i tjeneste sosialisert inn i en aktiv, variert og ansvarsfull rolle. Gifte kvinner var leder for arbeidsfellesskapet i husholdet og i gårdsdriften. Kvinner var bønder på lik linje menn, selv om det var mannen som alltid ble ført opp som hovedperson i offentlige dokumenter.³⁰⁸

I Høvåg og Vestre Moland der brukene var små og stadig ble mindre som følge av bruksdeling, har vi sett at også kvinners arbeidsoppgaver beveget utenfor gårdsdriften. Kysten og havet var et viktig næringsgrunnlag. Sjøfarten hadde sin gullalder på Agder i siste halvdel av 1800-tallet, men allerede på 1700-tallet hadde flertallet av unge menn arbeid på sjøen. Særlig i Amsterdam var det mange som fikk arbeid, men det var også arbeid på skuter til mer fjerntliggende deler av verden. Også unge jenter reiste til Amsterdam for å ta tjeneste.

³⁰⁷ Dyrvik 1977: 171-172

³⁰⁸ Tranberg 1994: 39-40 i Tranberg og Winge (Red.) 1994

Rutefart til Danmark med tømmer, og korn i retur, var også en mulig næringsvei.³⁰⁹ Selv om arbeidet på sjøen var dominert av menn, gav den viktige eksporten av trevirke ved kysten, ringvirkninger som gav muligheter for kvinner. Det var flere uthavner langs kysten der kvinner kunne delta i næringsvirksomhet. En uthavn var en tettbebyggelse uten formelle ladesteds- og kjøpstadsrettigheter. Menneskene her hadde blant annet sin virksomhet knyttet til sjøfart, losing, vertshus, småhandel og verksted.³¹⁰

Kildemateriale har vist at flere kvinner både ugifte, gifte og enker arbeidet i uthavnene. De arbeidet i gjestgiverier eller drev sitt eget gjestgiveri, men det har også vært eksempler på kvinner var involvert i andre næringer. Enka Sissel krevde sin eiendomsrett i uthavna i Brekkestø, Grethe var involvert i farens båtbyggeri i Kaldvell, og frøken Falch var opptatt av bruk av veien over hennes eiendom, som ble brukt til å frakte tømmer til stranden i Lillesand. Madam Christensen hadde gjestgiveri på Sanden, og hun var vertskap for tinget på slutten av 1700-tallet. Skogen, kysten og sjøen gav både kvinner og menn muligheter til inntekter utenfor gårdsbruket. Den demografiske og økonomiske utviklingen begrenset kvinners rettslige handleevne, men veksten innenfor nye næringer gav også muligheter. Kvinner kunne ha inntekt i ulike virksomheter og fortsatte ha en sentral rolle i den økonomiske produksjonen både i og utenfor gårdsdriften.

At kvinner arbeidet hardt og hadde stor variasjon i oppgaver og ansvar, er ikke i seg selv et uttrykk for likeverdighet eller makt. Deres svakere deltakelse i den lokale offentligheten og deres synkende kompetanse og muligheter på viktige økonomiske områder, er indikasjoner på at kvinner ble skjøvet ut av de samfunnsområdene som var mest sentral for å kunne inneha makt og myndighet og derigjennom oppnå en betydelig sosial posisjon. Denne utviklingen hadde betydning for kvinners rettshandleevne, men samtidig må kvinners stilling nyanseres ved å plassere kvinnene inn i en førindustriell samfunnskontekst, der menneskers erfaringsverden var så ulik et moderne samfunn. Det kan ikke sette likhetstegn mellom moderne og tidlig moderne forestillinger om offentlighet, makt, arbeid og sosial status.

6.3 Ulike perspektiver på det tidlig moderne bondesamfunnet

Å forstå fortidens mennesker er ikke mulig uten at fortolkningen farges av våre egne erfaringer og utfra det ståstedet vi har når vi undersøker fortiden. Å tolke menneskers holdninger og mentalitet før det moderne gjennombruddet på 1800-tallet, byr særlig på mange

³⁰⁹ Sjødal 2013: 26-28

³¹⁰ Johnsen 2017: 36-37

utfordringer og mulige feiltolkninger. Tidlig nytid var et gjennom-religiøst samfunn som underordnet kvinner både i ideologi og lov, men også et samfunn der æren strukturert menneskenes livsførsel og der kampen for å opprettholde livsgrunnlaget utspilt seg hver dag for mange mennesker. Kvinners stilling i denne tidsperioden har både blitt tolket som en av de mørkeste i historien, og som en tid der kvinner var helt sentrale i samfunnsstrukturen og kunne utøve makt og myndighet utover de begrensningene loven og ideologien uttrykte. At kvinners stilling kan tolkes så ulikt, henger sammen hvordan spørsmålet stilles og hvordan begreper som offentlighet, makt og arbeid defineres.

6.3.1 Forestillinger om offentlighet

Flere historikere har vektlagt bygdetinget som en sentral offentlighet i tidlig nytid. Sandmo betegnet tinget om en av få offentligheter på landsbygda.³¹¹ Hutchinson har trukket frem tinget og kirka som de eneste to lokale arenaene der hele allmuen møttes.³¹² Tretvik har skilt mellom formell og uformell offentlighet, der bygdetinget var den viktigste blant de formelle. Uformell offentlighet kunne være tinget og kirkebakken som møteplass uten øvrighetens deltakelse. Også større arbeidsplasser kunne være en uformell offentlighet.³¹³ Knut Dørum trekker frem kirkebakken som den viktigste offentligheten. Tinget ble holdt bare to til tre ganger i året, og det var mer praktisk å løse saker mellom øvrighet og allmuen eller bygdefolk imellom i forbindelse med kirkegang.³¹⁴ Telste har antydnet at menneskene på mange måter befant seg i offentligheten til enhver tid. Det var et samfunn der man sjelden var alene, og der handlinger ble observert og samtaler overhørt.³¹⁵ Sogner legger vekt på husholdets funksjon utover det private familielivet. Hun har betegnet husholdet som en familiebedrift med det gifte paret i ledelsen.³¹⁶

Innledningsvis ble tingets funksjoner behandlet. Tinget hadde trekk som var mer formelle enn andre møtesteder i bygdesamfunnet, men ved å utvide oppfatning en offentligheter til å gjelde flere steder der folk møttes, settes begrepet offentlighet inn i en historisk kontekst. Det kan stilles spørsmål ved om det i det hele tatt fantes et privat rom i tidlig moderne tid. Med ære som styrende norm for menneskers livsførsel, kunne det å si eller gjøre noe i skjul, vekke mistanke. Sandmos kobling mellom tyveri og ære viser denne oppfatningen.

³¹¹ Sandmo 1992: 32

³¹² Hutchinson 2015: 169

³¹³ Tretvik 2000: 235-238

³¹⁴ Dørum 2017: 63-65 i Gripsrud (Red.) 2017

³¹⁵ Telste 1993: 23

³¹⁶ Sogner 1990: 40

Dersom man begrenser definisjonen av offentlighet på landsbygda til tinget og kirka, er det grunnlag for å si at kvinner ble mindre deltakende i offentligheten utover på 1700-tallet i Høvåg og Vestre Moland, og dermed fikk en svekket rettslig og sosial stilling. Om begrepet offentlighet gis en videre definisjon, kan det argumenteres for at kvinner hadde en sentral stilling i hvert fall i den uformelle offentligheten. Samtidig som tidlig moderne tid markerte en periode i historien der trekk som ligner et moderne samfunns tok form, kan ikke oppfatningen om et skille mellom offentlig og privat rom overføres til menneskene i et førindustrielt samfunn. På 1800-tallet ble skille mellom offentlig og privat sfære mer tydelig, og offentligheten ble mer maskulin i tråd med det voksede idealet om at kvinner ikke skulle opptre offentlig.³¹⁷

Bygdetinget hadde både en rettslig og en sosial funksjon. Den sosiale funksjonen var et uttrykk for hvordan menneskene oppfattet seg selv i lokalsamfunnet. Viktigheten av å gjenopprett sin ære, viser at menneskene oppfattet seg selv som en del av et sosialt rom der det var bestemte normer for hvordan man skulle opptre. Menneskene hadde i mindre grad én rolle som privatperson og én rolle som offentlig person. Det var ikke tydelige grenser mellom husstand og arbeid, og medlemmene av en husstand var også medlemmer av et arbeidsfellesskap.

Kvinnens hyppige tilstedeværelse på tinget i sosiale saker, støtter opp om en vid forståelse av offentlighet. At normalen utover på 1700-tallet ble at personer som var stevnet i sosiale saker ikke møtte, kan være et uttrykk for at tinget ble brukt for å vise alvoret i saken, mens konflikten ble løst utenfor tinget.³¹⁸ En slik definisjon av offentlighet rommer også kvinner i høy grad, men det var menn som i størst grad var i kontakt med styresmaktene, fordi lovverket favoriserte menn som jordeier og husstandsoverhode. Selv om staten ble kraftig utbygd på 1600-tallet og tinget ble profesjonalisert, var representantene for øvrigheten i lokalsamfunnene, svært liten sett i forhold til bygdeallmuen.³¹⁹ Det kan tilsi at bygdefolkets livsførsel seg imellom, var det som først og fremst kjennetegnet det tidlig moderne samfunnet. Det var gjennom kvinnens og menns daglige livsførsel at status og makt ble tillagt mennesker, mer eller mindre uavhengig av kjønn og sivilstand. Men begrepet makt kan også tillegges ulik fortolkning og dermed gi ulike svar på om kvinner kunne inneha makt.

³¹⁷ Dørum 2017: 97-100 i Gripsrud (Red.) 2017

³¹⁸ Sandvik 2002: 93

³¹⁹ Tretvik 2000: 328

6.5.2 Forestillinger om makt

Ulike synspunkter på kjønn og makt i tidlig nytid, ble fremstilt i innledningskapittelet. Både Jacobsen, Hirdman og Sjöberg er kritiske til forskere som tillegger kvinner makt basert på hennes stilling i husholdsøkonomien, eller det som i denne undersøkelsen har blitt definert som sosial handleevne. Jacobsen definerer makt i form av autoritet og skiller dette fra uformell makt. Kvinner kunne ha økonomisk makt, men ikke autoritet, i form av steds- og tidsbestemte embeter.³²⁰ Sjöberg vektlegger jord som en maktskapende ressurs som bare menn kunne inneha. Gjennom ekteskap overtok mannen vergemålet for kona og rådet over hennes jord. Hun støtter Jacobsens syn på at kvinner kunne ha personlig makt, men ikke autoritet.³²¹ Hirdman peker på at kvinner bare kunne oppnå makt gjennom menn, for eksempel gjennom ekteskap.³²² Som følge av et slikt maktbegrep, er det ikke grunnlag for å si et kvinner generelt eller i det undersøkte området, kunne ha makt.

Sandvik mener definisjon av makt må inkludere andre aspekter som hadde betydning i det førindustrielle samfunnet, som hushold, lokalsamfunn, slektskap og personlige forbindelser.³²³ Også Sogner, Elstad og Fløystad legger også vekt på kvinners makt i husholdsøkonomien.³²⁴ Fiebranz definerer i sin undersøkelse makt som det å ha mulighet til å kontrollere andre, og ut fra en slik definisjon mener hun at kvinner ikke hadde makt i husholdet.³²⁵ I denne undersøkelsen har husbandens kontroll over kona i husholdet, vært lite synlig.

En vid definisjon av offentlighet fører til at den personlige makten kvinner kunne ha gjennom sin posisjon i husholdet og sitt store handlingsrom i lokalsamfunnet, gi grunnlag for å hevde at kvinner og menn i visse sosiale systemer befant seg på det samme sosiale nivået. Kvinners overordnede posisjon i husholdet, på gårdsbruk og på ulike arbeidsområder, gav dem en form for makt i form av en lederposisjon i samfunnets viktigste økonomiske produksjon. Det var bondekonene Ingeborg og Mari som var arbeidsgivere på Kosvig, madam Marta hadde flere arbeidsfolk og ugifte frøken Falch rådet over veien ned til standen som var viktig for frakt av tømmer. Det var flere enker som var i posisjon til å låne ut penger til andre, som madam Dumitius, madam Høegh og madam Waaden. Flere eksempler kunne vært nevnt. Hirdmans

³²⁰ Jacobsen 1991: 296

³²¹ Sjöberg 2008: 169

³²² Hirdman 1988: 55

³²³ Sandvik 2002: 29-31

³²⁴ Tranberg og Winge (Red.) 1994

³²⁵ Fiebranz 2002: 37

innvending mot denne forståelsen av makt er at kvinner bare kunne oppnå makt gjennom menn.³²⁶ Ugifte kvinner kunne få et større handlingsrom etter foreldrenes død, gifte kvinner fikk makt gjennom ekteskap, mens enker overtok makt fra sin avdøde mann. Men oppnådde ikke menn også ofte makt gjennom slektninger eller personlige forbindelser? Sandvik påpeker at makt i et samfunn som bygde på stand og privilegium, ble gitt på andre premisser. Stilling som lensmann fulgte ofte slekten.³²⁷ Næss har vist hvordan embetsstanden utgjorde et tett familienettverk.³²⁸ På grunnlag av en vid maktdefinisjon som følge av en vid definisjon av offentlighet, kan det trekkes slutninger om at kvinner i tidlig nytid hadde makt som følge av sin store sosiale handleevne. Men var arbeidet kvinner utførte sett på som likeverdig med menns eller ledet de arbeidet som hadde lavere status enn det menn utførte?

6.3.3 Forestillinger om arbeid

Forestillinger om hvilken status ulike typer arbeid hadde, kan ha variert både geografisk og til ulike tider. Både Elstad, Fløystad og Sogner trekke frem en spørreundersøkelse fra 1860-årene som ble utviklet for å kartlegge kvinners oppgaver.³²⁹ At kvinner først og fremst skulle holde seg til innendørsarbeid og ivareta sine huslige plikter var i større grad uttalt offentlig. Undersøkelsen viste stor variasjon i oppgaver og arbeid. Ressursknapphet hadde ført til at kvinner måtte utføre et stort spekter av oppgaver og arbeid i primærnæringen i tillegg til det som ifølge normen, var kvinnearbeid. Dette hadde gitt kvinner et uinnskrenket forvaltningsansvar, og denne egenrådigheten hadde blitt hennes privilegium.³³⁰ Sogner og Sandvik stiller spørsmål ved om mannen hadde mulighet til å utøve sin rolle som overhode i en periode der han ofte var fraværende. De mener det vokste frem normer om likeverd som følge av praktiske livsbehov.³³¹

Kvinnens forsørgeransvar var minst like stort som menns. Den økende deltakelse i næringer utenfor gårdsbruket, gav kvinner et større ansvar og en høy status i lokalsamfunnet, samtidig var det denne utviklingen som etter hvert svekket statusen til arbeid som ikke gav lønnsinntekt.³³² Sjøberg peker på at Alice Clark allerede på begynnelsen av 1900-tallet mente at kvinner og menn var relativt likestilt i arbeid før kapitalismen og markedets fremvekst. Siden forsvant markedet som hovedforklaring på kvinners underordning da kvinne- og

³²⁶ Hirdman 1988: 55

³²⁷ Sandvik 1999: 108-110

³²⁸ Næss 1991: 38-43 i Næss (Red.) 1991

³²⁹ Tranberg og Winge (Red.) 1994

³³⁰ Sogner 1994: 90-91 i Tranberg og Winge 1994

³³¹ Sogner og Sandvik 1989: 453-459

³³² Hagemann 1999: 154-156 i Blom og Sogner (Red.) 1999

kjønns historie ble et eget fagfelt.³³³ Denne undersøkelsen har vist at jordmangel og befolkningsvekst førte til at det ble vanskelig og kvinner å hevde eiendomsrett og utnytte markedsmekanismene da de manglet viktige, formelle juridisk rettigheter. Også markedsretting innenfor jordbruket, gav kvinner et mer begrenset arbeidsfelt. Økt produksjon av varer som tidligere hadde blitt produsert i husholdet, innskrenket den økonomiske verdien av husholdets produksjon.³³⁴ Men i et langt historiske perspektiv, må kvinners stilling som hjemmeværende husmor forsørget av ektemenn, ses på som en parentes i kvinners arbeidsdeltakelse gjennom historien.

³³³ Sjöberg 2003: 305-310

³³⁴ Elstad 2004: 38

7 Underordnet og likeverdig?

Mitt bidrag til forskning på kvinners stilling har vært sette søkelys på ulike sider ved kvinnerollen i tidlig moderne tid. Det har vært et mål å undersøke hvordan kvinner var underordnet, og hvordan de var likeverdige. Det har blitt gjort ved å benytte begrepene rettslig og sosial handleevne. Undersøkelsen har både analysert rettspraksis og sosial praksis med tinget, husholdet og lokalsamfunnet som fortolkningsrammer. Undersøkelsen har vist hvor stort sosialt og rettslig handlingsrom kvinner i et lokalsamfunn på 1700-tallet, hadde. Praksis har blitt målt om opp den formelle underordningen kvinner hadde i lovverk og ideologi. Det har også vært et mål å gi noen mulig forklaringer på kontinuitet og endring i kvinners rettslige og sosiale stilling gjennom 1700-tallet, både innenfor en lokal og nasjonal kontekst.

Johanne, Elen, Anne og Kirsten som ble omtalt innledningsvis, var representanter for kontinuitet og endring i kvinners rettslige og sosiale handleevne på 1700-tallet. Johanne i Bergshaven var én av flere enker som førte sin egen sak på tinget på begynnelsen av 1700-tallet. Det var vanlig at enker også representerte seg selv i odelsaker, der det ifølge loven var krav om lagverge. Også flere gifte kvinner møtte selv i retten på denne tiden, eller de representerte mannen i saker som omhandlet gjeld eller skatt. Menn var hele tiden dominerende i saker innenfor den økonomiske sfæren, men kvinner hadde større rettslig handleevne enn det loven gav rom for, på begynnelsen av århundret.

Elen og Anne på Kaldvell var blant de mange kvinnene som møtte i retten på grunn av sosiale konflikter som hadde oppstått i lokalsamfunnet. Kvinner deltok på mange arenaer i lokalsamfunnet, og det kunne oppstå krangler både innenfor hushold og bygdefolk imellom. Det var viktig både for kvinner og menn å verne om sin eiendom og sin ære. I visse situasjoner og konflikter kunne kjønn og sivilstand være av mindre betydning, og kvinner og menn, gifte og ugifte fremsto som mer eller mindre likeverdige aktører både i retten og i lokalsamfunnet.

Mens kvinner hadde kontinuerlig stor sosial handleevne gjennom hele 1700-tallet, ble kvinners rettslige handleevne mer begrenset. Kirsten i Klingsund var på flere måter representativ for de kvinnene som var aktører i retten i økonomiske saker, på slutten av 1700-tallet. Flertallet av sakene omhandlet gjeld og ble ført av menn. Enker som Kirsten, ble som regel representert av en slektning eller en annen mannsperson. Ugifte og gifte kvinner var så å si fraværende på det økonomiske saksområdet. Kvinners rettslige handleevne hadde blitt mer begrenset, og det var større samsvar mellom lov og praksis.

Endring og kontinuitet i kvinner stilling må forklares utfra flere faktorer. En nedgang i saker knyttet til kvinners arvelodd i jordparter og en oppgang i gjeldssaker førte til et synkende antall kvinnelige aktører i retten. Disse sakene ble færre fra midten av 1700-tallet, trolig som en konsekvens av at skyldesystemet gikk i oppløsning. Praksisen med at odelsgutten løste ut søsken i kontanter for rimelige pengeheftelser som de hadde i gården som arveparter, slo helt gjennom på 1700-tallet. Den erstattet ordningen med at medarvinger satt med mer verdifulle skyldparter som odelsgutten ofte slet med å betale ut. Som en følge av kvinners manglende juridiske rettigheter, ble det en skarpere kjønnsdeling på det økonomiske området da samfunnet utviklet seg mot en mer markedsrettet økonomi. Dette førte til at kvinners økonomiske kompetanse og muligheter ble svekket. Det kan forklare at også enker valgte å bli representert av menn, i saker de kunne ført selv.

Rettsystemet ble profesjonalisert gjennom 1700-tallet, og dette kan ha ført til en større bevissthet rundt kvinners umyndighet både i lokalbefolkningen og blant rettens representanter. Økt bruk av både prokurator og andre mannlige representanter, kan ha vært et uttrykk for dette. Begrenset rettslig handleevne på det økonomiske området var trolig ikke en konsekvens av et endret kvinnesyn. Kvinners kontinuerlige deltakelse i retten i andre saker, kan støtte opp om at kvinner ikke ble sett på som underordnet i sin alminnelighet.

Kvinner rolle i sosiale saker må forklares utfra ærens betydning i lokalsamfunnet og kvinners sentrale rolle i den økonomiske produksjonen. Å beholde sin ære var en norm som ikke endret seg med kjønn og sivilstand. Bare i utenomekteskapelige seksuelle relasjoner hadde kvinner en svakere stilling og risikerte i større grad å tape ære. Gjennom beskrivelser av hverdagslige situasjoner fremsto ofte kvinners sosiale handlingsrom som like stort som menns. Gifte kvinner hadde autoritet i arbeidsforhold, men ugifte kvinner stilte krav og fant seg ikke i dårlig behandling.

Kvinner hadde en klart uttrykt underordning i lovverket og i ideologien. Denne underordningen ble mer synlig utover på 1700-tallet, da de økonomiske betingelsene endret seg. I en tid med befolkningsøkning og jordmangel ble det viktigere å kreve rettigheter til jorden, og da hadde menn et fortrinn i lovverket. Eldste sønn brukte odels- og åsetesretten til å hevde deres eiendomsrett, løse ut andre arvinger, og samle gården på én hånd. Han kunne også selge slektsgården på bekostning av andre arvinger, til fordel for en større og bedre gård. I et samfunn der markedsøkonomien gjorde seg mer gjeldende, mistet kvinnene innflytelse.

Samtidige var det lite endring driftsmåtene i jordbruket og kvinner beholdt sin sentrale posisjon i samfunnsstrukturen. Menns muligheter til å arbeide utenfor gårdsdriften i voksende næringer som blant annet sjøfart, gav kvinnene et større ansvar i lokalsamfunnet. Også kvinner fikk nye muligheter for arbeid i denne tiden. Gjestgiverier ble ofte drevet av kvinner, og noen dro til Amsterdam for å ta tjeneste. Kvinners store ansvar og muligheter gav dem stor sosial handleevne, men det er uenighet blant forskere hvor stor betydning denne posisjonen skal tillegges. En vid definisjon av offentlighet og makt i førindustriell tid, og innsikt i kvinners store arbeidsfelt og muligheter, kan gi grunnlag for å hevde at kvinner hadde både høy sosial status og makt. En snever definisjon av disse begrepene fører til at kvinners sosiale handleevne tillegges mindre betydning, mens kvinners sosiale underordning var mer fremtredende i denne perioden.

Jeg mener at kvinners sosiale handleevne må tillegges betydning i spørsmålet om kvinners stilling. Befolkningsvekst og ressursknapphet førte til at den mannlige normen ble styrket på ett felt, men svekket på et annet felt. Perioden særlig fra 1750, kan på mange måter karakteriseres som en demografisk krisetid. I denne perioden måtte kvinner særlig i kyststrøkene, gå inn på menns arbeidsfelt. Hirdman mener at ekstreme historiske perioder kan ha en systemforandrende kraft ved at menneskers tanke-system endres i forhold til hva menn og kvinner kan gjøre.³³⁵ Samtidig er det få eksempler på at menn gikk inn på kvinners områder, og den underordningen kvinner hadde i loven ble mer synlig i praksis. 1700-tallet kan tolkes som en tid da kvinner var både underordnet og likeverdige.

Det kan ikke gis noe endelig og entydig svar på spørsmålet om kvinners stilling i tidlig nytid, men det var en åpenbar kontrast mellom kvinners ideologiske og lovmessige underordning på den ene side, og kvinners sosiale posisjon gjennom deres ledelse og ansvar i den økonomiske produksjon i primærnæringen, på den annen side. Denne tosidige kvinnerollen er interessant for videre utforskning. Undersøkelsen har det gjort interessante funn som har belyst kvinners stilling fra ulike perspektiver. Å forske videre på hvilken betydning skyldesystemet hadde for kvinners stilling kan gi flere svar på hvordan endring i eiendomsformer påvirket kvinners rettslige handleevne. Her kan det være relevant å også inkludere tinglysninger av fast eiendom og å avgrense undersøkelsen til et lengre sammenhengende tidsintervall, særlig før 1750. Videre forskning på kvinners sosiale stilling kan gi dypere innsikt i kjønnsroller og kvinnesyn. Her er det relevant å ikke bare trekke ut de sakene som involverte kvinner, men å analysere

³³⁵ Hirdman 1988: 58

alle sosiale konflikter, for å få en bedre forståelse av hvilken rolle ideologi, kjønn og sivilstand spilte i den sosiale strukturen.

Kilder

Trykte kilder

Tingbøker for Nedenes amt, nr 8-13, 1708-1717

Tingbøker for Nedenes amt, nr 19-22, 1740-1749

Tingbøker for Nedenes amt, nr 32-35, 1786-1795

Christian fjerdes Norske Lovbog af 1604. Hentet fra

<https://www.hf.uio.no/iakh/tjenester/kunnskap/samlinger/tingbok/lover-reskripter/chr4web/index.html>

Christian femtes Norske Lovbog af 1687. Hentet fra

<https://www.hf.uio.no/iakh/tjenester/kunnskap/samlinger/tingbok/lover-reskripter/chr5web/chr5register.html>

Litteratur

Andersson, Gudrun (1998). *Tingets kvinner och män. Genus som norm og strategi under 1600- och 1700-tal*. Uppsala 1998.

Antun, Monika (1999). *Kvinnene på bygdetinget i Nordhordland midt på 1600-tallet Ei gransking av kvinners stilling og posisjon i tinginstitusjonen; Retthandheving og praksis i Nordhordland sorenskriveri 1642-1668*. Hovedoppgave i historie. Universitetet i Bergen 1999.

Blom, Ida og Sogner, Sølvi (Red.) (2005) og (1999). *Med Kjønnsperspektiv på norsk historie. Del 2 Tidlig moderne tid i Norge 1500-1800*. Av Hilde Sandvik. Cappelen Akademisk forlag.

Dobbe, Jorunn (1996). *Blant granner og myndigheter: Konfliktløsning og disiplinering på bygdetinget i Nordhordaland*. Tingbokprosjektet. Oslo 1996.

Dübeck, Inger (1978). *Købekoner og konkurrence. Studier over myndigheds- og erhvervsrettens utvikling med stadig henblik på kvinders historiske retsstilling*. Juristforbundets forlag. København 1978. Særtrykk.

Dyrvik, Ståle (1978). *Den lange fredstiden 1720-1784*. I Mykland, Knut (Red.) (1978). *Norges historie bind 8*. J.W. Cappelens forlag AS.

Dyrvik, Ståle (1998). *Danmark-Norge 1380-1814*. Bind 3. *Truede tvillingriker 1648-1720*. Universitetsforlaget.

Dørum, Knut (1995). *Fikk overgangen til selveie betydning for fremveksten av husmannsvesenet ca 1660- 1850?*. Historisk tidsskrift 2/1995.

Dørum, Knut (1996). *Oppløsning av skyldesystemet. En studie av eiendomsformer og eierinteresser knyttet til jord i Norge ca 1600-1800*. Tingbokprosjektet. Oslo 1996.

Dørum, Knut (2000). *Slektsarv og marked. Odelsbøndernes forhold til gården på 1700-tallet*. Historisk tidsskrift 2/2000.

Dørum, Knut (2016) *Frå undersått til medborgar. Styreform og politisk kultur i Noreg 1660-1884*. Samlaget.

Dørum, Knut (2017). *Styrte og kritiske offentligheter*. I Gripsrud, Jostein (Red.) (2017). *Allmenningen. Historien om norsk offentlighet*. Universitetsforlaget 2017.

Dørum, Knut (2020). *The Odelsrett in Norway c. 1200–1800: Function and Importance*. I Nordic Inheritance law. Brill 2020 (utgis i 2020).

Elstad, Åsa (2004). *Kystkvinner i Norge*. Kom Forlag 2004.

Erichsen, Bodil Chr. (1997). *1600- og 1700-tallets tingbøker som kilde til retts- og kriminalitetshistorie*. Heimen bd. 34 1997.

Fiebranz, Rosemarie (2002). *Jord, linne eller tråkol? Genusordning och hushållsstrategier, Bjuråker 1750-1850*. Uppsala universitet. Uppsala 2002.

Fiskaa, Ingrid (2012). *Lofthusreisinga i Agder og Telemark 1786-1787*. I Dørum, Knut og Sandvik, Hilde (Red.) (2012). *Opptøyer i Norge 1750-1850*. Spartacus forlag AS 2012.

Fløystad, Ingeborg (2007). *Agders historie 1641-1723. Bønder, byvekst og borgarar*. Laget. Kristiansand 2007.

Hirdman, Yvonne (1988). *Genussystemet – reflexioner kring kvinnors sociala underordning*. Tidsskrift for genusvitenskap 1988.

Hutchinson, Alan. (2015). Bygdetingets sosiale vesen. *Heimen, 2015* (hefte nr 2), 169-180.

Jacobsen, Grethe (1991). *Kommentarer til Hilde Sandvik*. Historisk tidsskrift 2/1991.

Johannessen, Knut (1973). *Eiendomsfordeling og eierinteresser – trekk av jordeiendomsforholdene i Høland på 1600-tallet*. Universitetsforlaget 1973.

Johnsen, Berit Eide (2017). *Lillesands historie: Bind 1: 1800-1850*. Cappelen Damm akademisk. I samarbeid med Lillesands sparebank. Oslo 2017.

Johnsen, Berit Eide og Sætra, Gustav (2016). *Sørlandsk skipsfart 1600-1920*. Portal forlag 2016.

Larsen, Eirinn (2013). *Kvinne- og kjønnshistoriens fortellinger*. I Heiret, J., Ryymin, T. og Skålevåg, S. A. (Red.) (2013). *Fortalt fortid. Norsk historieskriving etter 1970*. Pax forlag A/S. Oslo 2013.

Næss, Hans Eyvind (1984). *Med bål og brann – trolldomsprosessene i Norge*. Universitetsforlaget AS 1984.

Næss, Hans Eyvind (1991). *Mededinstuttet*. Historisk tidsskrift 2/1991.

Næss, Hans Eyvind (Red.) (1991). *For rett og rettferdighet i 400 år. Sorenskrivere i Norge 1591-1991*. Justisdepartementet i samarbeid med Fabritius Forlag 1991.

Sandmo, Erling (1992). *Tingets tenkemåter. Kriminalitet og rettssaker i Rendalen, 1763-97*. Tingbokprosjektet. Oslo 1992.

Sandvik, Hilde (2002). *Kvinnens rettslige handleevne på 1600- og 1700-tallet, med linjer fram til gifte kvinners myndighet i 1888*. Det historisk-filosofiske fakultet. Universitetet i Oslo 2002.

Scott, Joan W. (1986). *Gender: A Useful Category of Historical Analysis*. American Historical Review 1986. Vol.91, p.1053(23).

Sogner, Søvli (1984). *Hva betydde overgangen til selveie for endringer i den sosiale strukturen i det norske bondesamfunn på 1700-tallet?*. I Imsen, Steinar og Supphellen, Steinar (Red.). (1984). *Studier i norsk historie 1537 – ca 1800*. Stupphellen, Steinar og Kjelland, Arnfinn (Red.) *Tvillingriket 1660 – ca 1800*. Norske historikere i utvalg VIII. Universitetsforlaget 1884.

Sogner, Sølvi og Sandvik, Hilde (1989). *Ulik i lov og lære; like i virke og verd? Kvinner i norsk økonomi i by og på land ca 1500-1800*. Historisk tidsskrift 1989.

- Sogner, Sølvi (1990). *Far sjøl i stua og familien hans. Trekk fra norsk familiehistorie før og nå*. Universitetsforlaget.
- Sjöberg, Maria (2003). *Marknader, bönder och kön. En fråga om likhet och skillnad*. Historisk tidskrift (Sweden) 123:2 2003.
- Sjöberg, Maria (2008). *Kvinnans sociala underordning – en problematisk historia. Om makt, arv og giftermål i det äldre samhället*. Scandia 2008.
- Strøm, Adele Haugland (2016). *Kvinner, eiendom og fordringer En undersøkelse av tingbøker fra Nordhordland i årene 1677-1697*. Universitet i Oslo 2016.
- Sætra, Gustav (1996). *Markedsøkonomi i Agders bygder 1650-1850*. I Tranberg, Anna og Sprauten, Knut (Red.) (1996). *Norsk bondeøkonomi 1650-1850*. Samlaget.
- Sødal, Terje (2013) *Høvåg gårds- og slektshistorie*. Bind 1. Portal forlag 2013.
- Sødal, Terje (2016). *Høvåg gårds- og slektshistorie*. Bind 3. Portal forlag 2016.
- Sødal, Terje (2018). *Høvåg gårds- og slektshistorie*. Bind 4. Portal forlag 2018.
- Sødal, Terje (2019). Brekkestø, upublisert manus til bygdebok.
- Sødal, Terje (2019). Kaldvell, upublisert manus til bygdebok.
- Sørensen, Øystein (Red.) (2007). *Jakten på det norske. Perspektiver på utviklingen av en norsk nasjonal identitet på 1800-tallet*. Ad Notam Gyldendal
- Telste, Kari (1993). *Mellom liv og lov. Kontroll av seksualitet i Ringerike og Hallingdal 1652-1710*. Tingbokprosjektet. Oslo 1993.
- Tranberg, Anna og Winge, Harald (Red.) (1994). *Kvinnekår i det gamle samfunn ca 1500 – 1850. 2. utgave*. Norsk lokalhistorisk institutt. Oslo 1994.
- Tretvik, Aud M. (2000). *Tretter, ting og tillitsmenn. En undersøkelse av konflikthåndtering i det norske bygdesamfunn på 1700-tallet*. Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet. HF-fakultetet, NTNU.

Oppslagsverk

Jusleksikon. Hentet fra <https://jusleksikon.no/>

Vedlegg 1

Antall ugifte kvinner fra Høvåg og Vestre Moland på tinget i Sand 1708-17, 1740-49, 1786-95, fordelt mellom sosiale og økonomiske saker og rolle.

Sakstype	Sosiale saker	Økonomiske saker
Rolle i saken		
saksøker	3	2
saksøkt	14	2
vitne	15	4
annen rolle	7	1

Antall gifte kvinner fra Høvåg og Vestre Moland på tinget i Sand 1708-17, 1740-49 og 1786-95, fordelt mellom sosiale og økonomiske saker og rolle.

Sakstype	sosiale saker	Økonomiske saker
rolle i saken		
saksøker	5	24
saksøkt	19	28
vitne	18	1
annen rolle	1	6

Antall enker fra Høvåg og Vestre Moland på tinget i Sand 1708-17, 1740-49 og 1786-95, fordelt mellom økonomiske og sosiale saker og rolle.

Sakstype	Sosiale saker	Økonomiske saker
rolle i saken		
saksøker	1	32
saksøkt	0	36
vitne	3	1
annen rolle	1	6